

वृषसारसंग्रहः

[प्रथमो ऽध्यायः]

[स्तुतिः]

अनादिमध्यान्तमनन्तपारं
सुसूक्ष्ममव्यक्तजगत्सुसारम् ।
हरीन्द्रब्रह्मादिभिरासमग्रं
प्रणम्य वक्ष्ये वृषसारसंग्रहम् ॥ १ : १ ॥

1a cf. ŚDhU 10.6 : आदिमध्यान्तनिर्मुक्तः स्वभावविमलः प्रभुः । सर्वज्ञः परिपूर्णश्च शिवो ज्ञेयः शिवागमे ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 193v–195v, C₄₅ ff. 201v–203v, C₀₂ ff. 267r–270r, K₈₂ ff. 1v–3v, K₁₀ exp. 44, 43 lower and then upper leaf (1.62cd–2.22 are missing), K₇ ff. 209v–211v, K₃ ff. 227v–229v (collated only up to 1.15ab), P₅₇ ff. 212v–213v (after which there is a lacuna), M ff. 1r–3v, K₇₇ ff. 1v–4r (collated only up to 1.16), K₇₆ ff. 210v–212v (collated only up to 1.16), K₄₁ ff. 204r–206r, K₁₀₇ ff. 206r–209r (collated only up to 1.15), E pp. 580–585 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a ◌न्तमन्त◌] Σ, ◌न्तमन्त◌ C₄₅^{ac} • ◌पारं] C_ΣK₇P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, ◌पारं
K₈₂K₁₀K₃K₇₇ 1b सुसूक्ष्म◌] Σ, शुसुक्ष्म◌ C₀₂ • ◌व्यक्त◌] Σ, ◌व्य◌ K₇₇ •
◌जगत्सुसारम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇MK₇₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, ◌जगत्सुसारं C₀₂, ◌जगत्सुसारं
K₁₀₇, ◌जगत्सुसारम् K₃ 1c हरी◌] Σ, हरी◌ K₇₇ • ◌भिरासमग्रं] Σ, ◌भिर्यत्समग्रं
M (unmetr.), ◌भिरासमग्रं K₁₀₇ 1d वृष◌] Σ, ◌वृषो C₉₄^{ac}

वृषसारसंग्रहे

[जनमेजयवैशम्पायनसंवादः]

शतसाहस्रिकं ग्रन्थं सहस्राध्यायमुत्तमम् ।
 पर्व चास्य शतं पूर्णं श्रुत्वा भारतसंहिताम् ॥ १:२ ॥
 अतृप्तः पुनः पप्रच्छ वैशम्पायनमेव हि ।
 जनमेजयेन यत्पूर्वं तच्छृणु त्वमतन्द्रितम् ॥ १:३ ॥
 जनमेजय उवाच ।
 भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।

2c cf. MBh 1.2.70ab : एतत्पर्वशतं पूर्णं व्यासेनोक्तं महात्मना 4ab = MBh 13.112.9ab

(2a) °स्रिकं] Σ, °स्रिकं K₄₁ • ग्रन्थं] Σ, ग्रंथ K₇₇ (2b) सहस्राध्यायमु०] Σ,
 सहस्राध्यायमु० C₀₂, सहस्राध्यायरु० E (2c) पर्व चास्य] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇M^{pc}K₇₆,
 पर्वचास्य C₄₅, पर्वमस्य C₀₂K₃M^{ac}K₄₁K₁₀₇E, पूर्व चास्य K₇₇ • शतं पूर्णं] Σ, त C₀₂,
 शतं पूर्णं K₇₇ (2d) श्रुत्वा] Σ, श्रद्धा C₄₅ • भारतसंहिताम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇M
 K₇₇, भारतसंहिता C₀₂, भारतसंहितं K₃P₅₇K₇₆, नारदसंहिताम् K₄₁K₁₀₇E (3a) अतृप्तः
 पुनः पप्रच्छ] em., अ(तृप्तः पु) = प्रच्छ C₉₄, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆
 (unmetr.), अतृप्तः पुनःप्रच्छे C₀₂, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ K₃, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ M, पप्रच्छ
 पुनःप्रच्छ K₇₇, अतृप्ताः पुनः पप्रच्छ K₄₁, अतृप्तः पुनः पप्रच्छ K₁₀₇, अतृप्ता पुनः पप्रच्छ E
 (3b) वैशम्पायन०] Σ, वेसम्पायन० C₀₂ (3c) जनमेजयेन यत्पूर्वं] C₉₄C₄₅K₇K₃
 P₅₇K₇₆K₄₁K₁₀₇E, जनमेजये यत्पूर्वं C₉₄, जन्मेजयेन यत्पूर्वं C₀₂, जनमेजयेन यत्पूर्वं K₈₂,
 जनमेजयेन यत्पूर्वं K₁₀, जनमेजयेन यत्पूर्वं P₅₇, जन्मेजयेन यत्पूर्वं M, जन्मेजयेन यत्पूर्वं
 K₇₇ (3d) तच्छृणु त्वम०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇MK₇₆K₄₁K₁₀₇E, तच्छृणु त्वम० C₀₂,
 तच्छृणु त्वम० K₃, तच्छृणु त्वम० K₇₇ • तन्द्रितम्] C₉₄C₄₅K₇K₃MK₇₇K₇₆
 K₄₁K₁₀₇E, तन्द्रितः C₀₂K₈₂, तन्द्रितः K₁₀, तन्द्रितं P₅₇ (4) जनमेजय उवाच] Σ,
 जन्मेजय उवाच C₀₂, य उवाच P₅₇ (4a) भगवन्स०] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₇
 K₇₆K₄₁K₁₀₇E, भगवन्स० C₀₂, भगवन्स० K₃, भगवन्स० M • धर्मज्ञः] Σ, धर्मज्ञः K₈₂,
 धर्मज्ञः K₃ (4b) विशारदः] C₉₄K₁₀K₇K₃P₅₇K₇₆K₄₁, विशारदः C₄₅C₀₂K₈₂K₇₇
 K₁₀₇E, विशारदम् M

प्रथमोऽध्यायः

अस्ति धर्मं परं गुह्यं संसारार्णवतारणम् ॥ १:४ ॥

द्वैपायनमुखोद्गीर्णं धर्मं वा यद्विजोत्तम ।

कथयस्व हि मे तृप्तिं कुरु यत्नात्तपोधन ॥ १:५ ॥

वैशम्पायन उवाच ।

शृणु राजन्नवहितो धर्माख्यानमनुत्तमम् ।

व्यासानुग्रहसम्प्राप्तं गुह्यधर्मं शृणोतु मे ॥ १:६ ॥

अनर्थयज्ञकर्तारं तपोव्रतपरायणम् ।

शीलशौचसमाचारं सर्वभूतदयापरम् ॥ १:७ ॥

(4c) अस्ति धर्मं] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}K_{107}E$, अस्ति धर्मः C_{45} , अस्ति धर्म C_{02}
 MK_{77} , अधर्म K_3 • परं गुह्यं] $C_{94}K_{10}K_3P_{57}MK_{77}K_{76}K_{41}K_{107}E$, परो गुह्य C_{45} , परं
गुह्य $C_{02}K_{82}$, परगुह्यं K_7 (4d) तारणम्] Σ , तारणा K_{77} (5a) द्वैपायनं]
 Σ , द्वैपायनं C_{02} , वैसांपायनं K_{77} • मुखोद्गीर्णं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}K_{107}$,
मुखोद्गीर्णं $C_{02}K_{77}$, मुखोद्गीर्णं K_3 , मुखं गीर्णं M^{ac} , मुखं गीर्णं M^{pc} , मुखोद्गीर्णं E
(5b) धर्मं वा यद्वि०] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}K_{107}E$, धर्मं यत्तद्वि० C_{45} , धर्मवत्य द्वि०
 $C_{02}K_{77}$, धर्मं वा यद्वि० K_3 , धर्मवाक्यं द्वि० M • उत्तमं] Σ , उत्तमः C_{02} , उत्तमः M (5c)
हि मे तृप्तिं] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}K_{107}E$, हि मे तृप्ति K_3K_{77} , प्रसादेन M (5d)
यत्नात्तपोधन] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}K_{107}E$, यत्नात्तपोधन C_{94} , यत्ना तपोधनः C_{02} ,
यत्ना तपोधन K_3 , यत्नन्तपोधन M , यत्नात्तपोधन K_{77} (6) वैशम्पायन उवाच] Σ , om.
 M^{ac} , वै ॥ वैशम्पायन K_{107} (6a) राजन्नं] Σ , राजनं K_3 , राजनं M • हितो]
 Σ , हितं K_{41} (6b) ख्यानमनुत्तमम्] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}E$, ख्यानमुत्तमम्
 C_{45} , ख्यानमुत्तमम् C_{02} , धर्मव्याख्यानमुत्तमं K_3 (hypermetr.), खयन्मनुत्तमं K_{77} ,
ख्यानमनुत्तमः K_{41} , ख्यानमुत्तमः K_{107} (6c) प्राप्तं] Σ , प्राप्त C_{02} (6d) धर्मं]
 Σ , धर्म C_{02} , धर्म K_{77} • शृणोतु] Σ , शृणोत C_{02} , शृणोत्त P_{57} • मे] Σ , मै C_{45} (7a)
कर्तारं] Σ , कर्तन्तं K_{10} , कर्त P_{57} (7b) व्रतं] Σ , व्रतं M • यणम्] C_{94}
 $C_{45}K_{10}P_{57}MK_{77}K_{76}K_{41}K_{107}E$, यण C_{02} , यणः K_{82} , यणं K_7 , यणं K_3 (7c)
चारं] Σ , चार K_{77} (7d) परम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}MK_{76}K_{41}K_{107}E$, न्वितम्
 $C_{02}K_3K_{77}$, न्वितं K_{10}

वृषसारसंग्रहे

जिज्ञासनार्थं प्रश्नैकं विष्णुना प्रभविष्णुना ।
द्विजरूपधरो भूत्वा पप्रच्छ विनयान्वितः ॥ १:८ ॥

[ब्रह्मविद्या]

[विगतराग उवाच ।]
ब्रह्मविद्या कथं ज्ञेया रूपवर्णविवर्जिता ।
स्वरव्यञ्जननिर्मुक्तमक्षरं किमु तत्परम् ॥ १:९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनुच्चार्यमसन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम् ।
निर्मलं सर्वगं सूक्ष्ममक्षरं किमतः परम् ॥ १:१० ॥

(8a) ०र्थ प्रश्नैकं] C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇, ०र्थ प्रश्नैकं C₉₄K₃, ०र्थप्रश्नैकम् C₀₂K₄₁K₁₀₇E,
०र्थप्रश्नैकं M, ०थप्रश्नैक K₇₇, ०र्थ=प्रश्नैकं K₇₆^{oac}, ०र्थप्रश्नैकं K₇₆^{opc} (8b) प्रभविष्णुना] C₉₄
C₄₅K₈₂K₁₀K₃P₅₇MK₇₇^oK₇₆^{opc}K₄₁K₁₀₇E, प्रभुविष्णुना C₀₂, प्राभविष्णुना K₇, om. K₇₆^{oac}
(8c) ०धरो] Σ, ०=रो C₉₄, ०धरा K₁₀ (8d) ०न्वितः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₇^o
K₇₆^oK₄₁K₁₀₇E, ०न्वितं C₀₂K₃M (9a) कथं] Σ, कथ K₇₇^o • ज्ञेया] C₉₄K₈₂K₁₀K₇
P₅₇MK₇₇^oK₇₆^oK₄₁K₁₀₇, ज्ञेयं C₄₅C₀₂, ज्ञेय K₃, भूयो E (9b) ०वर्णो] Σ, ०वर्णां E •
०वर्जिता] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₃P₅₇MK₇₆^oK₄₁K₁₀₇E, ०वर्जितं C₀₂, ०वर्जिताः K₇, -2- ता
K₇₇^o (9c) ०व्यञ्जनं] Σ, ०व्यञ्जनं E (9cd) ०मुक्तमक्षं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇
P₅₇K₇₆^oK₁₀₇E, ०मुक्त अक्षं C₄₅K₇₇^o, ०मुक्तं अखं K₃, ०मुक्तं अक्षं M, ०म्मुक्तमक्षं K₄₁
(9d) किमु तत्परम्] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₇₇^oK₇₆^oK₄₁K₁₀₇E, किमतः परम् C₄₅C₀₂, किमतत्परं
K₁₀K₃M (10a) अनुच्चार्यं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀P₅₇MK₇₆^oK₄₁K₁₀₇E, अनुच्चार्यं C₀₂
K₇K₃, अन्त्रचायं K₇₇ (10ab) ०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₃
P₅₇MK₇₆^oK₄₁K₁₀₇E, ०विच्छिन्नसन्दिग्धमनाकुलं C₀₂, ०सन्दिग्धमनच्छिन्नमनाकुलम् K₁₀,
०सन्दिग्धमविच्छिन्नमनाकुलं K₇₇ (10c) निर्मलं सर्वगं] Σ, -4- वगं P₅₇, निर्मलं सर्वगं
K₇₇^o (10c) ०क्षरं किमतः परम्] C₄₅M, ०क्षरं किमु तत्परम् C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆^oE,
०क्षरं किमतत्परं C₀₂K₃K₁₀₇, ०क्षर किमतः परं K₇₇^o, ०क्षराङ्कमतत्परं K₄₁

प्रथमो ऽध्यायः

[कालपाशः]

विगतराग उवाच ।

देही देहे क्षयं याते भूजलाग्निशिवादिभिः ।

यमदूतैः कथं नीतो निरालम्बो निरञ्जनः ॥ १:११ ॥

कालपाशैः कथं बद्धो निर्देहश्च कथं व्रजेत् ।

स्वर्गं वा स कथं याति निर्देहो बहुधर्मकृत् ।

एतन्मे संशयं ब्रूहि ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ १:१२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अतिसंशयकष्टं ते पृष्ठो ऽहं द्विजसत्तम ।

11b cf. KūP 2.23.74: अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियते ऽग्निविषादिभिः । तस्याशौचं विधातव्यं कार्यं चैवोदकादिकम् ॥

(11) ाराग उवाच] Σ , ारागोवाच K_3 (11a) देहे क्ष०] $C_{94}C_{02}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, देहात्क्ष० C_{45} , देहक्ष० $K_{82}K_{10}K_3MK_{77}^{\circ}K_{41}K_{107}E$ • याते] Σ , यान्ते K_3 (11b) ंजलाग्निशिवादिभिः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}E$, ंजलाग्निशिवादिभिः C_{02} , ंजलाग्नि शि०दिभिः K_3 , ंजालादिशिवादिभिः K_{77}° (11c) ंदूतैः] Σ , ंदूते $C_{02}K_3$ • कथं] Σ , कथ K_{77}° • नीतो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3P_{57}K_{76}^{\circ}$, नीत्वा C_{02} , नीतः M , नीते K_{77}° , नीता $K_{41}K_{107}E$ (11d) निरालम्बो] Σ , निरोलया K_{41} , निरोरैन्वो K_{107} • निरञ्जनः] Σ , निरञ्जन C_{02} , निरञ्ज० K_{77}° (12a) ंपाशैः] Σ , ंपाशे C_{02} , ंपाशै K_3 • बद्धो] Σ , ब(द्धो) C_{45} , बद्ध K_3 (12b) निर्देहश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}M^{pc}K_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}E$, निर्देहः स C_{02} , निर्देहस्य K_3 , निर्देहन्म M^{ac} , निदेहश्च K_{77}° • व्रजेत्] Σ , भवेत् K_{10} (12c) स्वर्गं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}E$, स्वर्ग $C_{02}K_3M$, स्वागं K_{77}° • स] Σ , सं $K_{10}M$ • याति] $K_{82}K_{10}K_7K_3P_{57}MK_{77}^{\circ}K_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}$, यान्ति $C_{\Sigma}E$ (12d) निर्देहो] Σ , निदेहो K_{77}° (12e) एतन्मे संशयं] $C_{\Sigma}K_7P_{57}MK_{41}K_{107}E$, एतन्मे संशये K_{82} , एतन्मे संशयो $K_{10}K_3$, एवं विस्मयसंसय K_{77}° , एतन्मे संशयं K_{76}° (12f) ंतुमिच्छामि] Σ , ंतुमि C_{45} (13) अनर्थयज्ञ उवाच] Σ , om. K_{82}^{ac} , अनर्थयज्ञ (उवाच) P_{57} (13a) अतिसंशयकष्टं ते] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}M^{pc}K_{76}^{\circ}K_{107}$, अतिशंस(य)कष्टन्ते C_{94} , अतिशंसयकष्टम्मे $C_{02}M^{ac}E$, अतिसंशयकष्टो मो K_3 , अतिसंसयकष्टञ्च K_{77}° , अतिसंसयकष्ट०न्ते पा K_{41} (13b) द्विजसत्तम] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}E$, च द्विजोत्तमः $C_{02}K_{77}^{\circ}$, द्विजसत्तमः K_3

दुर्विज्ञेयं मनुष्यैस्तु देवदानवपन्नगैः ॥ १:१३ ॥

कर्महेतु शरीरस्य उत्पत्ति निधनं च यत् ।

सुकृतं दुष्कृतं चैव पाशद्वयमुदाहृतम् ॥ १:१४ ॥

तेनैव सह संयाति नरकं स्वर्गमेव वा ।

सुखदुःखं शरीरेण भोक्तव्यं कर्मसम्भवम् ॥ १:१५ ॥

हेतुनानेन विप्रेन्द्र देहः सम्भवते नृणाम् ।

यं कालपाशमित्याहुः शृणु वक्ष्यामि सुव्रत ॥ १:१६ ॥

न त्वया विदितं किञ्चिज्ज्ञास्यसि कथं द्विज ।

- 13c** °ज्ञेयं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, °ज्ञेय $C_{02}K_{10}K_3MK_{77}^{\circ}K_{41}K_{107}E$ • मनुष्यैस्तु] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{77}^{\circ}K_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}E$, मनुष्यैश्च C_{45} , मणुक्षे(सु) C_{02} , मनुष्यैस्तु K_3
- 14a** कर्म°] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7K_3P_{57}MK_{77}^{\circ}K_{76}^{\circ}$, अनर्थयज्ञ उवाच ॥ कर्म° $C_{02}K_{41}K_{107}E$ • °हेतु] Σ , °हेतु: C_{45} , °हेतु C_{02} • शरीरस्य] Σ , शरीरस्यं C_{02} , स---(स्य) K_{77}°
- 14b** उत्पत्ति नि°] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{77}^{\circ}K_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}E$, उत्पत्तिनि° $C_{02}K_3$, उत्पत्तिर्नि° M • च यत्] Σ , च य: K_{10} , यत् K_3
- 14c** सुकृतं] Σ , सुकृतकृतन् C_{02} , सुकृत K_3 • चैव] Σ , वापि $K_3K_{77}^{\circ}$
- 14d** पाश°] Σ , पासा° K_{77}° • °हृतम्] Σ , °हृत: C_{02}
- 15a** तेनैव] Σ , तेनेव $C_{02}K_3$ • सह संयाति] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{107}E$, सह सा यान्ति $C_{02}K_3$, सह सा याति M , सह संयान्ति K_{77}° , सहं स याति K_{41}
- 15b** नरकं स्वर्ग°] Σ , नरकदुर्ग° K_{77}° • वा] $C_{\Sigma}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}^{\circ}K_{41}K_{107}E$, च $K_{82}K_3K_{77}^{\circ}$
- 15c** सुख°] Σ , सुखं M • °दुःखं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}MK_{76}^{\circ}$, °दुःख $C_{02}K_{10}K_{77}^{\circ}K_{41}K_{107}E$
- 15d** भोक्तव्यं] Σ , भोक्तव्य K_{77}° • °सम्भवम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}^{\circ}$, °सम्भव: $C_{02}K_{41}K_{107}E$, °संभावात् K_{77}°
- 16a** हेतुनानेन] Σ , हेतुना तेन K_{77}° , हेतुनाने K_{107}^{ac} • °न्द्र] Σ , °न्द्र: $K_{10}K_{76}^{\circ}$
- 16b** देहः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}E$, देहे C_{02} , देह $K_{10}MK_{77}^{\circ}K_{41}$, देहं K_{107} • नृणाम्] Σ , नृणा $C_{45}C_{02}$
- 16c** यं कालपाशमित्याहुः] $em.$, यं कालपाशमित्याह $C_{94}C_{45}K_{82}$, कालपासेति सत्वाह C_{02} , यं कालपाशमित्याहु $K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}E$, कालपाषेति (पस्त्वे)ह M , यां कालपासमित्याहु K_{77}°
- 16d** °व्रत] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{76}^{\circ}K_{41}E$, °व्रत: $C_{45}C_{02}K_{77}^{\circ}$
- 17a** विदितं] Σ , विदित C_{02}
- 17ab** किञ्चिज्जि°] $C_{45}M$, किञ्चिद्वि° $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{41}E$, किद्वि° C_{94}^{ac} , किञ्चि जि° C_{02}
- 17b** कथं द्विज] Σ , °°°°°°°°°°(म त्वया विदितं किञ्चिद्विज्ञास्यसि) (*cancelled*) कथं द्विज C_{02} , कथं द्विज: P_{57}

प्रथमोऽध्यायः

कालपाशं च विप्रेन्द्र सकलं वेत्तुमर्हसि ॥ १:१७ ॥

कलाकलितकालं च कालतत्त्वकलां शृणु ।
त्रुटिद्वयं निमेषस्तु निमेषद्विगुणा कला ॥ १:१८ ॥

कलाद्विगुणिता काष्ठा काष्ठा वै त्रिंशतिः कला ।
त्रिंशत्कला मुहूर्तश्च मानुषेन द्विजोत्तम ॥ १:१९ ॥

मुहूर्तत्रिंशकेनैव अहोरात्रं विदुर्बुधाः ।
अहोरात्रं पुनस्त्रिंशन्मासमाहुर्मनीषिणः ॥ १:२० ॥

समा द्वादश मासाश्च कालतत्त्वविदो जनाः ।
शतं वर्षसहस्राणि त्रीणि मानुषसंख्यया ।
षष्टिं चैव सहस्राणि कालः कलियुगः स्मृतः ॥ १:२१ ॥

21 K₁₀ omits verses 21ef–24ab

(17c) कालपाशं च] Σ , कालपाषेति M (17d) वेत्तुमर्हसि] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}$,
वेत्तुमूहसि K_7 , वक्तुमर्हसि $MK_{41}E$ (18a) कला०] Σ , काला० $C_{02}K_{82}^{ac}$ • ०कलित०]
 Σ , ०(कन्मित)० K_{41} • ०कालं च] Σ , ०कालश्च ME (18b) ०कलां] $C_{94}C_{02}K_{10}$
 $P_{57}K_{41}E$, ०कला $C_{45}K_7$, ०विधिं K_{82} , ०कलाः M (18c) त्रुटिद्वयं] $C_{94}C_{02}K_7P_{57}E$,
तुटिद्वय $C_{45}K_{10}$, तुटिद्वयं $K_{82}M$, त्रुविद्वयं K_{41} • ०मेषस्तु] Σ , ०मेवस्तु C_{94} , ०मेषद्वि०
 K_{82} (18d) निमेषद्वि०] Σ , निमेषाद्वि० M (19a) ०गुणिता काष्ठा] Σ , ०गुणितं काष्ठा
M, ०गुणितं काष्ठी K_{41} (19b) काष्ठा वै त्रिंशतिः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{41}E$, वै त्रिंशता
 C_{45} , काष्ठा वै त्रिंशति C_{02} , काष्ठान्वै त्रिंशति M (19c) मुहूर्तश्च] Σ , मुहूर्त्त C_{45} , मुहूर्तश्च
E (19d) मानुषेन] Σ , मानु(षश्च) C_{02} • ०त्तम] $C_{\Sigma}K_{82}K_7^{pc}P_{57}K_{41}E$, ०तमः $K_{10}M$,
०त्तमः K_7^{ac} (20a) मुहूर्त०] Σ , मुहूर्त्ता M, मुहूर्त E (20b) ०धाः] Σ , ०धा K_{41}
(20c) ०रात्रं] Σ , ०रात्र M (20d) ०नीषिणः] Σ , ०नीषिन M (21a) समा]
 Σ , मास C_{02} , समा समाया K_{41} • ०मासाश्च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{41}$, ०मासश्च C_{02}
E, मासाहुः M (21b) कालतत्त्व०] Σ , कलातत्त्व० K_7 , कालन्तत्त्व० P_{57} (21c)
शतं] Σ , शत० $K_{41}E$ (21d) मानुष०] Σ , माणुष्य० $C_{45}C_{02}$ (unmetr.) (21e)
षष्टिं चैव] $C_{\Sigma}K_7P_{57}M$, षष्टिं वर्ष० $K_{82}K_{41}$, षष्टिश्चैव E (21f) ०युगः] Σ , ०युग ME

द्विगुणः कलिसंख्यातो द्वापरो युग संज्ञितः ।
 त्रेता तु त्रिगुणा ज्ञेया चतुः कृतयुगः स्मृतः ॥ १:२२ ॥
 एषा चतुर्युगासंख्या कृत्वा वै ह्येकसप्ततिः ।
 मन्वन्तरस्य चैकस्य ज्ञानमुक्तं समासतः ॥ १:२३ ॥
 कल्पो मन्वन्तराणां तु चतुर्दश तु संख्यया ।
 दश कल्पसहस्राणि ब्रह्माहः परिकल्पितम् ।
 रात्रिरेतावती प्रोक्ता मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ १:२४ ॥
 रात्र्यागमे प्रलीयन्ते जगत्सर्वं चराचरम् ।
 अहागमे तथैवेह उत्पद्यन्ते चराचरम् ॥ १:२५ ॥
 परार्धपरकल्पानि अतीतानि द्विजोत्तम ।
 अनागतं तथैवाहुर्भृगुरादिमहर्षयः ॥ १:२६ ॥

(22a) द्विगुणः कलिसंख्यातो] $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}$, कलिसंख्यास्तु द्विगुणो M, द्विगुणः
 कलिसंख्यातो K_{41} , द्विगुणा कलिसंख्यातो E (22b) द्वापरो युग संज्ञितः] Σ , द्वापरः युगः
 संज्ञिकम् M, द्वापरे युग संज्ञितः E (22c) त्रेता] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{41}E$, त्रेता $C_{02}M$,
 त्रेता K_7 • त्रिगुणा] Σ , त्रिगुणो M • ज्ञेया] Σ , ज्ञेयः M (22d) •युगः] Σ , •युग
 E (23b) ह्ये •] Σ , हे • K_7 • •सप्ततिः] Σ , •सप्तति M (23c) मन्वन्तरस्य] Σ ,
 मन्वन्तरस्य P_{57} • चैकस्य] Σ , om. $K_{82}M^{ac}$ (23d) •क्तं] Σ , •क्त M (24a)
 कल्पो] C_{45} , कल्प $C_{94}C_{02}K_{82}K_7P_{57}MK_{41}E$ • मन्वन्त •] Σ , न्वन्त • M^{ac} , मन्वन्त •
 M^{pc} (24b) •दश] Σ , •दश C_{45} • संख्यया] Σ , शंखया M (24d) •आहः]
 Σ , •आह C_{94} • परिकल्पितम्] $C_{94}K_7P_{57}$, करिकल्पितम् C_{45} , परिकल्पितः $C_{02}K_{10}M$
 $K_{41}E$, परिकीर्तिताः K_{82} (24f) •दर्शिभिः] Σ , •दर्शिभि M (25a) •गमे]
 Σ , •गम K_{41} • प्रलीयन्ते] Σ , प्रलीयते C_{45} (25b) सर्वं च •] Σ , सर्वश्च • M
(25c) अहागमे] $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}$, अहाग • K_{10} , अहागमे M (unmetr.), अहागम
 K_{41} , अहागमे E (25d) •पद्यन्ते] Σ , •पद्यन्ति M (26a) •र्ध •] Σ , •र्ध K_{10} ,
•ध • K_{41} (26cd) •वाहुर्भृ •] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{41}E$, •वाहु भृ • $C_{02}K_{10}M$ (26d)
•महर्षयः] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{41}E$, •महयः K_{82} , •महर्षयः K_7 , •महर्षिभिः M

प्रथमोऽध्यायः

यथार्कग्रहतारेन्दु भ्रमतो दृश्यते त्विह ।
 कालचक्रं भ्रमित्वैव विश्रमं न च विद्महे ॥ १:२७ ॥
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते पुनः ।
 कालस्य वशगाः सर्वे न कालवशकृत्कचित् ॥ १:२८ ॥
 चतुर्दश परार्धानि देवराजा द्विजोत्तम ।
 कालेन समतीतानि कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १:२९ ॥
 एष कालो महायोगी ब्रह्मा विष्णुः परः शिवः ।
 अनादिनिधनो धाता स महात्मा नमस्कुरु ॥ १:३० ॥

[परार्धादि]

विगतराग उवाच ।
 श्रुतं वै कालचक्रं तु मुखपद्मविनिःसृतम् ।

28ab ≈ UMS 12.34cd : कालः पचति भूतानि कालः संहरते प्रजाः 28 ≈ KūP 1.11.32 :
 कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । सर्वे कालस्य वशगा न कालः कस्यचिद्वशे ॥ 29d =
 MBh 12.220.41d = GarP 1.108.7d

(27a) °आर्क°] Σ, °आर्का° M^{ac} • °तारेन्दु] Σ, °तारैन्दु M (27b) भ्रमतो]
 Σ, भुमनो K₄₁ • दृश्यते त्विह] C₉₄K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₄₁E, दृश्यन्दिह C₄₅, दृश्यते त्विहः
 C₀₂, दृश्यते त्विहः M (27c) भ्रमित्वैव] corr., भ्रमत्वैव C₉₄K₈₂K₇E, भ्रमत्वेव C₄₅
 K₁₀P₅₇M, भ्रमत्वेह C₀₂, भ्रमत्यैव K₄₁ (27d) °श्रमं] C_ΣK₈₂K₇K₄₁E, °श्रमो K₈₂^{ac},
 °श्रामन् K₁₀, °श्रमेन् P₅₇, °श्रामो M • विद्महे] Σ, विग्रहे C₄₅, विद्यते M (28b)
 कालः] Σ, काल E (28c) कालस्य] Σ, कालःस्य M^{ac} • वशगाः] Σ, वशगा
 E (28d) कालवशकृ°] Σ, कालो वशकृ° M (29b) देवराजा] Σ, देवराज ME
 • °त्तम] Σ, °त्तमः M (30a) कालो] C₉₄C₄₅K₈₂, काल C₀₂K₁₀K₇P₅₇MK₄₁E
 • महायोगी] Σ, मयोयोगी P₅₇ (30b) ब्रह्मा विष्णुः परः] C₄₅, ब्रह्मविष्णुपरः C₉₄
 K₇MK₄₁, ब्रह्मा विष्णु परः C₀₂K₈₂K₁₀, ब्रह्म विष्णुः परः P₅₇, ब्रह्मविष्णुपर E (unmetr.)
 (31a) श्रुतं वै] Σ, श्रुतो वः M • °चक्रं तु] Σ, °चक्रस्य C₀₂, °चक्रत्तु M (31b)
 विनिःसृतम्] corr., विनिःसृतम् C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₄₁E (unmetr.)

परार्धं च परं चैव श्रोतुं वः प्रतिदीपितम् ॥ १:३१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

एकं दशं शतं चैव सहस्रमयुतं तथा ।

प्रयुतं नियुतं कोटिमर्बुदं वृन्दमेव च ॥ १:३२ ॥

खर्वं चैव निखर्वं च शङ्कु पद्मं तथैव च ।

समुद्रो मध्यमन्तं च परार्धं च परं तथा ॥ १:३३ ॥

सर्वे दशगुणा ज्ञेयाः परार्धं यावदेव हि ।

परार्धद्विगुणेनैव परसंख्या विधीयते ॥ १:३४ ॥

परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मतिः ।

पुराणवेदपठिता मयाख्याता द्विजोत्तम ॥ १:३५ ॥

33ab = BrahmāṇḍaP 3.2.101

33ab After these two pādas, K₄₁ inserts this : वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरो नन्तमेव च 33cd
E omits 34cd-35 and then inserts this : वृन्दञ्चैव महावृन्द द्विपरानन्तमेव च

(31c) परार्धं च] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₄₁E, (प)रार्द्धं च C₉₄, पराधञ्च M^{ac}, परार्धञ्चे
M^{pc} • परं चैव] Σ, पराञ्चैव MK₄₁ (31d) वः] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇M^{ac}K₄₁, नो
P₅₇^{pc} नः M^{pc}, यः E • ंदीपितम्] Σ, ंदीयतां M (32) अनर्थयज्ञ उवाच] Σ, om.
K₈₂^{ac} (32a) दशं] Σ, दश C₉₄, (दश) P₅₇ (32b) सहस्रं] Σ, साहस्रं M •
•युतं] Σ, •तन् K₁₀ (32c) प्र०] Σ, प० K₄₁ (32cd) कोटिम०] Σ, कोटिर०
K₇ (32d) •र्बुदं] Σ, •बुदं K₇ (33a) निखर्वं च] Σ, निखर्वं तु K₁₀, निसर्वञ्च M
(33b) शङ्कु] Σ, शंख E • पद्मं] Σ, पद्म M (33c) समुद्रो] Σ, समुद्रं M •
मध्यमन्तं च] C_ΣK₈₂P₅₇MK₄₁, मध्यमान्तं च K₈₂^{pc}, मध्य(मन्तञ्च) K₁₀, मध्यमन्तश्च K₇
(33d) परार्धं च परं तथा] Σ, परार्द्धपरद्वेगुणाम् M (34a) सर्वे] Σ, सर्व K₄₁ (34b)
परार्धं] K₇P₅₇, परा(र्ध) C₉₄, परार्ध C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀MK₄₁ • यावदेव] Σ, दशदव K₄₁
(34c) परार्धं] Σ, परार्ध K₇ (34d) •संख्या] Σ, •सख्या M (35ab) परात्परतरं
नास्ति इति मे निश्चिता मतिः] C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₄₁E, परात्परतरं नास्ति इति मे निश्चिता मति
K₈₂K₇^{ac}, परात्परतरन्नास्ति इति मे निश्चिता मति M (35c) •वेदं] C₉₄E, •वेदे C₄₅C₀₂
K₁₀K₇P₅₇K₄₁, •वेदा K₈₂, •वेदैः M (35d) •ख्याता] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇, •ख्यातं
C₀₂K₁₀K₇MK₄₁E • •त्तम] Σ, •तम M

प्रथमो ऽध्यायः

[ब्रह्माण्डम्]

विगतराग उवाच ।

ब्रह्माण्डं कति विज्ञेयं प्रमाणं ज्ञापितं क्वचित् ।

कति चाङ्गुलिमूर्ध्वेषु सूर्यस्तपति वै महीम् ॥ १:३६ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

ब्रह्माण्डानां प्रसंख्यातुं मया शक्यं कथं द्विज ।

देवास्ते ऽपि न जानन्ति मानुषाणां च का कथा ॥ १:३७ ॥

पर्यायेण तु वक्ष्यामि यथाशक्यं द्विजोत्तम ।

ब्रह्मणा यत्पुराख्यातो मातरिश्वा यथा तथा ॥ १:३८ ॥

शिवाण्डाभ्यन्तरेणैव सर्वेषामिव भूभृताम् ।

दश नाम दिशाष्टानां ब्रह्माण्डे कीर्तितं शृणु ॥ १:३९ ॥

38cd cf. BrahmanḍaP 3.4.58cd : ब्रह्मा ददौ शास्त्रमिदं पुराणं मातरिश्वने

(36a) ब्रह्माण्डं] Σ , ब्रह्माण्ड C_{02} (36b) प्रमाणं ज्ञापितं क्वचित्] conj., प्रमाणं चापितं क्वचित् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{41}E$, प्रमाञ्चापितत् क्वचित् K_7 , प्रमाणञ्चापितां कति M (36c) मूर्ध्वेषु] em., मूर्ध्वेषु $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}MK_{41}E$ (36d) सूर्यस्त०] Σ , र्यो M^{ac} , शूर्यो M^{pc} • महीम्] $C_{45}C_{02}K_{82}P_{57}MK_{41}$, मही(म्) C_{94} , मही $K_{10}K_7E$ (37a) ब्रह्मा०] Σ , ब्रह्म० M • प्रसंख्यातुं] Σ , प्रसंसा तु K_{10} , च संख्यातुं E (37b) शक्यं क०] $K_{82}K_{10}K_{41}E$, शक्या क० $C_{\Sigma}K_7P_{57}$, सक्वाङ्क० M , ह्यक्यं क० K_{41}^{ac} (37c) देवास्ते] Σ , देवतापि M (37d) मानुषाणां च] Σ , मानुषार्नञ्च M^{ac} , मानुषानाञ्च M^{pc} (38c) यत्पुराख्यातो] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}$, यत्पुराख्यातं M , यत्प्रयात्परायाख्यातो K_{41} , यत्प्रमाख्यातो E (39a) शिवाण्डा०] Σ , शिवाण्ड० M^{ac} , शिवाण्डे० M^{pc} (39b) सर्वेषामिव भूभृताम्] conj., सर्वेषामिव भूरिताः $C_{94}C_{45}K_7P_{57}$, सर्वेषामेव भूरिताः C_{02} , सर्वेषामिव भूरिता K_{82} , सर्वेषामेव भूरिणाम् K_{10} , स(र्षपा) इव भाविता M , सर्वेषामेव भूरिनाः K_{41} , सर्वेषामेव भूरिमां E (39c) दिशाष्टाणां] Σ , शिवाष्टाणां K_{10} , दिशाष्टाणा P_{57} (39d) ब्रह्माण्डे] Σ , ब्रह्माण्डा M • कीर्तितं शृणु] Σ , य च कीर्तितम् C_{45} , कीर्त्तिता शृणु M

वृषसारसंग्रहे

[भूभृतां नामानि]

[पूर्वतः]

सहासहः सहः सद्यो विसहः संहतो ऽसभा ।

प्रसहो ऽप्रसहः सानुः पूर्वतो दश नायकाः ॥ १:४० ॥

[आग्नेये]

प्रभासो भासनो भानुः प्रद्योतो द्युतिमो द्युतिः ।

दीप्ततेजाश्च तेजाश्च तेजा तेजवहो दश ।

आग्नेये त्वेतदाख्यातं याम्ये शृण्वथ भो द्विज ॥ १:४१ ॥

[याम्ये]

यमो ऽथ यमुना यामः संयमो यमुनो ऽयमः ।

संयनो यमनोयानो यनियुग्मा यनोयनः ॥ १:४२ ॥

(40a) सहासहः] K₇, साहासह C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇MK₄₁E • सहः सद्यो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇, सहः सज्ञा C₄₅, सहो सद्यः M, सहः सज्ञो K₄₁E (40b) विसहः] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇E, विसह C₀₂M, विसहः K₄₁ • ऽसभा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇, सभाः C₄₅, सहा M, सता K₄₁E (40c) प्रसहो] Σ, प्रसहेः E • प्रसहः] Σ, प्रस(वः) C₀₂, सप्रहः E • सानुः] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇K₄₁, सानु K₇ME (40d) पूर्वतो] Σ, पूर्वतो E (41a) भासनो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇M, भास-¹ C₀₂, भांसतो K₄₁, भासतो E • भानुः] Σ, भानु C₄₅M (41b) द्युतिमो] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇M, द्युतिनो K₇K₄₁E (41c) दीप्ततेजाश्च तेजाश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₄₁, दीप्ततेजाश्च तेजश्च C₄₅, दीप्ततेजस् तेजश्च M (unmetr.), दीप्ततेजश्च तेजाश्च E (41d) तेजा तेजवहो] Σ, तेजतेजयह M (41e) आग्नेये] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇E, आग्नेय K₇K₄₁, आग्नेर्ये M • त्वेतदा०] Σ, त्वेचमा M (41f) शृण्वथ] Σ, शृणुथ M • द्विज] Σ, द्विजः K₁₀ (42a) यमो] Σ, यमा K₄₁ (42b) संयमो] Σ, संयम M, संयमा K₄₁ • यमुनो] C₉₄C₄₅K₁₀P₅₇K₄₁, यमनो C₀₂K₇, यमुना K₈₂, यमतो M, यमुना० E • यमः] Σ, यन M, यामः K₄₁ (unmetr.) (42c) संयनो यमनोयानो] K₈₂, संयमो यमनोयानो C₉₄C₀₂E, संयमो यमुनोयानो C₄₅K₁₀P₅₇, संयमा यमनो यामो K₇, यमियुग्मा यनो यानः M, संयमा यमनो यानो K₄₁ (42d) यनियुग्मा यनोयनः] K₁₀P₅₇, यनियुग्मा नयो यनः C₉₄C₀₂K₈₂, यनियुग्मा नयो नयः C₄₅K₄₁, यनियुग्मा नयो यमः K₇, दशमा याम्यमाश्रुता M, यनियुग्मा नयोयन E

प्रथमोऽध्यायः

[नैर्ऋते]

नगजो नगना नन्दो नगरो नग नन्दनः ।
नगर्भो गहनो गुह्यो गूढजो दश तत्परः ॥ १:४३ ॥

[वारुणे]

वारुणेन प्रवक्ष्यामि शृणु विप्र निबोध मे ।
बभ्रः सेतुर्भवोद्भवः प्रभवोद्भवभाजनः ।
भरणो भुवनो भर्ता दशैते वरुणालयाः ॥ १:४४ ॥

[वायव्ये]

नृगर्भोऽसुरगर्भश्च देवगर्भो महीधरः ।
वृषभो वृषगर्भश्च वृषाङ्को वृषभध्वजः ॥ १:४५ ॥
ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग् वृषजो वृषनन्दनः ।

(43a) नगना नन्दो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇, नगजा नन्दो C₄₅, नगनागेन्द्र M,
नगनो नदो K₄₁E (43b) नगरो नगनन्दनः] K₁₀M^{ac}K₄₁, नगरोगनन्दनः C₉₄K₇,
नगरो(नगनन्द)नः C₄₅, नग(रो) 2. नन्दनः C₀₂, नगरोगरनन्दनः K₈₂, नगरोगनन्दनः
P₅₇, नगरो नननन्दनः M^{pc}, नगरोन्नगनन्दनः E (43c) नगर्भो] Σ, नृगर्भो K₁₀, नगर्भ
M • गहनो गुह्यो] Σ, गुहनो गुह्य M, गहनो गुह्ये E (43d) गूढजो] Σ, गुडजो M
• तत्परः] Σ, तत्परम् M (44a) वारुणेन] Σ, वारुणे च E (44b) शृणु] K₁₀
P₅₇M, शृङ्गे C₉₄C₄₅K₈₂K₇, शृङ्गे C₀₂, मृद्धे (पाप्त) (cancelled) K₄₁, मृद्धे E (44c)
बभ्रः सेतुर्भवो] corr., बभ्रं सेतुर्भवो C₉₄C₄₅, बभ्रं सेतु भवो C₀₂, बभ्रः सेतु भवो K₈₂,
बभ्रं सेतुर्भवो सेतुर्भवो भवो K₁₀, बभ्र सेतुर्भवो K₇, बभ्रं सेतुर्भवे P₅₇, बभ्र सेतु भवो
M, बभ्रूत्सेतुर्भवो K₄₁, बभ्रूत्सेतुर्भवो E (44d) प्रभवोद्भवः] Σ, प्रभवोभवः M •
• भाजनः] Σ, • भाजन E (44e) भरणो] C₄₅K₇, भरण C₉₄K₈₂, भरणा C₀₂K₄₁E,
भरणा K₁₀, भरणे P₅₇, भरणः M (44f) दशैते] Σ, दशेते K₇, दशैता M • • लयाः]
Σ, • लया ME (45a) नृगर्भो] Σ, नृगर्भा M • • गर्भश्च] C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇K₄₁,
• गर्भाश्च C₀₂K₈₂ME (45b) देवगर्भो] Σ, देवगर्भ M (45c) • गर्भश्च] C_ΣK₁₀
K₇P₅₇E, • गर्भाश्च K₈₂, • गर्भोश्च M, • शभश्च K₄₁ (45d) वृषाङ्को] Σ, वृषाङ्गो M •
वृषभः] Σ, वृषभः C₀₂ (46a) ज्ञातव्यश्च तथा सम्यग्] C_ΣK₈₂K₁₀K₇, ज्ञातव्यश्च यथा
सम्यग् P₅₇, वृषञ्जवृषनन्दश्च M, ज्ञानवाञ्च तथा सम्य K₄₁, ज्ञानवाञ्च तथा सत्यः E (46b)
वृषजो वृषनन्दनः] Σ, वृषनन्दनः K₈₂, दशनायक वायवे M

वृषसारसंग्रहे

नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज ॥ १:४६ ॥

[उत्तरे]

सुलभः सुमनः सौम्यः सुप्रजः सुतनुः शिवः ।

सतः सत्य लयः शम्भुर्दश नायकमुत्तरे ॥ १:४७ ॥

[ईशाने]

इन्दु बिन्दु भुवो वज्र वरदो वर वर्षणः ।

इलनो वलिनो ब्रह्मा दशेशानेषु नायकाः ॥ १:४८ ॥

[मध्यमे]

अपरो विमलो मोहो निर्मलो मन मोहनः ।

अक्षयश्चाव्ययो विष्णुर्वरदो मध्यमे दश ॥ १:४९ ॥

[परिवाराः]

सर्वेषां दशमीशानां परिवारशतं शतम् ।

(46cd) नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विज] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇K₄₁E, नायका दश वायव्ये कीर्तिता ये मया द्विजः C₀₂K₁₀, नायका दश वायव्ये कीर्तिता य मया द्विज K₇, कीर्तितो यं मया द्विप्र यथा तथ्येन सुव्रतः M (47a) सुलभः] Σ, सुरभः K₄₁E • सुमनः] C_Σ K₈₂K₁₀E, सुमनाः K₇, सुसमः P₅₇, सुमनो M, सुमन K₄₁ • सौम्यः] Σ, सौम्य M (47c) सतः सत्य] corr., सत सत्य C_ΣK₇P₅₇K₄₁, सत्यसत्य K₈₂, सुत सत्य K₁₀, सुतः सत्य M, सत सत्या० E • लयः] Σ, लयं K₇ (47cd) शम्भुर्द०] C₉₄C₄₅K₁₀P₅₇ K₄₁E, शम्भु द० C₀₂K₈₂K₇, शम्(भुं) द० M (47d) ०नायकमु०] Σ, ०नायक उ० E (48a) वज्र] Σ, व्रजः M (48b) ०वर्षणः] C_ΣK₈₂K₁₀P₅₇M, ०ऽ(र्शणम्) K₇, ०दर्पणः K₄₁, ०दर्य्य च E (48c) इलनो वलिनो ब्रह्मा] Σ, इलिनो वलिनो ब्रह्मः M (48d) दशे०] C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₄₁E, दशै० C₄₅C₀₂K₁₀, दिशै० M • नायकाः] Σ, नायका M (49a) अपरो विमलो मोहो] Σ, अपरः विमला मोहा M (49b) निर्मलो म०] em., निमलो म० C₉₄, निर्मलोन्म० C₄₅K₇K₄₁, निर्मलोत्म० C₀₂E, निमलोर्म० K₈₂ K₁₀, निमलोत्म० P₅₇, निर्मलोन्म० M (49c) अक्षयश्चाव्ययो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ K₄₁, अक्षयाश्चाव्ययो C₀₂, अक्षयश्चाव्ययं M, अक्षयश्चाव्ययो E (49cd) विष्णुर्व०] C₉₄ C₄₅K₇K₄₁E, विष्णु व० C₀₂K₈₂P₅₇M, विष्णुर्व K₁₀ (49d) मध्यमे दश] C₉₄C₄₅K₇ K₄₁, मध्यमो दश C₀₂K₈₂P₅₇, वरवर्षणः K₁₀, मध्यमो दशः M, मध्यमे दशः E (50a) सर्वेषां] Σ, सर्वेषा K₇ • दशमीशानां] Σ, दशरीशानां E (50b) परिवार०] Σ, परि० C₄₅, परिवारं K₈₂

शतानां पृथगेकैकं सहस्रैः परिवारितम् ॥ १:५० ॥

सहस्रेषु च एकैकमयुतैः परिवारितम् ।

अयुतं प्रयुतैर्वृन्दैः प्रयुतं नियुतैर्वृतम् ॥ १:५१ ॥

एकैकस्य परिवारो नियुतः पृथगेव च ।

कोटिभिर्दशकोट्येन एकैकः परिवारितः ॥ १:५२ ॥

दशकोटिषु एकैकं वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम् ।

वृन्दवर्गेषु एकैकं खर्वभिः परिवारितम् ॥ १:५३ ॥

खर्ववर्गेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् ।

(50d) सहस्रैः] Σ , सहस्रैः M • परिवारितम्] $C_{94}C_{45}C_{02}^{pc}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{41}$, परिवारिता C_{02}^{ac} , परिवारितः M, परिवारिताः E (51ab) एकैकम०] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}K_{41}E$, एकैकं म० $C_{02}K_{82}M$ (51b) परिवारितम्] Σ , परिवारितः M, परिवारितमाः E (51c) अयुतं] E, अयुतैः $C_{\Sigma}K_{82}K_7P_{57}MK_{41}$, अयुतैः K_{10} • प्रयुतैर्वृन्दैः] Σ , प्रयुतैः वृन्दैः K_7 , प्रयुतैर्भृत्य M (51d) प्रयुतं नियुतैर्वृतम्] corr., प्रयुतैर्नियुतैर्वृतः $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}$, प्रयुतेर्नियुतैर्वृतः C_{02} , प्रयुतैः नियुतैः वृतः K_{10} , प्रयुतः नियुतैः वृतः M, प्रयुते नियुतैर्वृतः K_{41} , प्रयुतं नियुतैर्वृतः E (52a) परिवारो] Σ , परिवार M (unmetr.), परिवारो E (unmetr.) (52b) नियुतः] Σ , नियुत C_{02} • च] Σ , चः K_7^{ac} (52c) कोटिभिर्दशकोट्येन] $C_{94}C_{02}P_{57}K_{41}E$, कोटिभिः दशकोट्येन C_{45} , कोटिभिर्दशकोट्येन $K_{82}K_7$, कोटिभिर्दशकोट्येनः K_{10} , कोटिभिः परिवाराणि कोटिभिः दशकोटिकम् M (52d) एकैकः परिवारितः] $C_{45}K_{82}E$, एकैकः परिवारितः (तः) C_{94} , एकैकपरिवारितः $C_{02}K_{10}K_7P_{57}$, एकैकपरिवाराणां M, एकैकः परिवारितं K_{41} (53a) दशकोटिषु एकैकं] $C_{45}C_{02}K_{10}K_{41}E$, दशकोटिषु एकैकं $C_{94}K_{82}K_7P_{57}$, दशकोट्येषु एकैकं M (53b) वृन्दवृन्दभृतैर्वृतम्] $C_{\Sigma}K_{10}P_{57}$, वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं K_{82} , वृन्दवृन्दभृतैः वृतं K_7 , वृन्दवृन्देषु एकैकं M, वृन्दवृन्दभृतैर्वृतं K_{41} , वृन्दवृन्दं वृतैर्वृतः E (53c) वृन्दवर्गेषु] Σ , वृन्दवर्गभिः तैः वृतम् M (53d) खर्वभिः परिवारितम्] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}$, खर्वभिः परिवारितम् K_7 , खर्वभिः परिवाराणि M, खर्वभिः परिवारितं K_{41} , खर्वभिः परिवारितः E (54a) खर्ववर्गेषु एकैकं] Σ , खर्ववर्गेषु एकैकम् M (54b) दशखर्वगणैर्वृतम्] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}P_{57}K_{41}$, दशखर्वगणैः वृतम् C_{45} , दशखर्वगणे वृत्तं K_7 , दशखर्वेषु एकैकं दशखर्वगणैर्वृतम् M, दशखर्वगणैर्वृतः E

दशखर्वेषु एकैकं शङ्कुभिः परिवारितम् ॥ १:५४ ॥

शङ्कुभिः पृथगेकैकं पद्मेन परिवारितम् ।

पद्मवर्गेषु एकैकं समुद्रैः परिवारितम् ॥ १:५५ ॥

समुद्रेषु तथैकैकं मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् ।

मध्यसंख्येषु एकैकमनन्तैः परिवारितम् ॥ १:५६ ॥

अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितम् ।

परार्धेषु च एकैकं परेण परिवारितम् ।

एष वै कथितो विप्र शक्यं सांख्यमुदीरितम् ॥ १:५७ ॥

[प्रमाणम्]

प्रमाणं शृणु मे विप्र संक्षेपाद्ब्रुवतो मम ।

चन्द्रोदये पूर्णमास्यां वपुरण्डस्य तादृशम् ॥ १:५८ ॥

57ab omitted in P₅₇ 58b After संक्षेपा० P₅₇ f. 213v breaks off and resumes only at 2.21c. One folio containing 1.58cd–2.21ab is missing.

(54c) ०खर्वेषु] Σ, ०गर्वेषु K₇ (54d) परिवारितम्] Σ, परिवारित K₄₁, परिवारितः E (55a) पृथगेकैकं] em., पृथगेनैव C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇P₅₇MK₄₁E, पृथगेनैव C₄₅ (55b) ०वारितम्] K₈₂^{pc}M, ०वारितः C_ΣK₁₀K₇P₅₇K₄₁E, ०तं K₈₂^{ac} (55d) समुद्रैः] Σ, समुद्रैः C₉₄, दमु(दैः) C₄₅ • ०वारितम्] Σ, ०वारितः E (56a) तथै०] Σ, तथै० C₀₂ (56b) मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम्] C_ΣK₈₂P₅₇MK₄₁, मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतम् K₁₀, मध्यसंख्यैस्तु तैर्वृतं K₇, मध्ये शङ्क्यायुतैर्वृतः E (56c) मध्यसंख्येषु] Σ, मध्यसांख्यो च M, मध्ये शंखेषु E (56cd) एकैकमनन्तैः] Σ, एकैकं मनतैः K₇, एकैकं अनन्तै M (56d) ०वारितम्] Σ, ०वारितः E (57b) परार्धपरिवारितम्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇K₄₁, परार्ध.३. रितम् C₀₂, परार्धे परिवारितम् । अनन्तेषु च एकैकं परार्धपरिवारितं M, परार्धैः परिवारितः E (57d) ०वारितम्] Σ, ०वारिवारितं K₁₀, ०वारितः E (57e) कथितो] Σ, (कथितो) K₁₀, कथिता E (57f) शक्यं] Σ, शक्य C₀₂, संख्यां शक्यं K₄₁ • सांख्यमु०] C₉₄C₀₂K₁₀P₅₇M, सांख्यमु० C₄₅, स्यख्यमु० K₈₂, संख्यमु K₇, संख्यामु० K₄₁E (58a) प्रमाणं] C₀₂K₈₂K₇P₅₇MK₄₁E, प्रणामं C₉₄C₄₅, प्रमाण K₁₀ (58b) संक्षेपाद्ब्रुवतो] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₄₁E, संक्षेपाद्ब्रुवतो C₄₅, संख्येपाद्ब्रुवतो K₇, संक्षेप ब्रुवतो M

प्रथमोऽध्यायः

कोटिकोटिसहस्रं तु योजनानां समन्ततः ।
अण्डानां च परीमाणं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥ १:५९ ॥
सप्तकोटिसहस्राणि सप्तकोटिशतानि च ।
विंशकोटिष्वङ्गुलीषु ऊर्ध्वतस्तपते रविः ॥ १:६० ॥
प्रमाणं नाम संख्या च कीर्तितानि समासतः ।
ब्रह्माण्डं चाप्रमेयाणां लक्षणं परिकीर्तितम् ॥ १:६१ ॥

[पुराणम्]

पुराणाशीसहस्राणि शतानि द्विजसत्तम ।
ब्रह्मणा कथितं पूर्णं मातरिश्वा यथातथम् ॥ १:६२ ॥
वायुना पाद संक्षिप्य प्राप्तं चोशनसं पुरा ।
तेनापि पाद संक्षिप्य प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः ॥ १:६३ ॥

60cd The folio in K₁₀ ends with ऊर्ध्व०, and the folios that may have contained verses 1.60d–2.22 are missing.

(59a) कोटिकोटि०] Σ, कोटीकोटि० M (59b) योज०] Σ, याज० K₄₁ (59c) च परीमाणं] Σ, च परिमाणं C₄₅ (unmetr.), परिमाणञ्च M (59d) ब्रह्मणा] Σ, ३ C₀₂ • कीर्तितम्] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₄₁E, कीर्ति(ताः) C₀₂, कीर्तितः K₈₂M (60a) स्राणि] Σ, स्राणि K₄₁ (60c) विंशकोटिष्वङ्गुलीषु] conj., विंशकोटिषु गुल्मेषु C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₄₁E, विंशकोटि विना गुल्मे M (60d) ऊर्ध्वतस्त०] C_ΣK₈₂K₇E, ऊर्ध्व २ K₁₀, ऊर्ध्वतो त० M, उद्धतस्त० K₄₁ • रविः] Σ, रवि E (61a) प्रमाणं नाम संख्या च] Σ, प्रमाणं नाम संख्या च C₄₅, प्रमाणेनाणञ्चम संख्यात च K₄₁ (61b) कीर्तितानि] Σ, कीर्तियानानि K₄₁ (61c) ब्रह्माण्डं चा०] K₈₂, ब्रह्माण्डश्च C₉₄C₄₅K₇MK₄₁, (ब्रह्माण्डाश्चा)० C₀₂, ब्रह्माण्डाश्चा E • प्रमेयाणां] C₉₄K₈₂MK₄₁E, प्रमेयाणा C₄₅C₀₂K₇ (61d) कीर्तितम्] Σ, कीर्तिताः C₀₂, कीर्तितः M (62b) सत्तम] Σ, २ मः C₀₂ (62c) पूर्णं] C₉₄C₀₂K₈₂K₄₁E, पूर्वं C₄₅, पूर्णं K₇, पूर्वं M (62d) मातरिश्वा] Σ, मातरिश्च M • तथम्] Σ, तथा C₀₂M (63a) संक्षिप्य] Σ, संक्षिप्यः M (63b) प्राप्तं चोशनसं] C₄₅K₈₂K₇, प्राप्तं चौशनसं C₉₄K₄₁, प्राप्त औशनसं C₀₂, प्राप्ताश्चोशनसम M (unmetr.), प्राप्ताश्चोशनसं E (63c) संक्षिप्य] Σ, संक्षिप्यः M (63d) प्राप्तवांश्च बृहस्पतिः] Σ, प्राप्तवाञ्च बृहस्पति M

बृहस्पतिस्तु प्रोवाच सूर्यं त्रिंशत्सहस्रिकम् ।
 पञ्चविंशत्सहस्राणि मृत्युं प्राह दिवाकरः ॥ १ : ६४ ॥
 एकविंशत्सहस्राणि मृत्युनेन्द्राय कीर्तितम् ।
 इन्द्रेणाह वसिष्ठाय विंशत्श्लोकसहस्रिकम् ॥ १ : ६५ ॥
 अष्टादशसहस्राणि तेन सारस्वताय तु ।
 सारस्वतस्त्रिधामाय सहस्रदश सप्त च ॥ १ : ६६ ॥
 षोडशानां सहस्राणि भरद्वाजाय वै ततः ।
 दश पञ्चसहस्राणि त्रिवृषाय अभाषत ॥ १ : ६७ ॥
 चतुर्दशसहस्राणि अन्तरीक्षाय वै ततः ।
 त्रय्यारुणि सहस्राणि त्रयोदश अभाषत ॥ १ : ६८ ॥
 त्रय्यारुणिस्तु विप्रेन्द्रो धनंजयमभाषत ।
 द्वादशानि सहस्राणि संक्षिप्य पुनरब्रवीत् ॥ १ : ६९ ॥

(64b) सूर्य] C₀₂E, सूर्यस् C₉₄K₈₂K₇K₄₁, सूर्य C₄₅M • त्रिंशत्स०] Σ, त्रिंशत्स० C₀₂M (64c) ऽविंशत्सहस्राणि] corr., ऽविंशहस्राणि C₉₄, ऽविंशसहस्राणि C₄₅C₀₂K₈₂K₇MK₄₁, ऽविंशत्सहस्राणि E (64d) मृत्युं प्राह] Σ, मृत्यु प्राहः M (65a) ऽविंशत्०] E, ऽविंश० C_ΣK₈₂K₇MK₄₁ (65b) कीर्तितम्] E, कीर्तितः C₉₄C₄₅K₈₂K₇^{ac}M, कीर्तिताः C₀₂, कीर्तित K₇^{ac}, कीर्तितः K₄₁ (65c) इन्द्रे०] Σ, इन्द्रे० K₄₁ (65d) वसिष्ठाय] Σ, विशिष्ठाय C₄₅, वहिष्ठाय K₇ (65e) विंशत्श्लो०] corr., विंशत्श्लो० C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, विशत्श्लो० C₄₅, त्रिंशत्श्लो० M (66a) अष्टादशसहस्राणि] Σ, आष्टादशसहस्राणि K₇, वसिष्ठेदशसहस्रं M (66b) सारस्वतस्त्रि०] em., सारस्वता त्रि० C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁E, सारस्वतास्त्रि० C₄₅, सारस्वत तृ० M • ऽधामाय] Σ, om. K₈₂^{ac} (66d) सहस्रदश] Σ, सहस्रादश M (67a) भर०] Σ, भार० C₀₂, सन० M (67b) अभाषत] C₉₄C₄₅K₈₂K₄₁, अ(भाषत) C₀₂, अभाषतः K₇E, मभासतः M (68a) अन्तरी०] Σ, अन्तरि० M (68b) त्रय्यारुणि] corr., त्रय्यारुणि C₉₄C₄₅K₈₂MK₄₁, त्रय्यारुणि C₀₂E, त्रय्यारुणि K₇ (68c) अभाषत] C₉₄C₀₂K₇K₄₁, अभाषतः C₄₅, स्वभावत K₈₂, मभासतः M, ह्यभाषत E (69a) त्रय्यारुणि०] corr., त्रय्यारुणि० C_ΣK₇K₄₁, त्रय्यारुणि० K₈₂E, त्रय्यारुणि० M • विप्रेन्द्रो] Σ, विप्रेन्द्र C₀₂M (69b) धनंजय०] Σ, धन० K₈₂^{ac} • ऽभाषत] C₉₄C₀₂K₈₂K₇K₄₁, ऽभाषतः C₄₅ME

प्रथमोऽध्यायः

कृतंजयाय सम्प्राप्तो धनंजयमहामुनिः ।
 कृतंजयाद्विजश्रेष्ठ ऋणंजयमहात्मने ॥ १:७० ॥

ऋणञ्जयात्पुनः प्राप्तो गौतमाय महर्षिणे ।
 गौतमाच्च भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय तु ॥ १:७१ ॥

राजश्रवास्ततः प्राप्तः सोमशुष्माय वै ततः ।
 सोमशुष्मात्ततः प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु भो द्विज ॥ १:७२ ॥

तृणविन्दुस्तु वृक्षाय वृक्षः शक्तिमभाषत ।
 शक्तिः पराशरं प्राह जतुकर्णाय वै ततः ॥ १:७३ ॥

द्वैपायनं तु प्रोवाच जतुकर्णो महर्षिणम् ।
 रोमहर्षाय सम्प्राप्तो द्वैपायनमहामुनिः ॥ १:७४ ॥

रोमहर्षेण प्रोवाच पुत्रायामितबुद्धये ।

75ab ≈ BrahmaṇḍaP 3.4.67ab : मया चैतत्पुनः प्रोक्तं पुत्रायामितबुद्धये

(70b) ०मुनिः] Σ, ०मुणि M (70c) कृतंजयाद्वि०] C₉₄K₈₂K₄₁E, कृतंजया
 द्वि० C₄₅C₀₂K₇, धनञ्जय द्वि० M • ०श्रेष्ठ] Σ, ०श्रेष्ठो E (70d) ऋणंजय०] Σ,
 ऋणंजाय० C₄₅ • ०महात्मने] Σ, ०मभाशतः M (71a) प्राप्तो] Σ, प्राप्तः M, प्राप्तौ E
 (71b) महर्षिणे] Σ, महर्षिणः M (71c) गौतमाच्च] C_ΣK₈₂E, गौतमाश्च K₇K₄₁,
 गौतमेन M (71cd) भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय] C₉₄C₀₂K₈₂K₇, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय
 C₄₅, भरद्वाज तस्मा ह्यर्यद्वताय M, भरद्वाजस्तस्माद्धर्यद्वताय K₄₁, भरद्वाजस्तस्माद्भ्याद्भ्याय E
 (72a) राजश्रवास्त०] em., राजश्रव त० C_ΣK₈₂K₄₁E, राजश्रवे त० K₇, राजर्षव त०
 M (72ab) प्राप्तः सोम०] Σ, प्राप्त साम० K₄₁ (72c) ०शुष्मात्त०] Σ, ०शुष्मा
 त० K₈₂ (72cd) प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु] Σ, प्रा(प्त तृ)णविन्दुस्तु C₀₂, प्राप्तस्तृणविन्दुस्तु K₄₁
 (72d) भो] Σ, om. C₄₅ (73b) वृक्षः] Σ, वृक्ष M • ०भाषत] C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇K₄₁, ०भाषतः C₀₂ME (73c) शक्तिः पराशरं] Σ, शपरासर M^{ac}, शक्ति परासर
 M^{pc} (73d) जतु०] Σ, तु० C₄₅, जंतु० M (74a) द्वैपायनं तु] em., द्वैपायनस्तु
 C_ΣK₈₂K₇MK₄₁, द्वैपायनाय E (unmetr.) (74b) जतुकर्णो महर्षिणम्] C₉₄C₄₅K₈₂
 K₇, जतुकर्णा महर्षिणः C₀₂, जकर्णो महर्षिणं K₈₂^{ac}, जंतुकर्णमहर्षिणा M, जतुकर्णा महर्षिण
 K₄₁, जतुकर्णमहर्षिणा E (74d) ०मुनिः] Σ, ०मुनि ME (75a) ०हर्षेण] M,
 ०हर्षाय C_ΣK₈₂K₇K₄₁, ०हर्षणाय E (75b) ०बुद्धये] Σ, ०बुद्धयः M

वृषसारसंग्रहे

दश द्वे च सहस्राणि पुराणं सम्प्रकाशितम् ।
मानुषाणां हितार्थाय किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ १ : ७५ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे ब्रह्माण्डसंख्या नामाध्यायः प्रथमः ॥

75d पुराणं सम्प्रकाशितम्] Σ, पुराण सम्प्रकाशितां C₀₂ 75e मानुषाणां]
Σ, मनुषाणां C₄₅, मानुषाना M • हितार्थाय] Σ, हित्यथाय M, हितार्थाय K₄₁ 75f
भूयः] Σ, भूय ME Colophon: नामाध्यायः प्रथमः] Σ, नामाध्यायः प्रथमः श्लोक ७७
M, नाम प्रथमोऽध्याय E

[द्वितीयो ऽध्यायः]

विगतराग उवाच ।

श्रुतं मया जनाग्रेण ब्रह्माण्डस्य तु निर्णयम् ।

प्रमाणं वर्णरूपं च संख्या तस्य समासतः ॥ २:१ ॥

शिवाण्डेति त्वया प्रोक्तो ब्रह्माण्डालयकीर्तितः ।

कीदृशं लक्षणं ज्ञेयं प्रमाणं तस्य वा कति ॥ २:२ ॥

कस्य वा लयनं ज्ञेयं प्रमाणं वात्र वासिनः ।

का वा तत्र प्रजा ज्ञेया को वा तत्र प्रजापतिः ॥ २:३ ॥

[शिवाण्डसंख्या]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

शिवाण्डलक्षणं विप्र न त्वं प्रष्टुमिहार्हसि ।

दैवतैरपि का शक्तिर्ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वतः ॥ २:४ ॥

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 195v–197r, C₄₅ ff. 203v–204v, C₀₂ ff. 270r–270v (it breaks off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 3v–4v, K₁₀ exp. 43 and 42 (sic!; it broke off at 1.60d and resumes at 2.23), K₇ ff. 211v–213r, P₅₇ f. 215 (only from 2.19cd), K₇₆^o ff. 212v–213v, E pp. 585–588; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) जनाग्रेण] Σ, जना-² C₉₄ (2b) ब्रह्माण्डा०] Σ, ब्रह्माण्ड E (2c) ज्ञेयं] Σ, ज्ञेया C₀₂ (2d) कति] Σ, कति: C₀₂ (3a) लयनं ज्ञेयं] Σ, लयनं C₄₅, लक्षणं ज्ञेयं E (3b) वासिनः] Σ, वासिरानः C₄₅ (3c) का] em., को C_ΣK₈₂K₇K₇₆^o, किं E • प्रजा ज्ञेया] Σ, प्र(जा)-¹ या C₉₄ (4a) विप्र] Σ, विप्रं K₇₆^o (4b) न त्वं] Σ, तत्त्वं E • ऽर्हसि] Σ, ऽर्हसि K₇ (4c) दैवतै०] C₉₄C₄₅K₈₂K₇₆^o दैवतै० C₀₂K₇E • शक्तिर्] C₉₄, शक्ति C₄₅C₀₂K₈₂K₇K₇₆^o E

अगम्यगमनं गुह्यं गुह्यादपि समुद्धितम् ।
 न प्रभुर्नेतरस्तत्र न दण्ड्यो न च दण्डकः ॥ २:५ ॥
 न सत्यो नानृतस्तत्र सुशीलो नो दुःशीलवान् ।
 नानृजुर्न च दम्भित्वं न तृष्णा न च ईर्ष्यता ॥ २:६ ॥
 न क्रोधो न च लोभो ऽस्ति न मानो ऽस्ति न सूयकः ।
 ईर्ष्या द्वेषो न तत्रास्ति न शठो न च मत्सरः ॥ २:७ ॥
 न व्याधिर्न जरा तत्र न शोको ऽस्ति न विक्लवः ।
 नाधमः पुरुषस्तत्र नोत्तमो न च मध्यमः ॥ २:८ ॥
 नोत्कृष्टो मानवस्तस्मिन्स्त्रियश्चैव शिवालये ।
 न निन्दा न प्रशंसास्ति मत्सरी पिशुनो न च ॥ २:९ ॥
 गर्वदर्पं न तत्रास्ति क्रूरमायादिकं तथा ।
 याचमानो न तत्रास्ति दाता चैव न विद्यते ॥ २:१० ॥

5ab cf. LiP 1.21.71ab: नमो गुण्याय गुह्याय अगम्यगमनाय च

(5a) अगम्यगमनं] Σ , अगम्यगमनं C_{02} , अगम्यगमनं K_7 (5b) गुह्या०] K_7E ,
 गुहा० $C_{\Sigma}K_{82}K_{76}^{\circ}$ • समुद्धितं] Σ , समुद्धितं K_7 , समुद्धितम् E (5c) प्रभुर्ने०] Σ , प्रने०
 C_{02} (5d) दण्ड्यो] $C_{02}K_{82}K_7K_{76}^{\circ}$, दण्डो $C_{94}C_{45}$, दण्ड्या E • दण्डकः] Σ , ण्डकः
 C_{45}^{ac} , ण्डकः C_{45}^{pc} (6a) सत्यो] Σ , सत्यौ E • तत्र] Σ , तत्रा E (6b) नो] Σ ,
 \neg C_{94} (6c) नानृजुर्न] $em.$, नात्रजुर्न $C_{94}K_{76}^{\circ}E$, नात्रजुर्न $C_{45}K_7$, (नात्रजु न) C_{02} ,
 नात्रजुर्न K_{82} (6d) न तृष्णा न च] Σ , न च तृष्णा न K_{82} • ईर्ष्यता] Σ , ईर्ष्यता: C_{02} ,
 ईर्ष्यता E (7a) क्रोधो] Σ , क्रोधौ C_{02} (7b) सूयकः] Σ , सूचकः C_{45} , स्तेयकः
 E (unmetr.) (7d) शठो] Σ , षठो C_{02} , शठे E • मत्सरः] Σ , मत्सरा: E (8a)
 व्याधिर्न] Σ , व्याधि न $C_{02}K_7$ • जरा तत्र] $C_{45}K_7$, जरास्तत्र $C_{94}C_{02}K_{82}K_{76}^{\circ}E$ (8b)
 विक्लवः] Σ , विक्लव E (9a) मानव०] Σ , मा० \neg C_{94} (9c) प्रशंसास्ति] Σ ,
 प्रंसास्ति K_{76}° , प्रशंसाश्च E (10c) तत्रास्ति] Σ , तत्रा K_{82}^{ac}

द्वितीयो ऽध्यायः

अनर्थी ब्रज तत्रस्थः कल्पवृक्षसमाश्रितः ।
न कर्म नाप्रियस्तत्र न कलिः कलहो न च ॥ २:११ ॥
द्वापरो न च न त्रेता कृतं चापि न विद्यते ।
मन्वन्तरं न तत्रास्ति कल्पश्चैव न विद्यते ॥ २:१२ ॥
आहूतसम्प्लवं नास्ति ब्रह्मरात्रिदिनं तथा ।
न जन्ममरणं तत्र आपदं नाप्नुयात्कचित् ॥ २:१३ ॥
न चाशापाशबद्धो ऽस्ति रागमोहं न विद्यते ।
न देवा नासुरास्तत्र न यक्षोरगराक्षसाः ॥ २:१४ ॥
न भूता न पिशाचाश्च गन्धर्वा ऋषयस्तथा ।
ताराग्रहं न तत्रास्ति नागकिंनरगारुडम् ॥ २:१५ ॥
न जपो नाह्निकस्तत्र नाग्निहोत्री न यज्ञकृत् ।
न व्रतं न तपश्चैव न तिर्यङ्गरकं तथा ॥ २:१६ ॥

16d cf. VSS 19.49cd: विसृष्टे त्विन्द्रियग्रामे तिर्यङ्गरकसाधनम्

(11a) ब्रज त०] Σ , ब्रजस्त० K_7 (11c) कर्म ना०] em., कर्म न $C_{\Sigma}K_{82}K_7K_{76}^{\circ}$,
कर्मणा E (11d) कलिः] Σ , कलि $K_7^{ac}E$ (12a) च न त्रेता] $C_{02}K_{82}K_7E$, च
न त्रेता C_{94} , च त्रेता न C_{45} , च त्रेता K_{76}° (12b) कृतं चा०] $C_{02}K_{82}$, कृतश्चा०
 $C_{94}C_{45}K_7K_{76}^{\circ}E$ (12c) मन्वन्तरं न तत्रास्ति] Σ , मन्वन्तत्रास्ति C_{02} , मन्वन्तरनन्त
तत्रास्ति K_7 (12d) कल्पश्चैव] Σ , कल्पं चैव K_{82} (13a) आहूत०] Σ , आभूत०
E (13b) ब्रह्मरात्रिदिनं] Σ , ब्रह्मरात्रिदिवस् E (13c) जन्ममरणं तत्र] $C_{02}K_{82}$
 $K_{76}^{\circ}E$, जन्ममरणं तत्र $C_{94}C_{45}$, जन्ममरणन्त्रत K_7 (13d) आपदं] Σ , अपदं E (14a)
चाशापाश०] $C_{45}K_7^{pc}$, च सायाश० $C_{94}C_{02}K_{82}K_7^{ac}K_{76}^{\circ}E$ • ंबद्धो] Σ , ंद्धो C_{02} , ंवृद्धो
E (14b) ंमोहं] Σ , ंमोहो C_{94} (14c) देवा नासुरास्त०] Σ , देवो नासुरास्त०
 C_{45} , देवो नासुरस्त० K_{76}° (15a) भूता] Σ , च भूता K_{76}^{aac} (15b) गन्धर्वा] Σ ,
गन्धर्वो E (16a) जपो] Σ , जयो C_{94} • नाह्निकस्त०] Σ , नाह्निक त० C_{45} (16d)
न तिर्यङ्गरकं] em., नातिर्यङ्गरकस् $C_{94}C_{02}K_{82}$, नातिर्यनरकन् C_{45} , नात्रिर्यं नरकस् K_7 ,
नातिर्यनरकन् K_{76}° , न तीर्थनरकन् E

तस्येशानस्य देवस्य ऐश्वर्यगुणविस्तरम् ।
 अपि वर्षशतेनापि शक्यं वक्तुं न केनचित् ॥ २:१७ ॥

हरेच्छाप्रभवाः सर्वे पर्यायेण ब्रवीमि ते ।
 देवमानुषवर्ज्यानि वृक्षगुल्मलतादयः ॥ २:१८ ॥

परार्धद्विगुणोत्सेधो विस्तारश्च तथाविधः ।
 अनेकाकारपुष्पाणि फलानि च मनोहरम् ॥ २:१९ ॥

अन्ये काञ्चनवृक्षाणि मणिवृक्षाण्यथापरे ।
 प्रवालमणिषण्डाश्च पद्मरागरुहाणि च ॥ २:२० ॥

स्वादुमूलफलाः स्कन्धलताविटपपादपाः ।
 कामरूपाश्च ते सर्वे कामदाः कामभाषिणः ॥ २:२१ ॥

तत्र विप्र प्रजाः सर्वे अनन्तगुणसागराः ।
 तुल्यरूपबलाः सर्वे सूर्यायुतसमप्रभाः ॥ २:२२ ॥

17b cf. MBh Suppl. 14.4.2743: ऐश्वर्यगुणसंपन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम्, and Brahṁ-
 ṇḍaP 1.26.1: महादेवस्य महात्म्यं प्रभुत्वं च महात्मनः । श्रोतुमिच्छामहे सम्यगैश्वर्यगुणविस्त-
 रम् ॥

19cd P₅₇ resumes here with verses 2.19cd–21ab written in the top margin in
 red and in a different hand. 21c After कामरू०, C₀₂ has two folios missing (ff.
 271–272) and resumes only at 3.30b

(18a) हरेच्छाप्रभवाः] K₇, हरेच्छाप्रभवाः C_ΣK₈₂K₇₆^०, हरेच्छाप्रभवा E (18c) वर्ज्यानि]
 Σ, वज्झानि E (19a) ०गुणोत्सेधो] conj., ०गुणोच्छेधा C₉₄C₄₅K₈₂K₇K₇₆^०, ०गुणोच्छेधा
 C₀₂, ०गुणाच्छेधा E (19b) विस्तारश्च] K₇, विस्तारं च C_ΣK₈₂K₇₆^०E • ०विधः] K₇,
 ०विधा C_ΣK₈₂K₇₆^०E (19c) अनेकाकार०] Σ, अनेकार० C₉₄, काकार० P₅₇ (20a)
 अन्ये] Σ, बहु० E (20c) षण्डाश्च] Σ, घण्टाश्च E (20d) ०रुहाणि] C₀₂, ०रुहानि
 C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆^०, ०सहानि E (21a) स्वादु०] Σ, स्वाधु० C₉₄ • ०मूल०] Σ,
 ०मूला K₈₂ • ०फलाः] conj., ०फला C_ΣK₈₂K₇P₅₇K₇₆^०E (21b) स्कन्ध०] conj.,
 स्कन्द० C_ΣK₈₂K₇E, स्कन् P₅₇, स्कन्दा० K₇₆^० • ०पाः] Σ, ०पा P₅₇ (22c) ०बलाः]
 Σ, ०वराः E

द्वितीयोऽध्यायः

परार्धद्वयविस्तारं परार्धद्वयमायतम् ।
 परार्धद्वयविक्षेपं योजनानां द्विजोत्तम ॥ २:२३ ॥
 ऐश्वर्यत्वं न संख्यास्ति बलशक्तिश्च भो द्विज ।
 अधोर्ध्वो न च संख्यास्ति न तिर्यञ्चैति कश्चन ॥ २:२४ ॥
 शिवाण्डस्य च विस्तारमायामं च न वेद्म्यहम् ।
 भोगमक्षय तत्रैव जन्ममृत्युर्न विद्यते ॥ २:२५ ॥
 शिवाण्डमध्यमाश्रित्य गोक्षीरसदृशप्रभाः ।
 परार्धपरकोटीनामीशानानां स्मृतालयः ॥ २:२६ ॥
 बालसूर्यप्रभाः सर्वे ज्ञेयास्तत्पुरुषालये ।
 परार्धपरकोटीनां पूर्वस्यां दिशमाश्रिताः ॥ २:२७ ॥
 भिन्नाञ्जनप्रभाः सर्वे दक्षिणां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनामघोरालयमाश्रिताः ॥ २:२८ ॥

(23b) ०द्वय०] Σ , ०यद्वय० P_{57}^{ac} (23c) ०द्वय०] Σ , ०द्व० K_{82}^{ac} , ०य० P_{57} • विक्षेपं]
 em., विक्षेपा $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, विज्ञेया E (23d) ०त्तम] Σ , ०त्तम: K_{82}
 (24b) बलशक्तिश्च भो द्विज] Σ , om. K_{82}^{ac} , तव शक्तिश्च भो द्विज E (24c) अधोर्ध्वो न च
 संख्यास्ति] Σ , om. K_{82}^{ac} (24d) न तिर्यञ्चैति कश्चन] $K_{82}^{pc}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, न तिर्यञ्चैति कश्चन
 $C_{94}C_{45}K_{10}E$, न तिर्यं चेति कश्चन K_{82}^{ac} (25c) भोगमक्षय त०] em., भोगमक्षयस्त० C_{94}
 $C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$ (unmetr.), भोगमयास्तु त० E (25d) ०मृत्युर्न] Σ , ०मृत्यु न
 K_{10} (26b) प्रभाः] Σ , प्रभा E (26d) ०शानानां] Σ , ०शानाना K_{10} , ०गानानां K_7
 • स्मृतालयः] $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, स्मृतालय C_{45} , स्मृतालयं K_{82} , स्मृतालया E (27a)
 ०भाः] Σ , ०भा E (27b) ज्ञेयास्त०] Σ , ज्ञेया त० $K_{82}E$ • ०आलये] Σ , ०आलयं E
 (27d) दिश०] Σ , दिशि० K_{10} (28a) ०ञ्जनप्रभाः] Σ , ०ञ्जनः प्रभास् P_{57}^{ac} , ०ञ्जनप्रभा
 E (28b) दक्षिणां] Σ , दक्षिण० E • दिशम्] Σ , दिशिम $C_{45}E$ (28d) ०घोरा०]
 Σ , ०घोरा० E • ०श्रिताः] Σ , ०श्रिता E

कुन्देन्दुहिमशैलाभाः पश्चिमां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां सद्यमिष्टालयः स्मृतः ॥ २:२९ ॥

कुङ्कुमोदकसंकाशा उत्तरां दिशमाश्रिताः ।
 परार्धपरकोटीनां वामदेवालयः स्मृतः ॥ २:३० ॥

ईशानस्य कलाः पञ्च वक्रस्यापि चतुष्कलाः ।
 अघोरस्य कला अष्टौ वामदेवास्त्रयोदश ॥ २:३१ ॥

सद्यश्चाष्टौ कला ज्ञेयाः संसारार्णवतारकाः ।
 अष्टत्रिंशत्कला ह्येताः कीर्तिता द्विजसत्तम ॥ २:३२ ॥

संख्या वर्णां दिशश्चैव एकैकस्य पृथक्पृथक् ।
 पूर्वोक्तेन विधानेन बोधव्यास्तत्त्वचिन्तकैः ॥ २:३३ ॥

शिवाण्डगमनाकृष्ट्या शिवयोगं सदाभ्यसेत् ।
 शिवयोगं विना विप्र तत्र गन्तुं न शक्यते ॥ २:३४ ॥

31 cf. Ātmārthapūjāpaddhati 276cd–277ab : ईशानस्य कलाः पञ्च पुरुषस्य चतुष्कलाः ॥
 अघोरस्य कलाश्चाष्टौ वामदेवेन त्रयोदश । 32 cf. Ātmārthapūjāpaddhati 277cd : अष्टौ
 सद्यकला ज्ञेया मकुटादिक्रमान् न्यसेत्

(29b) पश्चिमां] Σ, पश्चिमा C₄₅ • दिशं] Σ, दिशि K₇ • अश्रिताः] Σ, अश्रिता E
 (29d) सद्यमिष्टां] Σ, सद्यमिष्टा K₈₂ • स्मृतः] Σ, स्मृताः C₄₅ (30b) उत्तरां]
 Σ, उत्तरा C₄₅ • दिशम्] Σ, दिशि C₉₄ (30d) ऽलयः] Σ, ऽलय K₇ (31a)
 कलाः] Σ, कला E (31b) चतुष्कलाः] Σ, चतुष्टके E (31d) वामदेवां]
 Σ, वामदेव K₁₀ • ऽदश] Σ, ऽदशः K₇₆ (32a) ज्ञेयाः] Σ, ज्ञेया E (32b)
 संसारार्णवः] Σ, संसारार्णव C₄₅^{ac}, संसारव K₇₆ (32c) ऽत्रिंशत्कं] P₅₇ K₇₆,
 ऽत्रिंशक C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ E • ह्येताः] Σ, ज्ञेयाः E (32d) ऽसत्तम] C₉₄ C₄₅
 K₈₂ K₇ P₅₇ K₇₆, ऽसत्तमः K₁₀ P₅₇ E (33a) संख्या वर्णां] C₄₅ K₇ P₅₇ K₇₆, संख्या वर्णो
 C₉₄ K₁₀, संख्या वर्णा K₈₂, संख्या वर्णा E (33b) एकैकस्य] Σ, एकैकस्य C₄₅ K₈₂
 (33d) बोधव्यास्तं] em., बोधव्या तं C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₁₀ K₇ P₅₇ K₇₆ E (34a) ऽकृष्ट्या]
 C₉₄ C₄₅ K₁₀ K₇₆ E, ऽकृष्ट K₈₂ K₇, ऽकृष्ट्या P₅₇ (34b) शिवयोगं सदाभ्यसेत्] Σ,
 शिवयोग समभ्यसेत् K₁₀, शिवायोगं समभ्यसेत् K₇₆^{ac} (34c) ऽयोगं] Σ, ऽयोग E

द्वितीयो ऽध्यायः

अश्वमेधादियज्ञानां कोट्यायुतशतानि च ।
 कृच्छ्रादितप सर्वाणि कृत्वा कल्पशतानि च ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत देवैरपि तपोधन ॥ २:३५ ॥

गङ्गादिसर्वतीर्थेषु स्नात्वा तप्त्वा च वै पुनः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत ऋषिभिर्वा महात्मभिः ॥ २:३६ ॥

सप्तद्वीपसमुद्राणि रत्नपूर्णानि भो द्विज ।
 दत्त्वा वा वेदविदुषे श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ।
 तत्र गन्तुं न शक्येत विना ध्यानेन निश्चयः ॥ २:३७ ॥

स्वदेहान्मांसमुद्धृत्य दत्त्वार्थिभ्यश्च निश्चयात् ।
 स्वदारपुत्रसर्वस्वं शिरो ऽर्थिभ्यश्च यो ददेत् ।
 न तत्र गन्तुं शक्येत अन्यैर्वापि सुदुष्करैः ॥ २:३८ ॥

यज्ञतीर्थतपोदानवेदाध्ययनपारगः ।
 ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु भुङ्क्ते कालवशानुगः ॥ २:३९ ॥

37ab cf. ŚDhU 2.104: त्रिः प्रदत्त्वा महीं पूर्णा...

(35c) °तप] E, °तपः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆^o (unmetr.) (35e) शक्येत]
 Σ, शक्येत C₄₅, शक्येते E (35f) देवैः] Σ, देवे K₇ • °धन] Σ, °धनम् C₄₅
 (36c) गन्तुं] Σ, गन्तु K₁₀K₇ • शक्येत] Σ, शक्यन्ते E (37a) °द्वीपः] Σ, °दीपः
 K₇ • °समुद्राणि] Σ, °समुद्राय K₁₀ (37c) °विदुषे] Σ, °विदुषेण K₇₆^{oac} (37e)
 गन्तुं] Σ, गन्तु K₁₀, गन्तु K₇ • शक्येत] Σ, शक्यन्ते E (38a) स्वदेहान्मांसः] C₉₄
 C₄₅K₈₂K₁₀, स्वदेहान्मांसः K₇P₅₇K₇₆^o, स्वदेहान्मांसः E (38c) °स्वं] Σ, °स्व K₁₀
 (38e) न तत्र गन्तुं] Σ, न तत्र गन्तुं न C₄₅ (38f) °दुष्करैः] Σ, °दुष्कृतः K₁₀
 (39a) °दानः] Σ, °दानं K₈₂, °दानै K₁₀ (39b) °पारगः] Σ, °पारगाः C₉₄K₁₀
 (39c) ब्रह्माण्डान्तस्य भोगांस्तु] Σ, ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु K₁₀, ब्रह्माण्डान्तस्य भोगास्तु
 E (39d) भुङ्क्ते] Σ, (भुङ्क्ते) K₇, भुक्त्वा E • °गः] Σ, °गाः K₈₂K₇₆^{oac}

वृषसारसंग्रहे

कालेन समप्रेष्येण धर्मो याति परिक्षयम् ।
अलातचक्रवत्सर्वं कालो याति परिभ्रमन् ।
त्रैकाल्यकलनात्कालस्तेन कालः प्रकीर्तितः ॥ २:४० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शिवाण्डसंख्या नामाध्यायो द्वितीयः ॥

40b धर्मो] Σ , धर्मे K_7 40e °कलनात्काल°] Σ , °कलना काल° K_{10} 40f
प्र°] Σ , परि° K_{76} Colophon: वृषसार°] Σ , वृषार° K_{76} • नामाध्यायो द्वितीयः]
 Σ , नामाध्याय द्वितीयः K_{10} , नाम द्वितीयोऽध्यायः E

[तृतीयो ऽध्यायः]

[धर्मप्रवचनम्]

विगतराग उवाच ।

किमर्थं धर्ममित्याहुः कतिमूर्तिश्च कीर्त्यते ।

कतिपादवृषो ज्ञेयो गतिस्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:१ ॥

कौतूहलं ममोत्पन्नं संशयं छिन्धि तत्त्वतः ।

कस्य पुत्रो मुनिश्रेष्ठ प्रजास्तस्य कति स्मृताः ॥ ३:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

धृतिरित्येष धातुर्वै पर्यायः परिकीर्तितः ।

आधारणान्महत्त्वाच्च धर्म इत्यभिधीयते ॥ ३:३ ॥

3cd cf. LiP 1.10.12cd–13ab : धारणार्थे महान्द्येष धर्मशब्दः प्रकीर्तितः ॥ आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते । 3 cf. BrahmanḍaP 1.32.29 : धारणार्थो धृतिश्चैव धातुः शब्दे प्रकीर्तितः । आधारणामहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ cf. VāyuP 1.59.28 : धारणा धृतिरित्यर्थाद्वातोर्धर्मः प्रकीर्तितः । आधारणे ऽमहत्त्वे च अधर्म इति चोच्यते ॥ cf. MatsyaP 145.27 : धर्मेति धारणे धातुर्महत्त्वे चैव उच्यते । आधारणे महत्त्वे वा धर्मः स तु निरुच्यते ।

Witnesses used for this chapter : C₉₄ ff. 197r–198v, C₄₅ ff. 204v–206r, C₀₂ ff. 273r–273v (broke off at 2.21 and resumes at 3.30b), K₈₂ ff. 4v–6r, K₁₀ exp. 42, 47 (upper), 48 (lower), K₇ ff. 213r–214v, P₅₇ exp. 215r–215v (breaks off after 3.14d and resumes at 4.8a), T₈₂ f. 272 (only), E pp. 588–591 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) आहुः] Σ, आहु E (1d) स्मृताः] Σ, स्मृता C₄₅, स्मृतः E (2a) कौतूहलं] Σ, कौतूहल E • ममोत्पन्नं] Σ, समोत्पन्न K₇ (2b) संशयं] Σ, संशय C₉₄ (3c) आधारणान्म०] C₉₄K₁₀P₅₇, आधारणात्प० C₄₅, आधारणात्म० K₈₂K₇, आधारेण म० E (3d) इत्यभिधीयते] C₉₄K₈₂K₇E, इत्यविधीयते C₄₅K₁₀, इ(त्यभिधीयते) P₅₇

श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः ।
चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ३:४ ॥
गतिश्च पञ्च विज्ञेयाः शृणु धर्मस्य भो द्विज ।
देवमानुषतिर्यं च नरकस्थावरादयः ॥ ३:५ ॥
ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा जातो धर्मः सनातनः ।
तस्य पत्नी महाभागा त्रयोदश सुमध्यमाः ॥ ३:६ ॥
दक्षकन्या विशालाक्षी श्रद्धाद्या सुमनोहराः ।
तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह ।
एष धर्मनिसर्गो ऽयं किं भूयः श्रोतुमिच्छसि ॥ ३:७ ॥

4 cf. VSS 4.74 below : चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः । गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भैक्षुकः ॥ 6ab cf. DevīP 4.59cd : ब्रह्मणो हृदयाज्जातः पुत्रो धर्म इति स्मृतः • cf. also MBh 1.60.40ab : ब्रह्मणो हृदयं भित्त्वा निःसृतो भगवान्भृगुः

5ab The first available folio of the VSS in T₈₂ (f. 272) starts here. C₄₅ reads here गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह, skipping to 3.7cd, omitting 3.5–7ab.

(4ab) °स्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्च°] C₉₄, °स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च° C₄₅K₁₀P₅₇, °स्मृतिद्वयो मूर्ति च° K₈₂K₇, °स्मृतिद्वयो मूर्तिश्च E (4b) °वृषः] Σ, °वृष K₇ (4c) चतुरा°] Σ, चातुरा° C₉₄K₇ (5a) विज्ञेयः] Σ, om. C₄₅ (5c) °मानुष°] Σ, °मानुषि° P₅₇ (6a) ब्रह्मणो] Σ, om. C₄₅, ब्राह्मणो E • भित्त्वा] Σ, वित्त्वा K₁₀ (6b) धर्मः] Σ, धर्म K₁₀ • सना°] Σ, शवा° T₈₂ (6d) °मध्यमाः] Σ, om. C₄₅ (7a) °आक्षी] Σ, om. C₄₅, °आक्षि E (7b) °आद्या] °आद्या K₁₀K₇P₅₇T₈₂E, °आढ्या C₉₄, om. C₄₅, °आढ्याः K₈₂ • °हराः] K₁₀E, °हरा C₉₄K₇P₅₇, om. C₄₅, °ः(माः) K₈₂, °हरात् T₈₂ (7cd) तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह] C₉₄K₁₀P₅₇, गतिश्च पौत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह (eyeskip to 3.5a) C₄₅, तस्य पुत्राश्च योत्राश्च अनेकाश्च बभूव ह K₈₂ K₇, तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च अनेकाश्च --- T₈₂, तस्य पुत्रा अनेकाश्च तथा पौत्रा बभूवहः E (7ef) °निसर्गो] Σ, °विसर्गो T₈₂

तृतीयोऽध्यायः

विगतराग उवाच ।

धर्मपत्नी विशेषेण पुत्रस्तेभ्यः पृथक्पृथक् ।

श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ३:८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिर्मेधा क्रिया लज्जा ।

बुद्धिः शान्तिर्वपुः कीर्तिः सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः ॥ ३:९ ॥

श्रद्धा कामः सुतो जातो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः ।

धृत्यास्तु नियमः पुत्रः संतोषस्तुष्टिजः स्मृतः ॥ ३:१० ॥

पुष्ट्या लाभः सुतो जातो मेधापुत्रः श्रुतस्तथा ।

क्रियायास्त्वभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ ३:११ ॥

10 See a passage similar to VSS 3.10–13, e.g., in KūP 1.8.20 ff.: श्रद्धाया आत्मजः कामो दर्पो लक्ष्मीसुतः स्मृतः । धृत्यास्तु नियमः पुत्रस्तुष्ट्याः संतोष उच्यते ॥ पुष्ट्या लाभः सुतश्चापि मेधापुत्रः श्रुतस्तथा । क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ॥ बुद्ध्या बोधः सुतस्तद्वदप्रमादो व्यजायत । लज्जाया विनयः पुत्रो वपुषो व्यवसायकः ॥ क्षेमः शान्तिसुतश्चापि सुखं सिद्धिरजायत । यशः कीर्तिसुतस्तद्वदित्येते धर्मसूनवः ॥ कामस्य हर्षः पुत्रोऽभूद्देवानन्दो व्यजायत । इत्येष वै सुखोदार्कः सर्गो धर्मस्य कीर्तितः ॥ 11cd ≈ LiP 1.70.295ab : क्रियायामभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ; ≈ KūP 1.8.22cd : क्रियायाश्चाभवत्पुत्रो दण्डः समय एव च ; cf. LiP 1.5.37 : धर्मस्य वै क्रियायां तु दण्डः समय एव च

⑧ विगतराग उवाच] C₄₅K₈₂^{pc}K₇T₈₂E, विगतराग उ C₉₄K₁₀P₅₇, om. K₈₂^{ac} ⑨a लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः] C₉₄, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः C₄₅, लक्ष्मीर्धृतिर्धृतिस्तुष्टिः K₈₂^{ac}, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₈₂^{pc}, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₁₀, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः K₇P₅₇T₈₂, लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः E ⑨b पुष्टिर्मेधा] Σ, पुष्टिर्मेधा T₈₂E • लज्जा] Σ, लज्जा K₈₂ ⑨c बुद्धिः] Σ, बुद्धिः C₉₄ ⑨d सिद्धिः प्रसूतिसम्भवाः] conj., सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा C₉₄K₈₂K₁₀K₇, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा C₄₅, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवाः P₅₇, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा T₈₂, सिद्धिश्चाभूतिसम्भवा E ⑩a कामः] K₈₂, कामः C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇T₈₂, धर्मः E ⑪a लाभः] Σ, लाभः K₈₂E • जातो] Σ, om. P₅₇ ⑪b पुत्रः] em., पुत्रः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇T₈₂E • श्रुतः] Σ, श्रुतः C₄₅, श्रुतिः P₅₇ ⑪c त्वभवत्पुत्रो] em., त्वभयः पुत्रो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇T₈₂, त्वभयः पुत्रो E ⑪d दण्डः] corr., दण्डः C₉₄K₈₂^{ac}दण्डः K₈₂^{pc}K₁₀K₇P₅₇T₈₂E, दण्डो C₄₅ • च] Σ, तु T₈₂E

लज्जाया विनयः पुत्रो बुद्ध्या बोधः सुतः स्मृतः ।
लज्जायाः सुधियः पुत्र अप्रमादश्च तावुभौ ॥ ३:१२ ॥
क्षेमः शान्तिसुतो विन्द्याद्यवसायो वपोः सुतः ।
यशः कीर्तिसुतो ज्ञेयः सुखं सिद्धेर्व्यजायत ।
स्वायम्भुवे ऽन्तरे त्वासन्कीर्तिता धर्मसूनवः ॥ ३:१३ ॥
विगतराग उवाच ।
मूर्तिद्वयं कथं धर्मं कथयस्व तपोधन ।
कौतूहलमतीवं मे कर्तय ज्ञानसंशयम् ॥ ३:१४ ॥
अनर्थयज्ञ उवाच ।
श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिधर्मस्य परिकीर्तिता ।

14c In P₅₇, folio 215v ends with कौतूहलमती and the next available folio side (217r) starts with त्यमिष्टगतिः प्रोक्तं in 4.8a. Thus one folio (f. 216), containing 3.14d–4.7, is missing.

(12a) लज्जाया विनयः] Σ, लज्जायाः विनय० E (12b) सुतः स्मृतः] Σ, सुतः ५५
C₉₄, सुतःस्तथा C₄₅ (12c) लज्जायाः] Σ, --- T₈₂ • सुधियः] T₈₂E, सुधिय
C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇ • पुत्र] Σ, पुत्रः E (12d) अप्रमाद०] Σ, अप्रमादा० K₈₂
(13b) वपोः] Σ, वपो K₈₂ (13d) सिद्धे०] C₄₅K₈₂K₁₀, सिद्धि C₉₄K₇P₅₇T₈₂E •
व्यजायत] C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇, व्यजायते K₁₀T₈₂E, व्यजायतः K₇ (13e) स्वायम्भुवे]
C₉₄K₈₂K₇P₅₇T₈₂, स्वायम्भुवो C₄₅, स्वयम्भुवे K₁₀E • ऽन्तरे त्वासन्] conj., ऽन्तरे त्वासि
C₉₄C₄₅K₈₂P₅₇T₈₂, ऽन्तरे त्वासीत् K₁₀, ऽन्तरे त्वासं K₇, ऽन्तरेवासि E (14a) धर्मं]
Σ, धर्म K₇, धर्मः E (14b) ०धन] Σ, ०धनः T₈₂ (14c) कौतूहलमतीवं मे]
Σ, कोतूहलमतीव मे C₄₅, ---लम्मतीवम्मे T₈₂ (14d) कर्तय] em., कीर्तय C₉₄C₄₅
K₈₂K₁₀K₇E, कीर्तय T₈₂ • ०संशयम्] C₉₄K₈₂K₇E, ०संशयः C₄₅K₁₀T₈₂ (15a)
श्रुति०] Σ, श्रुतिः C₄₅E (15ab) ०द्वयोर्मूर्तिध०] C₉₄, ०द्वयो मूर्ति ध० C₄₅K₈₂K₁₀
T₈₂, ०द्वयी मूर्ति ध० K₇, ०द्वयोर्मूर्ति ध० E (15b) ०कीर्तिता] C₉₄C₄₅K₈₂E, ०कीर्त्तिताः
K₁₀, कीर्त्तिताः K₇T₈₂

तृतीयोऽध्यायः

दाराग्निहोत्रसम्बन्ध इज्या श्रौतस्य लक्षणम् ।
स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ३:१५ ॥

[यमनियमभेदः]

यमश्च नियमश्चैव द्वयोर्भेदमतः शृणु ।
अहिंसा सत्यमस्तेयमानृशंस्यं दमो घृणा ।
धन्याप्रमादो माधुर्यमार्जवं च यमा दश ॥ ३:१६ ॥
एकैकस्य पुनः पञ्चभेदमाहुर्मनीषिणः ।
अहिंसादि प्रवक्ष्यामि शृणुष्वावहितो द्विज ॥ ३:१७ ॥

15cd cf. Manu 3.171ab : दाराग्निहोत्रसंयोगं कुरुते योऽग्रजे स्थिते; and also MatsyaP 142.41 : दाराग्निहोत्रसम्बन्धमृग्यजुःसामसंहिताः । इत्यादिवहुलं श्रौतं धर्मं सप्तर्षयोऽब्रुवन् ॥
15c-f ≈ MBh Suppl. 1.36.10 : दानाग्निहोत्रमिज्या च श्रौतस्यैतद्धि लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ MatsyaP 145.30cd-31ab : दाराग्निहोत्रसम्बन्धमिज्या श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारो यमैश्च नियमैर्युतः ॥ ≈ BrahmāṇḍaP 1.32.33cd-34ab : दाराग्निहोत्रसम्बन्धाद् द्विधा श्रौतस्य लक्षणम् । स्मार्तो वर्णाश्रमाचारैर्यमैः स नियमैः स्मृतः ॥ 16cd ≈ MBh 12.8.17ab : अहिंसा सत्यवचनमानृशंस्यं दमो घृणा 16 ≈ VDhU 3.233.203 : आनृशंस्यं क्षमा सत्यमहिंसा च दमः स्पृहा । ध्यानं प्रसादो माधुर्यं चार्जवं च यमा दश ॥

(15cd) °बन्ध इ०] K₁₀E, °बद्ध इ० C₉₄C₄₅K₈₂K₇T₈₂ (15d) श्रौतस्य] em., श्रोतस्य C₉₄C₄₅K₇T₈₂, श्रौत्रस्य K₈₂, सोत्रस्य K₁₀, श्रुतस्य E (15e) स्मार्तो] em., स्मार्त C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇T₈₂E (16a) नियम०] Σ, नियमै० K₈₂ (16b) द्वयोर्भेदमतः] Σ, द्वयो---मतः T₈₂ (16d) °मानृशंस्यं] em., °मनृशंस्यो C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀T₈₂E, °मानृशंस्या K₇ (16e) धन्या०] E, धन्यः C₉₄C₄₅K₁₀K₇, धन्यं K₈₂, धन्य T₈₂ • माधुर्य०] E, माधूर्यं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇T₈₂ (16f) °र्जवंच] Σ, °र्जव(श्चा) T₈₂, °र्जवश्च E (17b) °माहुर्म०] Σ, °माहु म० K₇ (17d) शृणुष्वा०] Σ, शृणुष्व० K₈₂K₁₀

वृषसारसंग्रहे

[यमेष्वाहिंसा (१)]

[पञ्चविधा हिंसा]

त्रासनं ताडनं बन्धो मारणं वृत्तिनाशनम् ।

हिंसां पञ्चविधामाहुर्मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:१८ ॥

काष्ठलोष्टकशाद्यैस्तु ताडयन्तीह निर्दयाः ।

तत्प्रहारविभिन्नाङ्गो मृतवध्यमवाप्नुयात् ॥ ३:१९ ॥

बद्धा पादौ भुजोरश्च शिरोरुक्कण्ठपाशिताः ।

अनाहता म्रियन्त्येवं वधो बन्धनजः स्मृतः ॥ ३:२० ॥

शत्रुचौरभयैर्घोरैः सिंहव्याघ्रगजोरगैः ।

त्रासनाद्वधमाप्नोति अन्यैर्वापि सुदुःसहैः ॥ ३:२१ ॥

यस्य यस्य हरेद्विजितं तस्य तस्य वधः स्मृतः ।

वृत्तिजीवाभिभूतानां तद्वारा निहतः स्मृतः ॥ ३:२२ ॥

(18a) बन्धो] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, बद्धो $K_{10}T_{82}$, बन्ध E (18c) हिंसां] $C_{94}K_{82}K_7$, हिंसा $C_{45}K_{10}T_{82}E$ (18cd) °विधामाहुर्मुं] $C_{45}K_{82}K_7$, °विधमाहुर्मुं C_{94} , °विधान्याहुर्मुं K_{10} , °विधा--- T_{82} , °विध प्राहुर्मुं E (19a) काष्ठलोष्टं] Σ , का(ष्ठ)- K_{10} (19b) निर्दयाः] Σ , निर्दया E (19c) °भिन्नाङ्गो] Σ , °भिन्नाङ्गा E (19d) °वध्यमवां] Σ , °वध्यववां C_{94} (20a) भुजोरश्च] Σ , भुजौरश्च K_{82} E (20b) शिरोरुक्कण्ठं] em., शिरोरुक्कण्ठं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, शिरोरुः कण्ठं T_{82} E • °पाशिताः] Σ , °पासिनः T_{82} (20c) अनाहता म्रियन्त्येवं] Σ , अनाहत म्रियन्त्येष K_{10} (20d) वधो बन्धनजः स्मृतः] conj., वधो बन्धनजाः स्मृताः $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, वधो बन्धनजाः स्मृता K_7 , वधबन्धनजाः स्मृताः T_{82} , °नज स्मृतः E (21a) °चौरभयैर्घोरैः] Σ , °चौरभयैर्घोरैः K_{10} , °चौरभयैर्घोरैः T_{82} (21c) त्रासनाद्वधं] Σ , ---द्वधं T_{82} (21d) अन्यैर्वापि] Σ , अन्ये चापि K_7 (22a) हरेद्विं] Σ , हरे विं K_{10} (22b) वधः] Σ , वध E (22c) °भिभूतानां] Σ , °विभूतानां K_{10} , °भिभूताना T_{82} (22d) तद्वारा निं] conj., तद्वारा निं $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7T_{82}$, तद्वारा निं E

तृतीयोऽध्यायः

विषवह्निशरशस्त्रैर्मायायोगबलेन वा ।
हिंसकान्याहु विप्रेन्द्र मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३:२३ ॥

[अहिंसाप्रशंसा]

अहिंसा परमं धर्मं यस्त्यजेत्स दुरात्मवान् ।
क्लेशायासविनिर्मुक्तं सर्वधर्मफलप्रदम् ॥ ३:२४ ॥

नातः परतरो मूर्खो नातः परतरं तमः ।
नातः परतरं दुःखं नातः परतरोऽयशः ॥ ३:२५ ॥

नातः परतरं पापं नातः परतरं विषम् ।
नातः परतराविद्या नातः परतरोऽधनः ॥ ३:२६ ॥

यो हिनस्ति न भूतानि उद्भिज्जादि चतुर्विधम् ।
स भवेत्पुरुषः श्रेष्ठः सर्वभूतदयान्वितः ॥ ३:२७ ॥

सर्वभूतदयां नित्यं यः करोति स पण्डितः ।
स यज्वा स तपस्वी च स दाता स दृढव्रतः ॥ ३:२८ ॥

अहिंसा परमं तीर्थमहिंसा परमं तपः ।

(23ab) °शस्त्रैर्माया°] Σ, °शस्त्रै मा° K₇, °शस्त्रैर्मया° E (23c) हिंसकान्याहु वि°] C₄₅K₁₀K₇, हिंसकान्याहुर्वि° C₉₄K₈₂T₈₂ (unmetr.), हिंसकेत्याहु वि° E (24a) परमं धर्म] Σ, परमं धर्म K₁₀, परमो धर्म K₇ (24b) त्यजेत्स दुरात्मवान्] C₄₅K₇E, त्यजेच्छ दुरात्म= C₉₄, त्यजेत्सुदुरात्मवान् K₈₂, त्यजेत्स दुरात्मनम् K₁₀, त्य---त्मवान् T₈₂ (25b) °तरं] Σ, °तन् C₄₅E (26d) परतरोऽधनः] conj., परं तपोधन C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, परतरो धन T₈₂, पर तपोद्यमाः E (27a) यो हिनस्ति न भूतानि] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, यो न हिन्सन्ति भूतानि K₁₀, यो हिनस्ति --- T₈₂, यो हि नास्ति न भूतानि E (27b) उद्भिज्जादि] em., उद्भिज्जादि C₉₄C₄₅K₁₀K₇T₈₂E, उद्भिज्जानि K₈₂ • °विधम्] Σ, °विधि K₇ (27c) पुरुषः] Σ, पुरुष° E (28a) °दयां नित्यं] C₉₄K₈₂E, °दया नित्यं C₄₅K₁₀T₈₂, °दया नित्य K₇ (28c) यज्वा] Σ, यज्या K₁₀ (28d) °व्रतः] Σ, °व्रताः T₈₂ (29a) परमं ती°] Σ, परन्ती° C₄₅

वृषसारसंग्रहे

अहिंसा परमं दानमहिंसा परमं सुखम् ॥ ३:२९ ॥

अहिंसा परमो यज्ञः अहिंसा परमं व्रतम् ।

अहिंसा परमं ज्ञानमहिंसा परमा क्रिया ॥ ३:३० ॥

अहिंसा परमं शौचमहिंसा परमो दमः ।

अहिंसा परमो लाभः अहिंसा परमं यशः ॥ ३:३१ ॥

अहिंसा परमो धर्मः अहिंसा परमा गतिः ।

अहिंसा परमं ब्रह्म अहिंसा परमः शिवः ॥ ३:३२ ॥

[मांसाहारः]

मांसाशनान्निवर्तेत मनसापि न काङ्क्षयेत् ।

स महत्फलमाप्नोति यस्तु मांसं विवर्जयेत् ॥ ३:३३ ॥

29 This and the following verses are similar to MBh 13.117.37–38

29d C₀₂ resumes here in exp. 189, f. 273r (sic!) with रमं सुखम्. T₈₂ breaks off here, in pāda d, after °हिंसा प०. 31cd After pādas cd, E inserts this: अहिंसा परमा कीर्ति अहिंसा परमो दमः, which is not to be found in C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (or in paper MS K₄₁)

30a यज्ञः] C₄₅C₀₂K₁₀E, यज्ञः C₉₄, यज्ञ K₈₂K₇ 30c परमं] Σ, परमो E 30d परमा] Σ, परमां K₁₀ 31ab (अहिंसा... दमः)] Σ, om. E 31c लाभः] K₇, लाभ C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, लाभो C₀₂ 31d परमं] Σ, परमा K₈₂ 32a धर्मः] K₈₂K₇, धर्म C₉₄C₄₅E, धर्मो C₀₂, धर्मा K₁₀ 32b अहिंसा परमा गतिः] Σ, गति K₁₀, अहिंसा परमो गतिः E 32c अहिंसा परमं ब्रह्म] Σ, (अहिंसा परमं ब्रह्म) K₁₀, अहिंसा परमं ब्रह्म K₇ 33a मांसाशनान्नि०] C₉₄C₄₅E, मान्साशन नि० C₀₂, मांसाशनान्नि० K₈₂, मन्सासनान्नि० K₁₀, (मांसशानान्नि०) K₇ 33d मांसं] C_ΣK₈₂, मांस K₁₀E, मांसं K₇

तृतीयोऽध्यायः

स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततोऽन्योऽस्ति पापकृत् ॥ ३:३४ ॥
 मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्र मनुरब्रवीत् ॥ ३:३५ ॥
 क्रीत्वा स्वयं वाप्युत्पाद्य परोपहतमेव वा ।
 देवान्पितृश्चार्चयित्वा खादन्मांसं न दोषभाक् ॥ ३:३६ ॥
 वेदयज्ञतपस्तीर्थदानशीलक्रियाव्रतैः ।
 मांसाहारनिवृत्तानां षोडशांशं न पूर्यते ॥ ३:३७ ॥
 मृगाः पर्णतृणाहारादजमेषगवादिभिः ।
 सुखिनो बलवन्तश्च विचरन्ति महीतले ॥ ३:३८ ॥

34ab = MBh 13.116.14ab and 13.116.34ab ≈ UUMS 2.48cd : स्वमांसं परमांसेन यो देहे वृद्धिमिच्छति 34 ≈ Manu 5.52 (Olivelle's edition) : स्वमांसं परमांसेन यो वर्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य पितृन्देवान्न ततोऽन्योऽस्त्यपुण्यकृत् ॥ 35 ≈ Manu 5.41 (Olivelle's edition) : मधुपर्के च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि । अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेत्यब्रवीन्मनुः ॥ 36 = Manu 5.32 (in Olivelle's critical edition ; other editions read परोपकृतं in pāda b)

(34a) °मांसेन] Σ, °मासेन K₇ (34b) वर्धयितुं] Σ, वर्द्धयति K₁₀ (34c) पितृन्] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, पितृन् C₀₂E, (पितृन्) K₁₀ (34d) ततोऽन्यो] Σ, तदन्यो E (35b) °दैवतं] Σ, °देवतं C₀₂K₁₀ (35c) अत्रैव पशवो हिंस्या] C₉₄C₀₂K₇E, अत्रैव पशवो हिंसा C₄₅, अत्रैव पशवो हिंस्यान् K₈₂, -३ K₁₀ (35d) नान्यत्र मनुरब्रवीत्] Σ, -२ (त्र मनुरब्रवीत्) K₁₀ (36a) क्रीत्वा] Σ, कृत्वा E • °प्युत्पाद्य] Σ, °प्युत्पाद्यां E (36b) °हतं] Σ, °हितं E • वा] Σ, च E (36c) पितृश्चार्चयित्वा] Σ, पितृश्चार्चयित्वा K₁₀, पितृश्चार्पयित्वा E (36d) मांसं] Σ, मांसं K₇ (37b) °शीलं] Σ, °शलं C₀₂ • °व्रतैः] Σ, °व्र(तः) C₄₅ (37c) °वृत्तानां] Σ, °वृत्ताना K₁₀, °वृत्तीनां E (37d) न] Σ, त C₄₅ (38a) पर्णं] Σ, पण्णं K₈₂, पर्णां E (38ab) °हारादं] C₉₄C₀₂K₁₀^{Pc}K₇E, °हारा अं C₄₅K₈₂, °हादं K₁₀^{ac}

वानराः फलमाहारा राक्षसा रुधिरप्रियाः ।
निहता राक्षसाः सर्वे वानरैः फलभोजिभिः ॥ ३:३९ ॥

तस्मान्मांसं न हीहेत बलकामेन भो द्विज ।
बलेन च गुणाकर्षात्परतो भयभीरुणा ॥ ३:४० ॥

अहिंसकसमो नास्ति दानयज्ञसमीहया ।
इह लोके यशः कीर्तिः परत्र च परा गतिः ॥ ३:४१ ॥

त्रैलोक्यं मणिरत्नपूर्णमखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे
कोटीयज्ञसहस्रपद्ममयुतं दत्त्वा महीं दक्षिणाम् ।
तीर्थानां च सहस्रकोटिनियुतं स्नात्वा सकृन्मानव
एतत्पुण्यफलमर्हिसकजनः प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ३:४२ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे अहिंसाप्रशंसा नामाध्यायस्तृतीयः ॥

42a ŚDhŚ 11.91: त्रैलोक्यमपि यो दद्यादखिलं रत्नपूरितम् । चरेत्तपांसि सर्वाणि न तत्तुल्यमहि-
सया ॥

(39ab) °हारा रा०] C₄₅K₈₂K₁₀, °हाराद्रा० C₉₄C₀₂K₇E (39d) °भोजिभिः]
 Σ, °भोगिभिः E (40a) मांसं] Σ, मांसं K₇ (40b) हीहेत] Σ, हीयेत K₈₂
 K₁₀ (40c) गुणाकर्षा०] conj. TÖRZSÖK, गुणाकाशा० C_ΣK₈₂K₁₀K₇, गुणा कुर्या०
 E (41b) °यज्ञसमीहया] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, °धर्मसमीहया C₀₂, °यज्ञसमीहयाः K₇,
 °धर्मसमीहय E (41c) यशः] Σ, य(शं) C₀₂ (41d) परा गतिः] C₀₂K₈₂K₇,
 (परा गतिः) C₉₄, पराङ्गतिम् C₄₅K₁₀, परां गतिः E (42a) त्रैलोक्यं] Σ, त्रैलोक्य K₁₀ •
 अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे] Σ, अ(खिलं) ° ° ° ° ° ° ° ° C₉₄, अखिलं दत्त्वोत्तमे ब्राह्मणे K₈₂
 (42b) कोटीयज्ञसहस्रपद्मम्] Σ, ° ° ° ° ° ° ° ° ° ° C₉₄ • मही] Σ, मही C₀₂ (42c)
 °कोटि०] Σ, °कोटी० E (unmetr.) • स्नात्वा] Σ, स्ना ऽ C₄₅ (42d) °फलमर्हिस०]
 Σ, °फलं त्वर्हिस० K₇ • निःसंशयः] C₀₂K₈₂K₁₀K₇, ° ° ° ° C₉₄, निःसंशय ° C₄₅,
 निःसंशयं E (Colophon) नामाध्यायस्तृतीयः] Σ, नामाध्यायस्तृतीय K₇, नामस्तृतीयो
 ऽध्यायः E

[चतुर्थोऽध्यायः]

[यमेषु सत्यम् (२)]

अनर्थयज्ञ उवाच ।

सद्भावः सत्यमित्याहुर्दृष्टप्रत्ययमेव वा ।

यथाभूतार्थकथनं तत्सत्यकथनं स्मृतम् ॥ ४:१ ॥

आक्रोशताडनादीनि यः सहेतु सुदुःसहम् ।

क्षमते यो जितात्मा तु स च सत्यमुदाहृतम् ॥ ४:२ ॥

वधार्थमुद्यतः शस्त्रं यदि पृच्छेत कर्हिचित् ।

न तत्र सत्यं वक्तव्यमनृतं सत्यमुच्यते ॥ ४:३ ॥

1a ≈ MBh 12.288.45d : सद्भावः सत्यमुच्यते cf. also BrahmāṇḍaP 3.3.86ab : असद्भावोऽनृतं ज्ञेयं सद्भावः सत्यमुच्यते 1cd cf. ŚDhŚ 11.105 : स्वानुभूतं स्वदृष्टं च यः पृष्टार्थं न गृह्णाति । यथाभूतार्थकथनमित्येतत्सत्यलक्षणम् ॥ 2 cf. ŚDhŚ 11.82 : आक्रुष्टस्ताडितो वापि यो नाक्रोशेन ताडयेत् । वागाद्यविकृतः स्वस्थं क्षान्तिरेषा सुनिर्मला ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 198v–201v, C₄₅ ff. 206r–208v, C₀₂ ff. 273v–277r, K₈₂ ff. 6r–9r, K₁₀ exp. 48–50 (lower–upper), K₇ ff. 214v–217r, E pp. 591–597; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1a) सद्भावः] Σ, सद्भाव० K₁₀E (1ab) सत्यमित्याहुर्दृष्टं] C₄₅K₈₂K₇E, सत्य(मि)त्याहु
दृ० C₉₄, सत्यमित्याहु दृ० C₀₂, सत्यामित्याहुर्दृष्टं K₁₀ (1b) प्रत्यय०] C₉₄C₄₅K₈₂
K₁₀, प्रत्यय० C₀₂, प्रत्ययेय० K₇, प्रत्यक्ष० E (1c) यथाभूतार्थकथनं] Σ, यथाभूतार्थ
C₀₂^{ac}, यथाभूतार्थकथनं क्त C₀₂^{pc} (1d) तत्सत्यकथनं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇E, तत्सत्यकथकं
C₄₅, कथनं स्मृतं C₀₂^{ac}, (सत्यक ज)कथनं स्मृतं C₀₂^{pc} (2a) ताडना०] Σ, नाडना० C₄₅
(2b) सुदुःसहम्] Σ, सुदुःसहं C₀₂ (2d) सत्यमुदाहृतम्] Σ, (सत्य)मु(दा)हृतम् C₉₄
(3a) उद्यतः] Σ, उद्यत K₈₂ • शस्त्रं] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, सत्य C₄₅E, शस्त्र C₀₂ (3b)
कर्हिचित्] C_ΣE, कर्हिचित् K₈₂K₁₀K₇ (3c) सत्यं] Σ, सत्य C₄₅E

वधार्हः पुरुषः कश्चिद्व्रजेत्पथि भयातुरः ।
पृच्छतो ऽपि न वक्तव्यं सत्यं तद्वापि उच्यते ॥ ४:४ ॥

न नर्मयुक्तमनृतं हिनस्ति
न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे
पञ्चानृतं सत्यमुदाहरन्ति ॥ ४:५ ॥

देवमानुषतिर्येषु सत्यं धर्मः परो यतः ।
सत्यं श्रेष्ठं वरिष्ठं च सत्यं धर्मः सनातनः ॥ ४:६ ॥

सत्यं सागरमव्यक्तं सत्यमक्षयभोगदम् ।
सत्यं पोतः परत्रार्थं सत्यं पन्थान विस्तरम् ॥ ४:७ ॥

सत्यमिष्टगतिः प्रोक्तं सत्यं यज्ञमनुत्तमम् ।
सत्यं तीर्थं परं तीर्थं सत्यं दानमनन्तकम् ॥ ४:८ ॥

5 ≈ MBh 1.77.16: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । प्राणात्यये सर्वध-
नापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MBh 12.159.28: न नर्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न
विवाहकाले । न गुर्वर्थे नात्मनो जीवितार्थं पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥; MatsyaP 31.16: न न-
र्मयुक्तं वचनं हिनस्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले । Abhidharmakośabhāṣya 24114–24117
(introduced by मोहजो मृषावादो यथाह): न नर्मयुक्तमनृतं हि नास्ति न स्त्रीषु राजन्न विवाहकाले ।
प्राणात्यये सर्वधनापहारे पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ etc.

(4b) नतुरः] Σ, नतुर C₄₅ (4c) पृच्छतो] Σ, पृच्छते E (4d) तद्वापि] Σ,
तदपि K₁₀ (5a) हिनस्ति] C₉₄C₄₅K₁₀K₇, हि नास्ति C₀₂K₈₂E (5b) राजन्न] Σ,
राज न C₀₂, राज्यं न K₈₂ (5c) न्त्यये] Σ, न्त्यजे K₁₀ • नपहारे] Σ, नप्रहारे C₀₂
K₁₀ (6b) नमानुषः] Σ, नमानुष्यः K₇ • सत्यं धर्मः परो यतः] C₄₅C₀₂, सत्यं धर्मः
पयतः C₉₄, सत्यं धर्म परो यतः K₈₂K₇, सत्यधर्म परो यतः K₁₀, सत्यधर्मपरायणः E (6c)
श्रेष्ठं] Σ, श्रेष्ठ K₁₀E • वरिष्ठं च] Σ, वरिष्ठम्वरिष्ठम्बच्च C₄₅^{ac} (6d) सत्यं] Σ, सत्यः C₄₅
K₁₀ • धर्मः] Σ, धर्म C₀₂E (7a) सत्यं] Σ, सत्य C₀₂ (7b) सत्यमक्षयभोगदम्]
C₉₄K₈₂K₁₀K₇, सत्यमक्षयभोगदम् C₄₅C₀₂, सत्यमक्षयते नरं E (7c) पोतः] Σ, पोत
K₈₂, प्रोक्तः E (7d) पन्थान विस्तरम्] Σ, यज्ञानविस्तरम् E (8a) ष्टगतिः] Σ,
न(ष्ट)गतिः K₁₀ (8c) तीर्थं] C_ΣK₈₂, तीर्थ K₁₀K₇, तीर्थात् E

चतुर्थोऽध्यायः

सत्यं शीलं तपो ज्ञानं सत्यं शौचं दमः शमः ।
सत्यं सोपानमूर्ध्वस्य सत्यं कीर्तिर्यशः सुखम् ॥ ४:९ ॥

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४:१० ॥

सत्येन तपते सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता ।
सत्येन वायवो वान्ति सत्ये तोयं च शीतलम् ॥ ४:११ ॥

तिष्ठन्ति सागराः सत्ये समयेन प्रियव्रतः ।
सत्ये तिष्ठति गोविन्दो बलिबन्धनकारणात् ॥ ४:१२ ॥

9c ≈ VarP 193.36cd: सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव 10 = MBh 1.69.22 = MBh Suppl. 13.20.330 = MärkP 8.42 = VDhU 3.265.7 ≈ MBh 12.156.26 (pāda d reads सत्यमेवातिरिच्यते) ≈ VDh 55.6 (pāda d reads सत्यमेतद्विशिष्यते); cf. ŚDhŚ 11.107: अश्वमेधायुतं पूर्णं सत्यञ्च तुलितं पुरा । अश्वमेधायुतात्सत्यमधिकं बहुभिर्गुणैः ॥ 11 ≈ VarP 193.37: सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च । अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता ॥ ≈ VDhU 3.265.4cd–5ab: सत्येन वायुरभ्येति सत्येनाभासते रविः ॥ सत्येन चाग्निर्दहति स्वर्गं सत्येन गच्छति ।

9a सत्यं] Σ, सत्य C₄₅ 9b शमः] Σ, शमम् K₁₀ 9c सत्यं] Σ, संत्यं C₄₅, सत्य K₇ 9d सुखम्] Σ, सुखः E 10a सहस्रं च] Σ, सहस्रस्य C₀₂ 10b तुलया] Σ, तुल्यया C₀₂ 10c सहस्राद्धि] Σ, सहस्रा हि C₀₂ 10d एव] Σ, एवं C₀₂E 11ab सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता] K₈₂K₇, सूर्यः सत्येन पृथि स्थिता: C₉₄, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता C₄₅, सूर्य सत्येन पृथिवी स्थिता: C₀₂, सूर्य (सत्ये) .3. वी स्थिता K₁₀, सूर्यः सत्येन पृथिवी स्थिता: E 11c वायवो] Σ, वात्यवो K₁₀ 11d सत्ये] Σ, सत्यात् E 12a सागराः] Σ, सागरा C₀₂ 12b समयेन] Σ, सत्येन च E

अग्निर्दहति सत्येन सत्येन शशिनश्चरः ।
 सत्येन विन्ध्यास्तिष्ठन्ति वर्धमानो न वर्धते ॥ ४:१३ ॥

लोकालोकः स्थितः सत्ये मेरुः सत्ये प्रतिष्ठितः ।
 वेदास्तिष्ठन्ति सत्येषु धर्मः सत्ये प्रतिष्ठति ॥ ४:१४ ॥

सत्यं गौः क्षरते क्षीरं सत्यं क्षीरे घृतं स्थितम् ।
 सत्ये जीवः स्थितो देहे सत्यं जीवः सनातनः ॥ ४:१५ ॥

सत्यमेकेन सम्प्राप्तो धर्मसाधननिश्चयः ।
 रामराघववीर्येण सत्यमेकं सुरक्षितम् ॥ ४:१६ ॥

एवं सत्यविधानस्य कीर्तितं तव सुव्रत ।
 सर्वलोकहितार्थाय किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ४:१७ ॥

13c \approx VarP 193.37cd : अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता 13d cf. VarP 155.30cd : सत्येन सूर्यस्तपति सोमः सत्येन राजते ; cf. LakṣmīNārS 1.345.50ab : सत्येन सूर्यस्तपति चन्द्रः सत्येन वर्धते । cf. MBh Suppl. 13.587 : मुचुकुन्देन मान्धात्रा हरिश्चन्द्रेण चाभिभो । सत्यं वदत मासत्यं सत्यं धर्मः सनातनः । हरिश्चन्द्रश्चरति वै दिवि सत्येन चन्द्रवत् ॥

(13ab) सत्येन सत्येन] Σ , सत्येन $K_{82}^{ac}K_7$ (13b) शशिनश्चरः] conj., सशि(भाचरः) C_{94} , श(सि)चरः C_{45} , स शिरा वरः C_{02} , शशिराचरः $K_{82}K_{10}K_7$, शशिभाष्करः E
 (13c) विन्ध्यास्तिष्ठन्ति] $C_{94}K_{82}K_7$, विन्ध्यस्तिष्ठन्ति $C_{45}K_{10}$, विन्ध्या तिष्ठन्ति C_{02} , तिष्ठते विन्ध्यो E (14a) लोकः] E, लोक $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • स्थितः] Σ , स्थिः K_7
 • सत्ये] Σ , सत्यं E (14b) मेरुः] Σ , मेरु $C_{02}E$ (14c) वेदास्ति०] Σ , देवास्ति० C_{45} , वेदा ति० E (14d) सत्ये] Σ , धर्मे C_{02} • प्रतिष्ठति] Σ , प्रतिष्ठति K_7^{ac} , प्रतिष्ठितः K_7^{pc} (15a) गौः] Σ , गौ $C_{02}K_{10}$ (15ab) क्षीरं सत्यं] Σ , क्षीत्यं C_{45}^{ac} , क्सीनित्यं C_{45}^{pc} (15b) क्षीरे घृतं स्थितम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, क्षीरं घृतं स्थितम् C_{02} , क्षीरे घृतं स्थितम् K_{10} , क्षीरं स्थितं घृतम् E (15c) सत्ये जीवः] Σ , सत्ये जीव K_7 , सत्यं जीव E (15d) जीवः] Σ , जीव C_{02} (16a) सत्यमेकेन] Σ , सत्यमेकेन C_{45} , सत्येमेकेन K_{10} (16b) धर्मः] E, धर्मः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • निश्चयः] Σ , निश्चयः C_{94} (16d) सत्यमेकं] Σ , सत्यमेकं K_{10} • सुरक्षितम्] Σ , सुरक्षितम् C_{45} , सुरक्षितः K_{82} (17a) एवं सत्यं] C_{45} , एतत्सत्यं $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ (17b) सुव्रत] $C_{94}K_{82}K_7$, सुव्रते $C_{45}K_{10}$, सुव्र(तः) C_{02} , सुव्रतं E

चतुर्थोऽध्यायः

[यमेष्वस्तेयम् (३)]

विगतराग उवाच ।
न हि तृप्तिं विजानामि श्रुत्वा धर्मं तवाप्यहम् ।
उपरिष्ठादतो भूयः कथयस्व तपोधन ॥ ४:१८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
स्तेयं शृण्वथ विप्रेन्द्र पञ्चधा परिकीर्तितम् ।
अदत्तादानमादौ तु उत्कोचं च ततः परम् ।
प्रस्थव्याजस्तुलाव्याजः प्रसह्यस्तेय पञ्चमम् ॥ ४:१९ ॥

धृष्टदुष्टप्रभावेन परद्रव्यापकर्षणम् ।
वार्यमाणोऽपि दुर्बुद्धिरदत्तादानमुच्यते ॥ ४:२० ॥

उत्कोचं शृणु विप्रेन्द्र धर्मसंकरकारकम् ।
मूल्यं कार्यविनाशार्थमुत्कोचः परिगृह्यते ।
तेन चासौ विजानीयाद्रव्यलोभबलात्कृतम् ॥ ४:२१ ॥

(18a) तृप्तिं] Σ, तृप्ति C₀₂ • विजानामि] Σ, विजानामि K₁₀ (18b) श्रुत्वा धर्मं
तवाप्यहम्] Σ, श्रु धर्मन्तवाप्यहम् C₉₄, धर्मं श्रुत्वा तथाप्यहम् E (18d) ०धन] C₀₂
K₈₂K₁₀E, ०धून् C₉₄, ०धनः C₄₅K₇ (19b) ०कीर्तितम्] Σ, ०कीर्त्तिताम् C₄₅ (19d)
उत्कोचं च ततः] Σ, त्कोच ततः C₄₅, उत्कोचं चानृतः E (19e) तुलाव्याजः] C₄₅K₇
E, तुलाव्याज C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ (19f) ०सह्य०] Σ, ०सह्ये K₁₀ • ०स्तेय] Σ, ०स्तेन
C₉₄K₇ • पञ्चमम्] Σ, पञ्चमः C₀₂E (20a) धृष्टदुष्ट०] C₉₄K₈₂K₇E, धृष्टदुष्ट० C₄₅,
धृष्टदुष्ट० C₀₂, दृष्टदुष्ट० K₁₀ (20b) ०कर्षणम्] Σ, ०कर्षण K₈₂ (20c) वार्यमाणो
ऽपि] Σ, वार्यमानो वि० C₄₅ (21a) उत्कोचं] Σ, उत्कोच C₉₄ • विप्रेन्द्र] Σ,
विप्रेन्द्र K₁₀ (21b) ०संकर०] C₀₂K₈₂, ०शङ्कर० C₉₄C₄₅K₁₀, ०सकर० K₇, ०संहार०
E • ०कारकम्] Σ, ०कारकः K₈₂ (21c) मूल्यं] conj., मूल C₉₄K₈₂K₁₀K₇E •
०विनाशार्थ०] Σ, ०विनाशार्थ० K₈₂^{ac} (21d) ०त्कोचः] Σ, ०त्कोचं K₁₀, ०त्कोच E
(21ef) विजानीयाद्र०] Σ, विजानीया द्र० C₀₂

प्रस्थव्याज-उपायेन कुटुम्बं त्रातुमिच्छति ।

तं च स्तेनं विजानीयात्परद्रव्यापहारकम् ॥ ४:२२ ॥

तुलाव्याज-उपायेन परस्वार्थं हरेद्यदि ।

चौरलक्षणकाश्चान्ये कूटकापटिका नराः ॥ ४:२३ ॥

दुर्बलार्जवबालेषु च्छद्मना वा बलेन वा ।

अपहृत्य धनं मूढः स चौरश्चोर उच्यते ॥ ४:२४ ॥

नास्ति स्तेयसमं पापं नास्त्यधर्मश्च तत्समः ।

नास्ति स्तेनसमाकीर्तिर्नास्ति स्तेनसमो ऽनयः ॥ ४:२५ ॥

नास्ति स्तेयसमाविद्या नास्ति स्तेनसमः खलः ।

नास्ति स्तेनसम अज्ञो नास्ति स्तेनसमो ऽलसः ॥ ४:२६ ॥

23cd cf. UMS 8.3cd : कूटकापटिकाश्चैव सत्यार्जवविवर्जिताः

25 This verse is missing in E.

(22c) तं च स्तेनं] C₉₄, तच्च स्तेन C₄₅, सो ऽपि तेन C₀₂E, तं च स्तेयं K₈₂, तच्च तेन K₁₀, तच्च तेन K₇ (22d) ंहारकम्] C₉₄C₄₅K₈₂^{pc}K₇E, ंहारकः C₀₂, ंहारका K₈₂^{ac}ंहारकाः K₁₀ (23a) परस्वार्थं] C₉₄C₀₂K₈₂K₇, परस्वार्थं C₄₅K₁₀, परस्वार्थं E • हरेद्यदि] Σ, हरेद्यदि C₄₅ (23d) कूटकापटिका] K₁₀, (कु)टका यटिका C₉₄, कूटकायटिका C₄₅C₀₂K₈₂K₇, कूटकार्यटिका K₈₂^{pc}E (24a) ंर्जव०] Σ, ंजव० K₁₀ (24b) च्छद्मना] E, च्छन्मना C_ΣK₈₂K₁₀, च्छत्माना K₇ (24cd) मूढः स] Σ, मूढास्स K₁₀ (24d) चौरश्चोर] K₇, चौरश्चोर C₉₄C₀₂K₁₀E, चौर चोर C₄₅, चौरश्चौर K₈₂ (25a) स्तेय०] K₈₂K₇, तेन C₉₄, स्तेन० C₄₅C₀₂K₁₀ (25b) ंसमः] Σ, ंसमं C₀₂ (25c) स्तेन०] Σ, तेन C₀₂, स्तेय० K₇ • ंसमा०] C₄₅C₀₂K₁₀, ंसमो C₉₄K₈₂K₇ (25d) स्तेन०] Σ, स्तेय० K₈₂K₇ (26a) स्तेय०] K₈₂K₇E, स्तेन० C_ΣK₁₀ • ंसमा] C₀₂K₁₀, ंसमो C₉₄C₄₅K₈₂K₇E (26b) स्तेन०] C_ΣK₁₀, स्तेय० K₈₂K₇, तेन E (26c) स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇, स्तेय० C₀₂K₈₂E • ंसम] Σ, ंसमं K₁₀ • अज्ञो] C₄₅, अज्ञः C₉₄, अज्ञ C₀₂K₈₂K₁₀K₇, अज्ञः E (26d) स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀, स्तेय० C₀₂K₈₂K₇, तेन E

चतुर्थोऽध्यायः

नास्ति स्तेनसमो द्वेष्यो नास्ति स्तेनसमोऽप्रियः ।

नास्ति स्तेयसमं दुःखं नास्ति स्तेयसमोऽयशः ॥ ४:२७ ॥

प्रच्छन्नो हियते ऽर्थमन्यपुरुषः प्रत्यक्षमन्यो हरेत्

निक्षेपाद्धनहारिणोऽन्यमधमो व्याजेन चान्यो हरेत् ।

अन्ये लेख्यविकल्पनाहतधना †अन्यो हताद्वै हता†

अन्यः क्रीतधनोऽपरो धयहत एते जघन्याः स्मृताः ॥ ४:२८ ॥

स्तेनतुल्य न मूढमस्ति पुरुषो धर्मार्थहीनोऽधमः

यावज्जीवति शङ्कया नरपतेः संत्रस्यमानो रटन् ।

29 The lower folio side in exposure 49 in K₁₀ is rather blurred and seems to be partly erased, therefore all the readings in this MS for verses 4.29–46 are rather uncertain, even if not indicated explicitly.

(27a) स्तेन०] C₉₄C₄₅K₁₀, स्तेय० C₀₂K₈₂K₇, तेन E (27b) स्तेन०] K₁₀, स्तेय० C₅K₈₂K₇E (27c) स्तेय०] C₀₂, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, स्तेन्य० K₇, तेन E (27d) स्तेय०] C₀₂K₇, स्तेन० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, तेन E (28a) प्रच्छन्नो] Σ, प्रस्थन्नो C₄₅ • ऽर्थमन्यपुरुषः] C₄₅K₇, वित्तम् C₉₄K₈₂K₁₀, चित्त C₀₂, च वित्तमथवा K₈₂^{pc} • प्रत्यक्षमन्यो] Σ, प्रत्यक्षमनो C₄₅, प्रत्यक्षमन्ये E (28b) निक्षेपाद्धन०] C₉₄C₄₅K₈₂, निक्षेपा धन० C₀₂K₁₀K₇, निक्षेपात्रय० E • ०हारिणो] Σ, ०हारिण्यो C₄₅, ०हारिणा K₁₀ • ऽन्यमधमो] Σ, ऽन्यमधनो C₀₂, ऽन्यविधयो E • चान्यो] Σ, चान्या E • हरेत्] Σ, हरे K₈₂ (28c) अन्ये लेख्य०] corr., अन्या लेख० C₄₅C₀₂, अन्यो ले(ख्य)० C₉₄, अन्यो लेख्य० K₈₂K₁₀K₇, अन्योल्लेख्य E • ०धना अन्यो] Σ, ०धन्यो C₄₅ • हताद्वै] Σ, हतद्वै K₈₂, हताद्वै K₁₀ (28d) अन्यः क्रीतधनो] Σ, अन्य क्रीतधनो K₇, अनाश्रीतधनं E • ऽपरो धयहत] C₉₄C₀₂K₁₀, परो धयहत C₄₅, परो धन(हत) K₈₂, परोधप्रहत K₇, मदा ह्यपहतं E • जघन्याः] Σ, जघन्यः E (29a) स्तेनतुल्य] C₉₄C₄₅K₇ (unmetr.), स्तेयस्तुल्य C₀₂, स्तेयतुल्य K₈₂ (unmetr.), तेन तुल्य K₁₀ (unmetr.), स्तेनस्तुल्य E (29b) यावज्जीवति] Σ, यावत्तज्जीवति E • ०पतेः] C₄₅K₁₀K₇, ०पतिः C₉₄C₀₂K₈₂E • संत्रस्यमानो रटन्] Σ, संत्रास्यमानो शठः E

प्राप्तःशासन तीव्रसह्यविषमं प्राप्नोति कर्मैरितः
कालेन म्रियते स याति निरयमाक्रन्दमानो भृशम् ॥ ४:२९ ॥

नीत्वा दुर्गतिकोटिकल्प निरयात्तिर्यत्वमायान्ति ते
तिर्यत्वे च तथैवमेकशतिकं प्रभ्रम्य वर्षावुदम् ।
मानुष्यं तदवाप्नुवन्ति विपुले दारिद्र्यरोगाकुलं
तस्माद्दुर्गतिहेतु कर्म सकलं त्यक्त्वा शिवं चाश्रयेत् ॥ ४:३० ॥

[यमेष्वानुशंस्यम् (४)]

अष्टमूर्तिशिवद्वेष्टा पितुर्मातुश्च यो द्विषेत् ।
गवां वा अतिथेर्द्वेष्टा नृशंसाः पञ्च एव ते ॥ ४:३१ ॥

(29c) प्राप्तः०] Σ , प्राप्त० K_{82} • ०सह्य०] Σ , २ K_{10} , ०सद्य० E • ०विषमं]
em., ०विषमः $C_{\Sigma}K_{82}K_7E$, ३ K_{10} • कर्मैरितः] Σ , कर्मैरितः C_{94} , २ (रितः) K_{10}
(29d) निरयमाक्रन्दमानो] $C_{\Sigma}K_{82}$, (निर)यमाक्रन्दमा(नो) K_{10} , निरयं स क्रन्दमानो K_7 ,
नियममाक्रन्दमानो E (30a) निरयात्तिर्यत्व०] $C_{45}K_{82}$, निरयान्तिर्यत्व० C_{94} , निरया
तिर्यत्व० C_{02} , नि(रयात्तिर्यत्व)० K_{10} , निरयान्तिर्यक्ष० K_7 , निरयान्तिर्यत्त्व० E (30b)
तिर्यत्वे] Σ , (तिर्यत्वे) K_{10} , तिर्यत्वं E • तथैवमेकशतिकं] C_{45} , तथैकमेकशतिकं $C_{94}K_{82}$
 K_7 , तथैकमेकशतिकं C_{02} , (तथै)कमेकशतिकं K_{10} , तथैकमेकसक्तिकं E • ०भ्रम्य०] Σ ,
०भ्राम्य K_{82} , १ K_{10} • वर्षावुदम्] K_7^{pc} , वर्षाम्बुदम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7^{ac}$, वर्षाम्बुदः
 $C_{02}E$ (30c) मानुष्यं] Σ , मानुष्य C_{45} (unmetr.), (मानुष्य) K_{10} (tops of akṣaras
lost) • विपुले] Σ , विपु(ल) K_{10} (tops of akṣaras lost), विपुलं E • दारिद्र्य०] Σ ,
२रि२ K_{10} , दारिद्र्य० E (30d) तस्माद्दु०] Σ , तस्मा दु० C_{02} , (तस्मा दु)० K_{10} •
चाश्रयेत्] Σ , चाश्रत् K_{82} (31a) ०शिव०] Σ , ०शिवं K_7 (31c) गवां वा] Σ ,
अवाम्बा C_{45} , २२(म्बा) K_{10} • अतिथेर्द्वे०] Σ , अतिथिद्वे० C_{02} , अतिथे द्वे० K_{82} (31d)
नृशंसाः] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$, नृशंसा $C_{45}K_7E$

चतुर्थोऽध्यायः

अष्टमूर्तिः शिवः साक्षात्पञ्चव्योमसमन्वितः ।
 सूर्यः सोमश्च दीक्षश्च दूषकः स नृशंसकः ॥ ४:३२ ॥
 पिताकाशसमो ज्ञेयो जन्मोत्पत्तिकरः पिता ।
 पितृदैवतमादिश्चमानृशंस तमन्वितः ॥ ४:३३ ॥
 पृथ्व्या गुरुतरी माता को न वन्देत मातरम् ।
 यज्ञदानतपोवेदास्तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ४:३४ ॥
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं देवतानां च देवताः ।
 सर्वदेवमया गावस्तस्मादेव न हिंसयेत् ॥ ४:३५ ॥
 जातमात्रस्य लोकस्य गावस्त्राता न संशयः ।
 घृतं क्षीरं दधि मूत्रं शकृत्कर्षणमेव च ॥ ४:३६ ॥

32 cf. ŚDhŚ 12.17: मूर्तयो याः शिवस्याष्टौ तासु निन्दां विवर्जयेत् । गुरोश्च शिवभक्तानां नृपसा-
 धुतपरिक्तां ॥ 35a ≈ ViṣṇuS 23.57c: गावः पवित्रमङ्गल्यं (गोषु लोकाः प्रतिष्ठिता) • cf.
 also MBh Suppl. 13.15.33: गावः पवित्रं परमं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः and AgniP 291.1cd:
 गावः पवित्रा माङ्गल्या गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः 35c = VDhU 3.291.25c 36 cf. ŚDhU
 12.92ff

(32a) °मूर्तिः] Σ, °मूर्ति° E (32b) °न्वितः] Σ, °न्विताः C₀₂K₁₀ (32c)
 सूर्यः] C_ΣK₈₂, (सूर्य)° K₁₀K₇, सूर्य° E • दीक्ष°] Σ, (दी)° K₁₀, दीक्षु° E (33b)
 °करः पिता] Σ, °करपिताः C₀₂, °(करः पिता) K₁₀ (33c) °दैवत°] Σ, °देवत°
 C₄₅, °वत° K₁₀ (33cd) °दिश्चमानृशंस तमन्वितः] C₉₄C₄₅, °दित्यमनृशंस तमन्वितः
 C₀₂K₁₀, °दिश्च अनृशंस तमन्वितः K₈₂, °दिश्चमनृशंस तमन्वितः K₇, °दित्यम्मानृशंस
 ततोऽन्वितः E (34a) पृथ्व्या] C₉₄C₄₅K₇, (पृथ्व्या) C₀₂K₈₂, पृथ्वी K₁₀, पृथ्व्यां E
 (34b) वन्देत] Σ, वन्देन वन्देत C₄₅, वन्द्येत C₀₂ (34d) सर्व] em., सर्व C_Σ
 K₈₂K₁₀K₇E (35a) पवित्रं] Σ, (पवित्र) K₁₀ • मङ्गल्यं] C₉₄C₄₅K₈₂, माङ्गल्यं C₀₂
 K₇E, (मङ्गल्यं) K₁₀ • देवताः] C_ΣK₇, दैवताः K₈₂, (देवताः) K₁₀, देवता E (35d)
 °स्मादेव] Σ, °स्माद्वा C₄₅, °स्माद्वाव E (36a) जातमात्रस्य लोकस्य] C₉₄C₀₂
 K₈₂K₇E, सतसातस्य C₄₅^{ac}, सतसातस्य नोकस्य C₄₅^{pc}, जातमात्र(स्य लोकस्य) K₁₀ (36d)
 शकृत्क°] Σ, क्षत्क° C₄₅, (शकृत्क)° K₁₀

पञ्चामृतं पञ्चपवित्रपूतं
 ये पञ्चगव्यं पुरुषाः पिबन्ति ।
 ते वाजिमेधस्य फलं लभन्ति
 तदक्षयं स्वर्गमवाप्नुवन्ति ॥ ४:३७ ॥

गोभिर्न तुल्यं धनमस्ति किञ्चिद्
 दुह्यन्ति वाह्यन्ति बहिश्चरन्ति ।
 तृणानि भुत्वा अमृतं स्रवन्ति
 विप्रेषु दत्ताः कुलमुद्धरन्ति ॥ ४:३८ ॥

गवाहिकं यश्च करोति नित्यं
 शुश्रूषणं यः कुरुते गवां तु ।
 अशेषयज्ञतपदानपुण्यं
 लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता ॥ ४:३९ ॥

अतिथिं यो ऽनुगच्छेत अतिथिं यो ऽनुमन्यते ।
 अतिथिं यो ऽनुपूज्येत अतिथिं यः प्रशंसते ॥ ४:४० ॥

38a = $\text{\$DhU 12.102d, 103d, 104d}$; cf. MBh 13.51.26cd : गोभिस्तुल्यं न पश्यामि धनं किञ्चिदिहाच्युत 38 cf. $\text{\$DhU 12.92}$: तृणानि खादन्ति वसन्त्यरण्ये पिबन्ति तोयान्यपरिग्रहाणि । दुह्यन्ति वाह्यन्ति पुनन्ति पापं गवां रसैर्जीवति जीवलोकः ॥

(37a) °पवित्रपूतम्] $C_{02}K_{82}E$, °पवित्रपूतन C_{94} (unmetr.), °पवित्रं C_{45} (unmetr.), °पवित्रपूत K_{10} , °पवित्रपूतनं K_7 (unmetr.) (37b) °गव्यं] Σ , °गव्या C_{02} , °(गव्यां) K_{10} • पुरुषाः] Σ , पुरुषा C_{02} , पुरुषः E • पिबन्ति] Σ , विवन्ति C_{02} (37c) लभन्ति] Σ , भवन्ति C_{02} (37d) स्वर्गं] Σ , स्व° C_{45} (38a) गोभिर्न तु°] K_7 , न गोभिस्तु° $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$ (unmetr.), न गावतु° E (38d) दत्ताः] Σ , (दत्ता) C_{02} , दत्ता E (39a) गवाहिकं] Σ , गवाहिकं C_{94} • यश्च करोति] Σ , यः प्रकरोति E (39b) गवां तु] $C_{45}K_7$, गवान्तु $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}$, गवानाम् E (39c) °तप°] Σ , °(तप)° K_{10} , °जप° E (39d) लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता] em., लभत्यसौ तामनृशंसकर्ता $C_{45}K_{82}K_{10}$ K_7 , लभत्यसौ भमनृशंसकर्ता C_{94} , लभत्यसौ तमनृतं स कर्ता C_{02} , भवत्यसौ धर्ममशेषकर्ता E (40d) प्रशंसते] Σ , प्रशंस्यते C_{02}

चतुर्थोऽध्यायः

अतिथिं यो न पीड्येत अतिथिं यो न दुष्यति ।
अतिथिप्रियकर्ता यः अतिथेः परिचारकः ।
अतिथेः कृतसंतोषस्तस्य पुण्यमनन्तकम् ॥ ४:४१ ॥

आसनेनार्घपात्रेण पादशौचजलेन च ।
अन्नवस्त्रप्रदानैर्वा सर्वं वापि निवेदयेत् ॥ ४:४२ ॥

पुत्रदारात्मनो वापि योऽतिथिमनुपूजयेत् ।
श्रद्धया चाविकल्पेन अक्लीबमानसेन च ॥ ४:४३ ॥

न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं देशजन्मनी ।
चिन्तयेन्मनसा भक्त्या धर्मः स्वयमिहागतः ॥ ४:४४ ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
पुण्डरीकसहस्रं च सर्वतीर्थतपःफलम् ॥ ४:४५ ॥

44ab = UUMS 10.7ab = UMS 6.11ab ≈ MBh 13.62.18ab : न पृच्छेद्भोत्रचरणं स्वाध्यायं
देशमेव वा 44cd cf. VSS 12.37cd : द्विरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः

(41a) न पीड्येत] C₉₄C₄₅K₈₂E, न गच्छेत (eyeskip to 4.40c) C₀₂, (न पी) = K₁₀,
निपीड्येत K₇ (41b) अतिथिं] Σ, अति C₀₂, = = K₁₀ • न दुष्यति] Σ, नदुष्यति
C₄₅, = दुष्यति K₁₀ (41c) अतिथिं] C₉₄K₈₂, अतिथिं C₄₅C₀₂K₇E, अति(थि) K₁₀
• ०प्रियं] Σ, प्रियः C₀₂ • यः] Σ, यर् C₉₄, य K₈₂ (41e) अतिथेः] C₄₅C₀₂
K₇, अतिथिं C₉₄K₈₂K₁₀, अतिथि E (41ef) ०संतोषस्तस्य] Σ, ०संता यस्य C₄₅
(41f) पुण्यं] Σ, पूनं K₇ (42a) ०आर्घ्यं] Σ, ०आर्घ्यं E • ०पात्रेण] conj.,
०पात्रेण C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (42c) अन्नवः] Σ, अन्नम् C₀₂, (अन्न)वः K₁₀ (42d)
निवेदयेत्] Σ, प्रदापयेत् E (43a) ०दारात्मनो] Σ, ०(दारा)त्मनो C₉₄, ०दारात्मको E
(43b) ०पूजयेत्] C₉₄K₈₂E, ०पूज्यते C₄₅C₀₂K₁₀, ०पूजते K₇ (43c) श्रद्धया]
Σ, श्रद्धया C₀₂ • चाविकल्पेन] Σ, चापि कल्पेन C₉₄ (44a) ०चरणं] Σ, ०प्रवरं E
(44b) देशजन्मनी] Σ, देशजन्मना C₉₄ (44c) चिन्तयेन्मः] Σ, चित्तयेन्मः C₄₅,
चिन्तयेन्मः K₇ (44d) ०गतः] Σ, ०गताः C₀₂, ग(तम्) K₁₀ (45b) ०सूयः] C₉₄
K₈₂K₇E, ०सूर्यः C₄₅C₀₂, ०सूर्यः K₁₀ (45d) ०तपः] Σ, ०तपः K₇ (unmetr.)

अतिथिर्यस्य तुष्येत नृशंसमतमुत्सृजेत् ।
 स तस्य सकलं पुण्यं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ॥ ४:४६ ॥
 †न गतिमतिथिज्ञस्य† गतिमाप्नोति कर्हचित् ।
 तस्मादतिथिमायान्तमभिगच्छेत्कृताञ्जलिः ॥ ४:४७ ॥
 सक्तुप्रस्थेन चैकेन यज्ञ आसीन्महाद्भुतः ।
 अतिथिप्राप्तदानेन स्वशरीरं दिवं गतम् ॥ ४:४८ ॥
 नकुलेन पुराधीतं विस्तरेण द्विजोत्तम ।
 विदितं च त्वया पूर्वं प्रस्थवार्त्ता च कीर्तिता ॥ ४:४९ ॥

[यमेषु दमः (५)]

दम एव मनुष्याणां धर्मसारसमुच्चयः ।
 दमो धर्मो दमः स्वर्गो दमः कीर्तिर्दमः सुखम् ॥ ४:५० ॥
 दमो यज्ञो दमस्तीर्थं दमः पुण्यं दमस्तपः ।
 दमहीनमधर्मश्च दमः कामकुलप्रदः ॥ ४:५१ ॥

47cd = VāyuP 2.17.8 = BrahmanḍaP 2.15.8 ≈ ŚDhU 4.44ab : तस्मादतिथिमाया-
 न्तमनुगच्छेत्कृताञ्जलिः 50b cf., e.g., MBh Suppl. 14.4.2477 : श्रोतुमिच्छामि कात्स्न्येन
 धर्मसारसमुच्चयम्

(46b) नृशंसमतमुत्सृजेत्] C₉₄K₈₂K₇, नृशंसमत उत्सृजेत् C₄₅, नृशंसकमममुत्सृजेत्
 C₀₂, नृससमतमुत्सृजेत् K₁₀, न संशय समश्रुते E (47a) न गतिम०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇,
 न तिथिम० C₀₂E, न गति ना० K₈₂ (47b) कर्हचित्] Σ, कर्हिचित् C₉₄E (47c)
 ०यान्त०] Σ, ०यान्ति० C₀₂ (48a) सक्तु०] em., शन्कु० C₉₄C₄₅, शंक्तु० C₀₂, शक्तु०
 K₈₂K₇, शक्थु० K₁₀, शक्ति० E • चैकेन] Σ, चेकेन K₇ (48b) आसीन्महाद्भुतः] corr.,
 आसीन्महद्भुतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, आसी महद्भुतः C₀₂, आसीन्महाद्भुतः K₇, आसीन्महद्भुतम्
 E (48c) ०दानेन] Σ, ०प्रादानेन C₀₂ (48d) स्व०] Σ, (स)० K₇, स० E
 • ०गतम्] Σ, ०गतः C₀₂ (49b) ०त्तम] Σ, ०त्तमम् C₀₂, ०त्तमः E (49d)
 कीर्तिता] Σ, कीर्तितम् C₀₂, कीर्तिताः E (50b) धर्मसार०] em., धर्मः सार० C_ΣK₈₂
 K₁₀K₇, धर्मभार० E (50c) स्वर्गो] Σ, स्वर्ग C₀₂ (50d) कीर्तिर्द०] C₉₄C₄₅K₁₀
 E, कीर्ति द० C₀₂K₈₂K₇ (51a) दमस्ती०] Σ, दम ती० C₄₅ (51d) दमः] Σ, दम
 C₀₂, दमं E • काम०] Σ, काम K₇

चतुर्थोऽध्यायः

निर्दमः करि मीनश्च पतङ्गभ्रमरमृगाः ।
 त्वग्जिह्वा च तथा घ्राणा चक्षुः श्रवणमिन्द्रियाः ॥ ४:५२ ॥

दुर्जयेन्द्रियमेकैकं सर्वे प्राणहराः स्मृताः ।
 दमं यो जयते ऽसम्यग्निर्दमो निधनं व्रजेत् ॥ ४:५३ ॥

मृगे श्रोत्रवशान्मृत्युः पतङ्गाश्चक्षुषोर्मृताः ।
 घ्राणया भ्रमरो नष्टो नष्टो मीनश्च जिह्वा ॥ ४:५४ ॥

स्पर्शेन च करी नष्टो बन्धनावासदुःसहः ।
 किं पुनः पञ्चभुक्तानां मृत्युस्तेभ्यः किमद्भुतम् ॥ ४:५५ ॥

पुरुरवो ऽतिलोभेन अतिकामेन दण्डकः ।
 सागराश्चातिदर्पेण अतिमानेन रावणः ॥ ४:५६ ॥

अतिक्रोधेन सौदास अतिपानेन यादवाः ।
 अतितृष्णाच्च मान्धाता नहुषो द्विजवज्ञया ॥ ४:५७ ॥

54 cf. BuddhCar 11.35 : गीतैर्हि यन्ते हि मृगा वधाय रूपार्थमग्नौ शलभाः पतन्ति । मत्स्यो गिरत्यायसमामिषार्थी तस्मादनर्थं विषयाः फलन्ति ॥ 56d cf. MahāSubhS 563cd : विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

(52a) °दमः] Σ, °दम C₀₂ (52b) °भ्रमर°] Σ, °भ्रम(रा)° K₇ (52c) घ्राणा] Σ, घ्राण C₄₅, घ्राण C₀₂ (52d) °न्द्रियाः] Σ, °न्द्रियः E (53b) सर्वे] Σ, सर्व° C₄₅ • °हराः] Σ, °हरा E (53d) व्रजेत्] Σ, व्रजे.1 C₉₄ (54a) मृगे] Σ, मृगो K₁₀ E • श्रोत्र°] Σ, श्रोत्र° C₀₂, श्रोत° K₇ • °वशा°] Σ, °वचशा° C₄₅ (54b) पतङ्गाश्च°] Σ, पतङ्गा च° E • °षोर्मृताः] Σ, °सो मृताः C₀₂, °षो मृताः K₇ (54c) घ्राणया] Σ, घ्रातया C₄₅ (54cd) नष्टो नष्टो] Σ, नष्टो C₄₅ (55b) °सदुःसहः] Σ, °सदुःसह C₄₅, °सुदुःसहः K₁₀ (55c) पुनः] Σ, पुन C₉₄^{ac} (55d) तेभ्यः] Σ, तेभ्य E (56a) पुरुरवो] Σ, पुरोरवे C₀₂, पुरुरवा° E (56ab) तिलोभेन अतिकामेन] Σ, तिकामेन अतिलोभेन E (56b) दण्डकः] Σ, पुण्डकः E (56c) सागरा°] em., सगर° C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E, सागर° C₀₂ (57b) अतिपानेन] Σ, अतिपापेन E (57c) अतितृष्णाच्च मान्धाता] conj., अतितृष्णा च मान्धातो C₉₄, अतितृष्णा च मान्धातो C₄₅C₀₂K₈₂K₇, अतितृष्णा च मन्धातो K₁₀, अतितृष्णा च मानाच्च च E (57d) नहुषो] Σ, नघुषो K₁₀

अतिदानाद्वलिर्नष्ट अतिशौर्येण अर्जुनः ।
अतिद्यूतान्नलो राजा नृगो गोहरणेन तु ॥ ४:५८ ॥

दमेन हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र
स्वर्गं च मोक्षं च सुखं च नास्ति ।
विज्ञानधर्मकुलकीर्तिनाश
भवन्ति विप्र दमया विहीनाः ॥ ४:५९ ॥

[यमेषु घृणा (६)]

निर्घृणो न परत्रास्ति निर्घृणो न इहास्ति वै ।
निर्घृणे न च धर्मो ऽस्ति निर्घृणे न तपो ऽस्ति वै ॥ ४:६० ॥
परस्त्रीषु परार्थेषु परजीवापकर्षणे ।
परनिन्दापरान्नेषु घृणां पञ्चसु कारयेत् ॥ ४:६१ ॥

58a cf. MahāSubhS 563ab : अतिदानाद्वलिर्बद्धो नष्टो मानात्सुयोधनः

58 After this verse, E adds : तस्माद्दम सदा स रक्षेत् अति सर्वत्र वर्जयेत् (understand : तस्माद्दमं सदा रक्षेद् अति सर्वत्र वर्जयेत्); cf. MahāSubhS 563cd : विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्जयेत्

(58a) ०र्नष्ट] Σ, ०र्नष्टो C₄₅, नष्टो C₀₂ (58c) अतिद्यूतान्नलो] C₉₄C₀₂K₁₀K₇,
अतिद्यूतान्नलो C₄₅K₈₂, अतिस्व्यातान्नलो E (58d) नृगो गो०] E, नृगङ्गो० C₉₄C₀₂K₁₀
K₇, नृगं गो० C₄₅K₈₂ (59a) हीनः पुरुषो द्विजेन्द्र] Σ, हीन पुरुषो द्विजेन्द्र K₁₀, हीनं
पुरुषं द्विजेन्द्रः E (59c) ०नाश] C₄₅, ०नाशो E०नाम C₉₄C₀₂K₈₂, ०नश्च K₁₀, ०नागा
K₇ (59d) विप्र] Σ, विप्रा K₈₂^{pc}K₇ • दमया] Σ, दया C₄₅^{ac} (60a) निर्घृणो] C₉₄
C₄₅K₁₀, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृण K₈₂^{ac}, निर्घृ(णे) K₈₂^{pc}, निर्घृणे E (60b) निर्घृणो] C₉₄
C₄₅K₈₂^{ac}K₁₀, निर्घृणो C₀₂K₇, निर्घृणे K₈₂^{pc}E (60c) निर्घृणे] C₉₄C₄₅K₁₀E, निर्घृणे C₀₂
K₈₂K₇ (60d) निर्घृणे] Σ, निर्घृणे C₀₂K₇ (61b) ०जीवापकर्षणे] Σ, ०जीवापकर्षणे
C₄₅, ०जीवोपकर्षणे E (61c) परनिन्दा०] Σ, परनिन्द = C₉₄ • ०परान्नेषु] Σ, ०परान्नेषु
K₁₀ (61d) घृणां] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, घृणा C₀₂K₁₀E

चतुर्थो ऽध्यायः

परस्त्री शृणु विप्रेन्द्र घृणीकार्या सदा बुधैः ।
राज्ञी विप्री परिव्राजा स्वयोनिपरयोनिषु ॥ ४:६२ ॥
परार्थे शृणु भूयो ऽन्य अन्यायार्थमुपार्जनम् ।
आढप्रस्थतुलाव्याजैः परार्थं यो ऽपकर्षति ॥ ४:६३ ॥
जीवापकर्षणे विप्र घृणीकुर्वीत पण्डितः ।
वनजावनजा जीवा विलगाश्चरणाचराः ॥ ४:६४ ॥
परनिन्दा च का विप्र शृणु वक्ष्ये समासतः ।
देवानां ब्राह्मणानां च गुरुमातातिथिद्विषः ॥ ४:६५ ॥
परान्नेषु घृणा कार्या अभोज्येषु च भोजनम् ।
सूतके मृतके शौण्डे वर्णभ्रष्टकुले नटे ॥ ४:६६ ॥

63b cf. BhG 16.12: आशापाशशतैर्वद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थ-
संचयान् ॥

65cd These two pādas are illegible in K₁₀ 66 This verse is mostly illegible in
K₁₀

(62a) घृणी०] Σ, घृणा C₄₅ (62c) ०व्राजा] C_ΣK₇₇, ०व्राजी K₈₂K₁₀₇, ०व्राज्या E
(62d) ०पर०] Σ, ०पशु० K₁₀ (63b) अन्याया०] Σ, अन्यया० K₁₀ • ०र्जनम्]
Σ, ०र्जवम् K₁₀ (63c) ०तुला०] Σ, ०तुल० K₁₀ (63d) ०र्थ] C₉₄C₄₅K₈₂E, ०र्थ
C₀₂, ०(र्थ) K₁₀₇, ०र्थ K₇ (64a) विप्र] Σ, वि(प्र) C₉₄, विप्रे C₀₂ (64b) घृणी०]
Σ, घृणां E (64c) वनजावनजा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E, वनजाव=जा C₄₅^{ac}, वनजा व(नि)जा
C₄₅^{pc}, वनज विनजा K₇ (64d) विलगाश्चरणाचराः] corr., विलगाचरणाचराः C₉₄C₄₅
K₇₇, विलगोचरगोचरः C₀₂E, विलगोचरगोचराः K₈₂, (विलगाचर)णाचराः K₁₀ (65b)
वक्ष्ये] Σ, वक्ष्या E (66b) अभोज्येषु] Σ, अभोज्ये C₄₅ (66c) शौण्डे] K₈₂,
सौण्ड्ये C₉₄C₀₂K₇₇, शौण्ड्ये C₄₅, (सौण्डे) K₁₀₇, सौण्डो E

एते पञ्चघृणासु सक्तपुरुषाः स्वर्गार्थमोक्षार्थिनो
लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलंकृतम् ।
प्रज्ञाबोधश्रुतिं स्मृतिं च लभते मानं च नित्यं लभेद्
दाक्षिण्यं सभवेत्स आयुष परं प्राप्नोति निःसंशयः ॥ ४:६७ ॥

[यमेषु धन्यः (७)]

चतुर्मौनं चतुःशत्रुश्चतुरायतनं तथा ।
चतुर्ध्यानं चतुष्पादं पञ्चधन्यविधोच्यते ॥ ४:६८ ॥
चतुर्मौनस्य वक्ष्यामि शृणुष्यावहितो भव ।
पारुष्यपिशुनामिथ्या सम्भिन्नानि च वर्जयेत् ॥ ४:६९ ॥
कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः ।
चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सो ऽरिहा वीतकल्मषः ॥ ४:७० ॥
चतुरायतनं विप्र कथयिष्यामि तच्छृणु ।

69cd cf. Divyāv 186.21: आर्य, किमेभिः कर्म कृतम्येनैवंविधानि दुःखानि प्रत्यनुभवन्तीति ? स कथयति । एते प्राणातिपातिका अदत्तादायिकाः काममिथ्याचारिका मृषावादिकाः पैशुनिकाः पारुषिकाः संभिन्नप्रलापिका अभिध्यालवो व्यापन्नचित्ता मिथ्यादृष्टिकाः ।; cf. DhP 1.31cd-32ab : मिथ्या पिशुनसम्भिन्नपारुष्यवचनानि च ॥ जल्पतः सम्भवन्त्येते तस्मान्मौनं प्रशस्यते ।

(67a) °पुरुषाः] K₇, °पुरुषः C_ΣK₈₂K₁₀E • °र्थिनो] em., °र्थिनः K₇^{pc}, °र्थिनां C_ΣK₈₂K₁₀E, °र्थिना K₇^{ac} (67b) ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति] Σ, ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति C₀₂, नन्दनवायुवन्ति E (67c) °श्रुतिं] K₇, °श्रुतिः C_ΣK₈₂K₁₀E • नित्यं] Σ, नित्य C₄₅ (67d) स आयुष] em., समायुष C_ΣK₇, समायुषः K₈₂ (unmetr.), (समायुष) K₁₀, स मानुष E • निःसंशयः] Σ, निःसंशयः K₈₂ (68a) चतुर्मौनं च°] corr., चतुर्मौनश्च° C₉₄ C₄₅K₈₂K₇E, चतुर्मौनश्च° C₀₂, (चतुर्मौनश्च°) K₁₀ (68ab) °तुःशत्रुश्च°] Σ, °तुःशत्रु च° C₀₂, °तुःशत्रु च° E (68b) °तुरायतनं] Σ, °(तु)रायतनं C₉₄, °(तुरायतनम्) K₁₀ (68c) °पादं] Σ, °पादः K₈₂, °= K₁₀ (68d) पञ्चधन्य°] Σ, धन्यपञ्च° E (69a) °मौनस्य] Σ, °मौनस्य C₄₅ (69c) पारुष्य°] Σ, पारुष्यं K₈₂ • °पिशुना°] Σ, °पिण्डाना° E (70c) चतुःशत्रुर्नि°] C₉₄C₄₅E, चतुःशत्रु नि° C₀₂K₈₂K₁₀K₇ (70d) सो ऽरिहा] Σ, सौरिहा C₄₅, सर्वथा E

चतुर्थोऽध्यायः

करुणा मुदितोपेक्षा मैत्री चायतनं स्मृतम् ॥ ४:७१ ॥

चतुर्ध्यानाधुना वक्ष्ये संसारार्णवतारणम् ।
आत्मविद्याभवः सूक्ष्मं ध्यानमुक्तं चतुर्विधम् ॥ ४:७२ ॥

आत्मतत्त्वः स्मृतो धर्मो विद्या पञ्चसु पञ्चधा ।
षड्विंशाक्षरमित्याहुः सूक्ष्मतत्त्वमलक्षणम् ॥ ४:७३ ॥

चतुष्पादः स्मृतो धर्मश्चतुराश्रममाश्रितः ।
गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थोऽथ भैक्षुकः ॥ ४:७४ ॥

धन्यास्ते यैरिदं वेत्ति निखिलेन द्विजोत्तम ।
पावनं सर्वपापानां पुण्यानां च प्रवर्धनम् ॥ ४:७५ ॥

आयुः कीर्तिर्यशः सौख्यं धन्यादेव प्रवर्धते ।
शान्तिः पुष्टिः स्मृतिर्मेधा जायते धन्यमानवे ॥ ४:७६ ॥

74cd = MBh 12.234.13ab ≈ MBh 14.4513ab etc. 74 cf. 3.4 above : श्रुतिस्मृतिद्वयोर्मूर्तिश्चतुष्पादवृषः स्थितः । चतुराश्रम यो धर्मः कीर्तितानि मनीषिभिः ॥

(71c) मुदितो] Σ , मुदितौ E (71d) चायतनं] Σ , चायतन C₉₄, चायत(न) C₄₅
(72c) भवः] C₄₅C₀₂^pK₈₂K₁₀K₇, भव C₉₄C₀₂^{ac}, भवं E (72cd) सूक्ष्मं ध्या]
C₉₄K₈₂K₇E, सूक्ष्मा(न्या) C₄₅, सू(क्ष्म)ध्या C₀₂, सूक्ष्मध्यान C₁₀ (72d) नमुक्तं
चतुर्विधम्] C₀₂K₁₀, नमुक्तश्चतुर्विधम् C₉₄, नमुक्तश्चतुर्विधः C₄₅K₈₂, नमुक्तं चतुर्विधि
K₇, नयज्ञश्च E (73a) स्मृतो] Σ , स्मृता C₀₂E • धर्मो] Σ , धन्या E (73cd) आहुः
सू] Σ , आः C₉₄ (74ab) धर्मश्च] Σ , धर्म च C₀₂K₁₀ (74b) अश्रितः]
 Σ , अश्रिताः K₇ (74d) भैक्षुकः] Σ , भक्षकः E (75a) यैरिदं] Σ , येरिदं C₄₅C₀₂ •
वेत्ति] Σ , वेत्ति C₀₂ (75d) प्रवर्धनम्] Σ , प्रवर्धनः E (76b) धन्यादेव] Σ , धर्मादेव
E mssALL, स्मृति मेधा C₀₂K₈₂ (76d) मानवे] em., मानवः C₉₄K₈₂K₁₀K₇E

[यमेष्वप्रमादः (८)]

प्रमादस्थान पञ्चैव कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
 ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयो गुर्वङ्गनागमम् ।
 महापातकमित्याहुस्तत्संयोगी च पञ्चमः ॥ ४:७७ ॥
 अनृतं च समुत्कर्षे राजगामी च पैशुनः ।
 गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ४:७८ ॥
 ब्रह्मोज्झं वेदनिन्दा च कूटसाक्षी सुहृद्वधः ।
 गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ ४:७९ ॥
 रेतोत्सेकः स्वयोन्यासु कुमारीष्वन्त्यजासु च ।

77c-f ≈ MBh Suppl. 12.30 : ब्रह्महत्यां सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमम् । महान्ति पातकान्याहुः संयोगं चैव तैः सह ॥ ≈ Manu 11.55 (in Olivelle's edition) : ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः । महान्ति पातकान्याहुः संसर्गश्चापि तैः सह ॥ cf. also YājñS 3.228 : ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः । एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत् ॥ 78 ≈ MBh 5.40.3 and Manu 11.56 : अनृतं च समुत्कर्षे राजगामि च पैशुनम् । गुरोश्चालीकनिर्वन्धः समानि ब्रह्महत्यया ॥ ≈ ViṣṇuS 37.1-4 ≈ AgniP 168.25 79 ≈ Manu 11.57 : ब्रह्मोज्झता वेदनिन्दा कौटसाक्ष्यं सुहृद्वधः । गर्हितानाद्ययोर्जग्धिः सुरापानसमानि षट् ॥ cf. YājñS 3.229 : गुरूणामध्यधिकेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः । ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥

(77a) °स्थान] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, °स्थानं C₄₅K₇E (unmetr.) • पञ्चैव] Σ, पञ्चैवं E (77b) कीर्तयिष्यामि] Σ, कीर्तयिष्यामि K₁₀ (78a) समुत्कर्षे] em., समुत्कर्षं C₉₄K₈₂, समुत्कर्ष(र्ष) C₄₅, समुत्कर्ष C₀₂K₁₀K₇E (78b) राज°] Σ, राज्ञी° E (78c) °निर्वन्धः] em., °निर्वद्धः C₄₅K₇, निर्वद्धस् C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, निर्वद्धस् E (78d) ब्रह्महत्यया] Σ, ब्र॒ह्म॒ह॒त्या॒या C₉₄ (79a) ब्रह्मोज्झं] em., ब्रह्मो ऋग° C₂K₈₂K₁₀K₇, ब्रह्म ऋग° E (79b) सुहृद्वधः] Σ, सकृद्बुधः E (79c) °नाद्ययोर्जग्धिः] em., °न्नञ्च यो जग्धिस् C₉₄, °न्नञ्च यो जग्धि C₄₅, °न्नञ्च योद्विप्रः C₀₂, °न्नं च यो जग्धिः K₈₂, °न्नं च यो जग्धिः K₁₀, °न्नञ्च यो जवे K₇, °न्नञ्च यो विप्रः E (80a) स्वयोन्यासु] Σ, सुतोन्त्यासु C₄₅

चतुर्थोऽध्यायः

सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमः स्मृतः ॥ ४:८० ॥

निक्षेपस्यापहरणं नराश्वरजतस्य च ।

भूमिवज्रमणीनां च रुक्मस्तेयसमः स्मृतः ॥ ४:८१ ॥

चत्वार एते सम्भूय यत्पापं कुरुते नरः ।

महापातक पञ्चैतत् तेन सर्वं प्रकाशितम् ।

पञ्चप्रमादमेतानि वर्जनीयं द्विजोत्तम ॥ ४:८२ ॥

[यमेषु माधुर्यम् (९)]

कायवाङ्मनमाधुर्यश्चक्षुर्बुद्धिश्च पञ्चमः ।

सौम्यदृष्टिप्रदानं च क्रूरबुद्धिं च वर्जयेत् ॥ ४:८३ ॥

प्रसन्नमनसा ध्यायेत्प्रियवाक्यमुदीरयेत् ।

यथाशक्तिप्रदानं च स्वाश्रमाभ्यागतो गुरुः ॥ ४:८४ ॥

इन्धनोदकदानं च जातवेदमथापि वा ।

80 ≈ Manu 11.59: रेतःसेकः स्वयोनीषु कुमारीष्वन्त्यजासु च । सख्युः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुत-
ल्पसमं विदुः ॥ 81 = Manu 11.58

(80c) सख्युः] em., सख्य C_ΣK₈₂E, ॐ K₁₀, स(ख्यु) K₇ • पुत्रस्य च स्त्रीषु] Σ,
ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ K₁₀, पुत्रीषु चास्त्रीषु E (80d) ॐसमः] Σ, ॐ K₁₀, ॐसम E (81a)
निक्षेपः] Σ, निक्षेपः C₄₅, (निक्षेप) K₁₀ (81b) नराश्वरजतस्य] Σ, नराणां स्वजनस्य
C₄₅, (नराश्वरजतस्य) K₁₀ (81d) रुक्मस्तेयः] em., (रूग्म) ॐ C₉₄, रुग्मस्तेयः
C₄₅C₀₂K₈₂K₇, ॐ ॐ ॐ ॐ K₁₀, हतस्तेयः E • ॐसमः] Σ, सः C₄₅^{ac}, ॐसम E (82a)
एते] Σ, (एते) K₁₀, एव E • सम्भूय] Σ, संभूयो C₀₂, (संभूयो) K₁₀ (82c) ॐपञ्चैतत्]
corr., ॐपञ्चैतन् C_ΣE, ॐपञ्चैते K₈₂, ॐपञ्चैतम् K₁₀, ॐपञ्चैतन् K₇ (82e) ॐमादम्] Σ,
ॐमाद E (82f) वर्जनीयं] Σ, वर्जनीयो C₀₂ (83ab) मनमाधुर्यश्च] em., ॐमनसा
धूर्यश्च C₉₄C₀₂K₈₂K₇, ॐमन(मा)धूर्यश्च C₄₅, ॐमन ॐधूर्य ॐ K₁₀, ॐमनसा भूर्यश्च E
(83b) ॐक्षुर्बुद्धिः] C₉₄C₄₅K₇E, ॐक्षु बुद्धिः C₀₂K₈₂, ॐ ॐ K₁₀ (83c) ॐदानं च]
Σ, ॐ K₁₀, ॐदानश्च E (83d) ॐबुद्धिं च] C₉₄K₈₂K₇, बुद्धिश्च C₄₅, ॐदृष्टिं च C₀₂E,
ॐ ॐ K₁₀ (84a) प्रसन्नः] Σ, (प्रसन्न) K₁₀, प्रसन्नः K₇ (84c) यथाः] Σ, यस्य
E • ॐदानं] Σ, ॐदातश्च E (84d) स्वाश्रमाः] Σ, स्वासमाः C₀₂ • ॐगतो] Σ,
ॐसतो K₇ (85b) इन्धनोः] Σ, इत्वनोः K₇ • जातोः] Σ, जाः C₄₅

सुलभानि न दत्तानि इन्धनाश्रयुदकानि च ।
क्षुते जीवेति वा नोक्तं तस्य किं परतः फलम् ॥ ४:८५ ॥

[यमेष्वाजवम् (१०)]

पञ्चार्जवाः प्रशंसन्ति मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ।
कर्मवृत्त्याभिवृद्धिं च पारितोषिकमेव च ।
स्त्रीधनोत्कोचवित्तं च आर्जवो नाभिनन्दति ॥ ४:८६ ॥

आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तपः ।
आर्जवो न वृथा दानमार्जवो न वृथाग्नयः ॥ ४:८७ ॥

आर्जवस्येन्द्रियग्रामः सुप्रसन्नोऽपि तिष्ठति ।
आर्जवस्य सदा देवाः काये तस्य चरन्ति ते ॥ ४:८८ ॥

85c सुलभानि न] Σ , सुलभानि च E 85d ०दकानि] Σ , ०(त)कानि K_{10} 85e
क्षुते] conj., क्षुतं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$, शतं E 86a पञ्चार्जवाः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, पञ्चार्जवः
 C_{02} , २ २ २ २ K_{10} , पञ्चार्जवा E • प्रशंसन्ति] $C_{\Sigma}K_7$, प्रशंसन्ति $K_{82}E$, (प्रससन्ति) K_{10}
86c कर्म०] Σ , २र्म० C_{94} , (कम्मा)० K_{10} • ०वृत्त्याभिवृद्धिं च] Σ , ०वृत्तिभिवृद्धिश्च
 K_{10} , ०वृत्त्याभिवृद्धिश्च E 86d पारितोषिक०] em., पारितोषिक० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$
86e स्त्रीधनोत्कोच०] Σ , स्त्रीधनङ्गो च E • ०वित्तं च] Σ , ०वित्तिश्च K_{10} 86f
आर्जवो ना०] Σ , आर्जवश्च C_{02} , आर्जवेना० E 87ab आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न
वृथा तपः] $C_{\Sigma}K_{10}K_7$, om. K_{82}^{ac} , आर्जवो न वृथा यज्ञ आर्जवो न वृथा तप K_{82}^{pc} , आर्जवो न
वृथा यज्ञश्चार्जवो न वृथा तपः E 87cd (आर्जवो... वृथाग्नयः)] Σ , om. E 88ab
(आर्जवो... तिष्ठति)] Σ , om. E 88a ०ग्रामः] $C_{94}C_{45}K_7E$, ०ग्रामात् $C_{02}K_{10}$,
०ग्रामाः K_{82} 88d तस्य चरन्ति] Σ , त २ २ न्ति C_{94} , तस्य रमन्ति E

चतुर्थो ऽध्यायः

इति यमप्रविभागः कीर्तितो ऽयं द्विजेन्द्र
इह परत सुखार्थं कारयेत्तं मनुष्यः ।
दुरितमलपहारी शङ्करस्याज्ञयास्ते
भवति पृथिविभर्ता ह्येकछत्रप्रवर्ता ॥ ४:८९ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे यमविभागो नामाध्यायश्चतुर्थः ॥

(89a) यमप्रविभागः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇, यमविभागः C₀₂, यमप्रविभागः K₈₂, नियमपरि-
भागः E • द्विजेन्द्र] Σ, नरेन्द्र E (89b) •येत्तं मनुष्यः] corr., •येत्तन्मनुष्यः C₉₄
K₈₂K₁₀K₇E, •येत्त मनुष्यः C₄₅, •येत्तन्मनुष्यः C₀₂ (89c) दुरित०] Σ, इरित० E •
•पहारी] Σ, •पलपहारी C₀₂ • •ज्ञयास्ते] Σ, •ज्ञयाते K₈₂ (89d) •वर्ता] conj.,
•वृत्ता C_ΣK₁₀K₇, •वृत्ताः K₈₂E (Colophon: नामाध्यायश्चतुर्थः] Σ, नामश्चतुर्थो
ऽध्यायः E

[पञ्चमो ऽध्यायः]

[नियमाः]

विगतराग उवाच ।

कथय नियमतत्त्वं साम्प्रतं त्वं विशेषाद्

अमृतवचनतुल्यं श्रोतुकामो गतो ऽस्मि ।

प्रकृतिदहनदग्धं ज्ञानतोयैर्निषिक्तम्

अपर वदमतज्ज्ञं नास्ति धर्मेषु तृप्तिः ॥ ५:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

श्रवणसुखमतो ऽन्यत्कीर्तयिष्ये द्विजेन्द्र

नियमकलविशेषः पञ्च पञ्च प्रकारः ।

हरिहरमुनिभीष्टं धर्मसारं द्विजेन्द्र

कलिकलुषविनाशं प्रायमोक्षप्रसिद्धम् ॥ ५:२ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 201v–202r, C₄₅ ff. 208v–209r, C₀₂ ff. 277r–278r, K₈₂ ff. 9r–9v, K₁₀ exp. 50 (upper) and 51 (lower), K₇ ff. 217r–218r, M ff. 9r–10r, E pp. 597–599; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

① विगतराग उवाच] Σ, विगत(राग उवा)च C₉₄ ①a कथय नि०] Σ, कथयति E
 • ०तत्त्वं] Σ, तं C₄₅ • साम्प्रतं त्वं विशेषाद्] C₉₄K₈₂K₇E, त्वां वशेषात् C₄₅, सांप्रत त्वं
 विसेषात् C₀₂K₁₀, साम्प्रतं त्वं विशेषा M ①b ०वचनतुल्यं श्रो०] M, वदनतुल्यं श्रो० C₉₄
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, वदनतुल्यां श्रो० C₄₅, वदन(तुल्यं श्रो) तुल्यं स्त्रो० K₈₂^{ac} • ०कामो] Σ,
 ०कामा ME ①c ०दहन०] Σ, ०वदन० E • ०दग्धं] Σ, ०दग्ध M • ०निषिक्तम्] Σ,
 ०विमुक्तम् C₄₅, ०निषिक्तः M ①d अपर०] Σ, अपरं K₈₂ (unmetr.), अर० M^{ac} •
 मतज्ज्ञं नास्ति] conj., मतज्ञा नास्ति C₉₄C₄₅K₈₂K₇M, तज्ञा नास्ति C₉₄^{ac}, मतज्ञा(न्ना)स्ति
 C₀₂, (मे) ० ० ० ० K₁₀, ०न तज्ज्ञानास्ति E • धर्मेषु तृप्तिः] Σ, मे धर्मतृप्तिः M ②
 अनर्थ०] Σ, अर्थ० M ②a ०सुख०] Σ, ०मुख० K₈₂^{ac} • ०मतो ऽन्यत्] C_ΣK₈₂K₇,
 ०मतो ऽन्य K₁₀, ०मतो न्यः M, ०मनो ऽन्यत् E • कीर्त०] Σ, कीर्ति० K₈₂K₁₀ ②b
 ०विशेषः] Σ, विशेः C₉₄, ०विशेष C₄₅ • प्रकारः] Σ, पकारः K₇ ②d ०विनाशं]
 Σ, ०विनाश० C₀₂E

पञ्चमोऽध्यायः

शौचमिज्या तपो दानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
व्रतोपवासमौनं च स्नानं च नियमा दश ॥ ५:३ ॥

[नियमेषु शौचम् (१)]

तत्र शौचादिनिर्देशं वक्ष्यामीह द्विजोत्तम ।
शारीरशौचमाहारो मात्रा भावश्च पञ्चमः ॥ ५:४ ॥

[शरीरशौचम्]

ताडयेन्न च बन्धेत न च प्राणैर्वियोजयेत् ।
परस्त्रीपरद्रव्येषु शौचं कायिकमुच्यते ॥ ५:५ ॥

श्रोत्रशौचं द्विजश्रेष्ठ गुदोपस्थमुखादयः ।
मुखस्याचमनं शौचमाहारवचनेषु च ॥ ५:६ ॥

मूत्रविष्टासमुत्सर्गे देवताराधनेषु च ।
मृतोयैस्तु गुदोपस्थं शौचयीत विचक्षणः ॥ ५:७ ॥

3 = LiP 1.8.29cd-30ab = VDhU 3.233.202

(3a) इज्या] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$, ईज्या $C_{02}K_{10}M$ • दानं] Σ , दानं K_{10} (3c)
•पवासं] Σ , •प्रवाषं M (4a) •निर्देशं] Σ , •नियमं K_{82} , •र्द्देशं K_{10} (4c)
शारीरं] Σ , शरीरं K_{10} • •शौचमाहारो] Σ , •शौचं=हारो C_{94} , •स्रोतमाहार M (4d)
मात्रा भावश्च] Σ , मात्रा भावं च C_{94} , (सात्राभा)वश्च K_{10} (5a) ताडयेन्न] Σ , ताडये न
 K_7M • बन्धेत] Σ , बन्धेन M (5c) •द्रव्येषु] Σ , •द्रवेषु M (5d) शौचं] Σ ,
शौच K_7 • कायिकमुच्यते] Σ , कायिकमुच्येते K_7 (6a) श्रोत्रं] M , श्रोतं $C_{\Sigma}K_{82}$
 $K_{10}K_7E$ (6b) गुदोपस्थं] Σ , गुदोपस्थं K_7 , गुदापस्थं E (6c) मुखस्यां]
 Σ , मुखस्यां C_{45} (6cd) शौचमां] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$, शौचंमां $C_{45}K_{10}$, शौच आं
 M (6d) •वचनेषु] Σ , •वषनेषु M (7a) •विष्टां] Σ , •विष्टं $K_{10}M$ (7c)
मृतोयैस्तु] $C_{02}K_{82}K_{10}E$, (मृ)ः=ः C_{94} , मृतोयैस्तु $C_{45}M$, मृतोयेस्तु K_7 • •पस्थं]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, •पस्थ $C_{02}E$, •पस्थः M (7d) शौचयीत] Σ , शौचये च M

वृषसारसंग्रहे

एकोपस्थे गुदे पञ्च तथैकत्र करे दश ।
 उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिं समीहता ॥ ५:८ ॥
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ ५:९ ॥

[आहारशौचम्]

आहारशौचं वक्ष्यामि शृणुष्ववहितो भव ।
 भागद्वयं तु भुञ्जीत भागमेकं जलं पिबेत् ।
 वायुसंचारदानार्थं चतुर्थमवशेषयेत् ॥ ५:१० ॥

8 ≈ Manu 5.136: एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश । उभयोः सप्त दातव्या मृदः शुद्धिमभीप्सता ॥ 9ab ≈ Manu 5.137: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । त्रिगुणं स्याद्वनस्थानां यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥ 10 ≈ Śaṅkara's commentary ad BhG 6.16: उक्तं हि । अर्थं सव्यञ्जनान्नस्य तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थं तु चतुर्थमवशेषयेत् ॥; cf. AṣṭāṅgHr 8.46cd–47ab: अन्नेन कुक्षेर्द्वावंशौ पानेनैकं प्रपूरयेत् ॥ आश्रयं पवनादीनां चतुर्थमवशेषयेत् !; cf. SannyāsUp 59: आहारस्य च भागौ द्वौ तृतीयमुदकस्य च । वायोः संचरणार्थाय चतुर्थमवशेषयेत् ॥

(8a) °पस्थे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, °पस्थ° C₀₂K₁₀M • गुदे] C₉₄C₄₅K₈₂K₇E, गुदो C₀₂K₁₀, गुद M (8b) तथैकत्र] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, तथैक(त्र) C₄₅, तथैकत्रे M, तथैकश्च E • दश] Σ, दश: C₀₂ (8c) उभयोः] Σ, उभय M • दातव्या] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, दातव्यो C₀₂E, दातव्य M (8d) मृदः] C_ΣK₇E, मृत: K₈₂M, मृदा K₁₀ • शुद्धिं समीहता] C₉₄C₄₅K₈₂, शुद्धिसमीहया C₀₂, शु(द्धि) समीहता K₁₀, शुद्धि: समीहता K₇, शुद्धि समीहता M, शुद्धिं समाहिता E (9a) एतच्छौचं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇M, चेतच्छौच C₀₂E, एतः= K₁₀ (9b) °गुणं] Σ, °गुण C₀₂ (9c) वानप्रस्थस्य] Σ, वानप्रस्थे तु M • त्रि°] Σ, द्वि° C₀₂ (10a) °शौचं] Σ, °शौच M (10b) शृणुष्ववहितो] Σ, शृणु(ष्व) = C₉₄, शृणुष्ववहितो K₁₀ (10d) °कं जलं] Σ, °कोदकं M • पिबेत्] Σ, पिबे C₄₅ (10e) °चारदानार्थं] Σ, °चरदानार्थ M, °चारणार्थाय E

पञ्चमोऽध्यायः

स्निग्धस्वादुरसैः षड्विराहारषड्सैर्बुधः ।
 धातुवैषम्यनाशोऽस्ति न च रोगाः सुदारुणाः ॥ ५:११ ॥
 अभक्ष्यं च न भक्षेत अपेयं न च पाययेत् ।
 अगम्यं न च गम्येत अवाच्यं न च भाषयेत् ॥ ५:१२ ॥
 लशुनं च पलाण्डुं च गृञ्जनं कवकानि च ।
 गौरं च सूकरं मांसं वर्जयेच्च विधानतः ॥ ५:१३ ॥
 छत्ताकं विड्वराहं च गोमांसं च न भक्षयेत् ।
 चटकं च कपोतं च जालपादांश्च वर्जयेत् ॥ ५:१४ ॥
 हंससारसचक्राहकुक्कुटान्शुकश्येनकान् ।
 काकोलूकं बलाकं च मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत् ॥ ५:१५ ॥

13ab ≈ Manu 5.5ab: लशुनं गृञ्जनं चैव पलाण्डुं कवकानि च 14ab cf. Manu 5.19ab:
 छत्ताकं विड्वराहं च लशुनं ग्रामकुक्कुटम्

(11a) °स्वादुरसैः] C_ΣK₈₂K₇, °स्वा-रसैः K₁₀, °स्वादुरसं M, °स्वादुरसैः E (11b)
 °हारषड्सैर्बुधं] C₄₅E, °हारसद्रवैर्बुधं C₉₄K₈₂K₇, °हारसद्रवैर्बुधं C₀₂, °हारषड्सैर्बुधं K₁₀,
 °हारे सद्वद्बुधं M (11c) °वैषम्यनाशोऽस्ति] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇, °(दै)षम्यनाशास्ति
 C₄₅, °वैषम्य नस्यास्ति M, °वैषम्य नश्यन्ति E (11d) रोगाः] Σ, रोग M •
 सुदारुणाः] Σ, स्वदारुणाः M, सुदारुणः E (12a) अभक्ष्यं] C_ΣK₈₂K₇, °= K₁₀,
 अभक्षं ME • च न भक्षेत] Σ, न च भक्षेतः M (12b) न च] Σ, च न K₇E (12c)
 गम्येत] Σ, गम्येतः M (12d) अवाच्यं] Σ, अवाचं C₀₂ (13a) पलाण्डुं] E, पलण्डुं
 C_ΣK₁₀K₇M, पलण्डुं K₈₂ (13b) कवकानि] Σ, च कचानि E (13c) गौरं च]
 em., गोरस्व C₉₄K₁₀, गोरश्च C₄₅C₀₂K₈₂K₇M, गौरश्च E • मांसं] Σ, मांसः M, मांसं E
 (13d) विधानतः] Σ, विधानत् M (14a) छत्ताकं] Σ, छत्ताक C₀₂ • विड्वं]
 Σ, विड्वं K₈₂K₇ (14b) गोमांसं] Σ, गोमाञ् C₄₅^{ac} (14c) चटकं] Σ, चटकाम्
 C₀₂K₁₀ (14d) °पादांश्च] Σ, जालपादश्च M (15a) °चक्राहं] Σ, °चक्राह्वां M
 (15b) °कुक्कुटान्शुं] C_ΣK₇E, °कुक्कुटां शुं K₈₂, °कुक्कुटां शुं K₁₀, °कुक्कुटां शुं M •
 °श्येनकान्] C₉₄C₀₂K₇E, °शोनकान् C₄₅, °श्येनका K₈₂, °श्येनकां K₁₀, °श्येनकम् M
 (15c) काकोलूकं बलाकं च] C₄₅K₇, काकोलूक(स्व)°=°=° C₉₄, काकोलूकबलाकं च C₀₂
 K₈₂ME, (काकोलूकं बलाकं च) K₁₀ (15d) मत्स्यादींश्चापि वर्जयेत्] Σ, मत्स्यादीनि च
 वर्जये M

अमेध्यांश्चापवित्रांश्च सर्वानेव विवर्जयेत् ।
 शाकमूलफलानां च अभक्ष्यं परिवर्जयेत् ॥ ५:१६ ॥

मानवेषु पुराणेषु शैवभारतसंहिते ।
 कीर्तितानि विशेषेण शौचाचारमशेषतः ।
 त्वया जिज्ञासितो ऽस्म्यद्य संक्षिप्तः कथितो मया ॥ ५:१७ ॥

सत्यवादी शुचिर्नित्यं ध्यानयोगरतः शुचिः ।
 अहिंसकः शुचिर्दान्तो दयाभूतक्षमा शुचिः ॥ ५:१८ ॥

सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् ।
 यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ।
 कायवाङ्मनसां शौचं स शुचिः सर्ववस्तुषु ॥ ५:१९ ॥

19ab ≈ Manu 5.106: सर्वेषामेव शौचानामर्थशौचं परं स्मृतम् । यो ऽर्थे शुचिर्हि स शुचिर्न मृद्वारिशुचिः शुचिः ॥

19cd E adds here, after pādas cd: शौचाशौचविधिर्ज्ञात्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषात् (None of the palm-leaf MSS, nor K₄₁ or K₁₀₇, add anything.)

(16a) अमेध्यांश्चापवित्रांश्च] C_ΣK₈₂K₇, (अमेध्याश्चापवित्रांश्च) K₁₀, अमेध्याश्च पवित्राश्च M, अमेध्यश्चापवित्रांश्च E (16b) सर्वानेव विवर्जयेत्] Σ, सर्वान्येतानि वर्जयेत् M (17c) विशेषेण] Σ, विशेषेण M (17e) जिज्ञासितो] Σ, जिज्ञासनो K₇, जिज्ञासतो E (17f) ऽक्षिप्तः] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, ऽक्षिप्य C₄₅, ऽक्षिप्त K₁₀M • कथितो] Σ, कथितं E (18a) ऽवादी] Σ, ऽवादि M • ऽरतः शुचिर्] C₉₄C₄₅E, ऽरतः शुचि C₀₂K₇, रतः शुचिन् K₈₂K₁₀, ऽरत शुचि M (18c) अहिंसकः] Σ, अहिंसक C₄₅M • शुचिर्दान्तो] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, शुचि दान्तो C₀₂K₇M, शुचिर्दान्तौ E (18d) ऽभूतः] Σ, ऽभुतः M • शुचिः] Σ, शुचि M (19b) ऽशौचं परं स्मृतम्] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, ऽशौचं परं स्मृतम् C₄₅C₀₂, ऽशौच परं स्मृतः M, ऽशौचयनं स्मृतः E (19cd) यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचिर्न] C_ΣK₇ (unmetr.), यो ऽर्थे हि शुचिः स शुचि न K₈₂K₁₀, यो र्थे शुचि हि स शुद्धि M, यो ऽर्थे हि सुशुचिर्विप्र न E (19d) ऽशुचिः शुचिः] C_ΣK₈₂K₇, शुचि शुचिः K₁₀, ऽशुचि शुचि M, ऽशुचिः शुचि E (19e) वाङ्मनसां शौचं] Σ, वाङ्मनसा शुद्धि M (19f) शुचिः] Σ, शुचि C₀₂M • वस्तुषु] Σ, वस्तुषुः K₇, वस्तुशु M

पञ्चमो ऽध्यायः

शौचाशौचविधिज्ञमानव यदि कालक्षये निश्चयः
सौभाग्यत्वमवाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृतम् ।
प्राप्तं तेन इहैव पुण्यसकलं सद्धर्मशास्त्रेरितं
जीवान्ते च परत्रमीहितगतिं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ५:२० ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे शौचाचारविधिर्नामाध्यायः पञ्चमः ॥

20b ≈ 4.67b above : लोके ऽनिन्दनमाप्नुवन्ति सततं कीर्तिर्यशोऽलङ्कृतम्

(20a) शौचाशौच०] Σ , शौचाशुच C_{45} • यदि] Σ , यदि: M • कालक्षये निश्चयः] $K_{82}^{ac}K_7$,
कालक्षयैर्निश्चयः $C_{94}C_{45}K_{82}^{pc}$, कालक्षयेन्निश्चयः $C_{02}K_{10}$, कालक्षयानिश्चयः M, कालक्षयेतिश्च
यः E (20b) कीर्तिर्यशो०] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7E$, कीर्तिर्यशो० $C_{94}C_{02}(\text{unmetr.})$, कीर्तिर्यषा०
M • ०लङ्कृतम्] M, ०लङ्कृतः $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$, ०लङ्कृतः C_{45} (20c) सद्धर्म०]
 Σ , य धर्म० M • ०परितम्] Σ , ०ओदितः E (20d) परत्रमीहित०] Σ , परत्रमीहित० M,
पवित्रमीहित० E • ०गतिं] em., ०गतिः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7ME$ • निःसंशयम्] $C_{94}K_{10}K_7$,
निःसंशयः $C_{45}C_{02}K_{82}ME$ (Colophon) ०विधिर्नामा०] C_{94} , ०विधिनामा० $C_{45}C_{02}$
 $K_{82}K_7M$, (विधि)नामा० K_{10} , ०विधिर्नाम E • ०ध्ययः पञ्चमः] Σ , ०ध्यायः पञ्चमः श्लोक
२५ M, पञ्चमो ऽध्यायः E

[षष्ठो ऽध्यायः]

[नियमेष्विज्या (२)]

अथ पञ्चविधामिज्यां प्रवक्ष्यामि द्विजोत्तम ।
धर्ममोक्षप्रसिद्ध्यर्थं शृणुष्वनावहितो द्विज ॥ ६ : १ ॥

अर्थयज्ञः क्रियायज्ञो जपयज्ञस्तथैव च ।
ज्ञानं ध्यानं च पञ्चैतत्प्रवक्ष्यामि पृथक्पृथक् ॥ ६ : २ ॥

[अर्थयज्ञः]

अग्न्युपासनकर्मादि अग्निहोत्रक्रतुक्रिया ।
अष्टका पार्वणी श्राद्धं द्रव्ययज्ञः स उच्यते ॥ ६ : ३ ॥

[क्रियायज्ञः]

आरामोद्यानवापीषु देवतायतनेषु च ।
स्वहस्तकृतसंस्कारः क्रियायज्ञः स उच्यते ॥ ६ : ४ ॥

[जपयज्ञः]

जपयज्ञं ततो वक्ष्ये स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
वेदाध्ययन कर्तव्यं शिवसंहितमेव च ।

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 202r–203r, C₄₅ ff. 209r–209v, C₀₂ ff. 278r–279r, K₈₂ ff. 9v–10v, K₁₀ exp. 51 (lower–upper) – 52 (lower), K₇ ff. 218r–218v, E pp. 599–601 ; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a ०मिज्यां] C₄₅, ०मीज्यां C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E 1b ०त्तम] Σ, ०त्तमः K₁₀
K₇ 1c ०मोक्षप्रसिद्ध्यर्थं] C_ΣK₇, ०मोक्षप्रसिद्ध्यर्थं K₈₂K₁₀, ०मोक्षेशसिद्ध्यर्थं E 1d
द्विज] Σ, भव E 2a अर्थयज्ञः] C₉₄C₀₂K₈₂, अनर्थयज्ञः C₄₅, अर्थयज्ञः K₁₀K₇,
अर्थयज्ञः E 2c ज्ञानं] Σ, ज्ञान C₀₂K₇ 3b अग्निः] Σ, (अ) १. C₉₄, २. २
K₁₀ • ०क्रिया] Σ, ०क्रियाः C₄₅C₀₂ 3c पार्वणी] Σ, पर्वणी C₄₅, (पर्वणी) K₁₀
3d ०यज्ञः] Σ, ०यज्ञ C₀₂, २. २ K₁₀ 4b ०यतनेषु] C₄₅C₀₂E, ०लयनेषु C₉₄
K₈₂K₇, ०यतः २. २ K₁₀ 4c ०हस्तः] Σ, २. २ K₁₀, ०हस्तैः E 5a ०यज्ञं ततो]
Σ, ०यज्ञं तपो C₄₅ ०यज्ञस्ततो C₀₂ 5c वेदाः] Σ, अदाः K₁₀

षष्ठो ऽध्यायः

इतिहासपुराणं च जपयज्ञः स उच्यते ॥ ६:५ ॥

[ज्ञानयज्ञः]

इदं कर्म अकर्मैदमूहापोहविशारदः ।

शास्त्रचक्षुः समालोक्य ज्ञानयज्ञः स उच्यते ॥ ६:६ ॥

[ध्यानयज्ञः]

ध्यानयज्ञं समासेन कथयिष्यामि ते शृणु ।

ध्यानं पञ्चविधं चैव कीर्तितं हरिणा पुरा ।

सूर्यः सोमो ऽग्नि स्फटिकः सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम् ॥ ६:७ ॥

सूर्यमण्डलमादौ तु तत्त्वं प्रकृतिरुच्यते ।

तस्य मध्ये शशि ध्यायेत्तत्त्वं पुरुष उच्यते ॥ ६:८ ॥

चन्द्रमण्डलमध्ये तु ज्वालामग्निं विचिन्तयेत् ।

प्रभुतत्त्वः स विज्ञेयो जन्ममृत्युविनाशनः ॥ ६:९ ॥

अग्निमण्डलमध्ये तु ध्यायेत्स्फटिकं निर्मलम् ।

विद्यातत्त्वः स विज्ञेयः कारणमजमव्ययम् ॥ ६:१० ॥

विद्यामण्डलमध्ये तु ध्यायेत्तत्त्वमनुत्तमम् ।

(5e) ०पुराणं च] Σ , ०पुराणश्च E (5f) ०यज्ञः] Σ , ०यज्ञ C₀₂ (6a) कर्म] Σ , क्रमम् E (6c) ०चक्षुः] Σ , ०चक्षु C₀₂ (6d) ०यज्ञः] Σ , ०यज्ञ C₀₂, ०(यज्ञस) K₁₀ (7a) ०यज्ञं] Σ , ०यज्ञ C₀₂K₁₀ (7c) ध्यानं] Σ , ध्यान K₈₂K₇ (7e) सोमो] C₉₄C₀₂K₈₂K₇, सोमा० C₄₅K₁₀E (7f) सूक्ष्मं तत्त्वं च पञ्चमम्] C₄₅, सूक्ष्मं त(त्त्व)२-ञ्चमम् C₉₄, सूक्ष्मतत्त्वं च पञ्चमः C₀₂K₈₂K₁₀, सूक्ष्मं तत्त्वञ्च पञ्चमः K₇, सूक्ष्मां तत्त्वश्च पञ्चमम् E (8c) शशि] Σ , शशि K₁₀, शशिन् K₇ (8cd) ध्यायेत्त०] Σ , ध्याये त० C₀₂ (9b) ज्वालामग्निं] Σ , जालामग्नि K₇ (9c) ०तत्त्वः] C₂K₇, ०तत्त्व K₈₂, ०तत्त्वं K₁₀E (9d) ०नाशनः] Σ , ०नाशनम् C₀₂E (10b) ध्यायेत्स्फटिकं] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, ध्यायेत्स्फटि C₉₄^{ac}, ध्याये स्फटिक C₀₂E • ०मलम्] Σ , ०मलः K₈₂, ०(मलः) K₇ (10c) तत्त्वः स] C₄₅K₈₂K₁₀K₇, त(त्वन)१- C₉₄, तत्व स C₀₂, तत्त्वं स E (10d) ०जमव्ययम्] Σ , ०मव्ययं C₀₂ (11ab) ध्यायेत्त०] Σ , ध्याये त० C₀₂

अकीर्तितमनौपम्यं शिवमक्षयमव्ययम् ।
 पञ्चमं ध्यानयज्ञस्य तत्त्वमुक्तं समासतः ॥ ६:११ ॥

विगतराग उवाच ।
 एकैकस्य तु तत्त्वस्य फलं कीर्तय कीदृशम् ।
 कानि लोकाः प्रपद्यन्ते कालं वास्य तपोधन ॥ ६:१२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
 ब्रह्मलोकं तु प्रथमं तत्त्वप्रकृतिचिन्तया ।
 कल्पकोटिसहस्राणि शिववन्मोदते सुखी ॥ ६:१३ ॥

द्वितीयं तत्त्व पुरुषं ध्यायमानो मृतो यदि ।
 विष्णुलोकमितो याति कल्पकोट्ययुतं सुखी ॥ ६:१४ ॥

प्रभुतत्त्वं तृतीयं तु ध्यायमानो मरिष्यति ।
 शिवलोके वसेन्नित्यं कल्पकोट्ययुतं शतम् ॥ ६:१५ ॥

विद्यातत्त्वामृतं ध्यायेत्सदाशिवमनामयम् ।
 अक्षयं लोकमाप्नोति कल्पानान्तपरं तथा ॥ ६:१६ ॥

पञ्चमं शिवतत्त्वं तु सूक्ष्मं चात्मनि संस्थितम् ।
 न कालसंख्या तत्रास्ति शिवेन सह मोदते ॥ ६:१७ ॥

11cd DhP 4.14ab : अकीर्तितमनौपम्यं पञ्चमं शिवमण्डलम्

(11e) °यज्ञस्य] Σ, °यज्ञश्च C₀₂E (11f) समासतः] Σ, सनातनः E (12a) तु]
 conj., त्रि० C_ΣK₈₂K₁₀K₇, हि E (12c) लोकाः] C₉₄K₈₂K₇, लोका C₄₅C₀₂K₁₀E
 • प्रपद्यन्ते] Σ, प्र०= C₉₄ (12d) °धन] Σ, °धनः C₄₅K₇ (13ab) प्रथमं
 तत्त्व०] Σ, om. K₈₂, प्रथमं तत्त्वं E • प्रकृतिचिन्तया] Σ, च कृतिचिन्तय E (13d)
 सुखी] Σ, सुखम् E (14c) याति] Σ, यान्ति E (15a) °तत्त्वं] Σ, °तत्त्व C₀₂
 • तृतीयं] Σ, तृतीयस् E (15b) ध्यायमानो मरिष्यति] Σ, ध्याय०= मरिष्यति C₉₄,
 ध्यायामानो मरिष्यति E (15c) शिवलोके] Σ, शिवलोक C₄₅, रुद्रलोके E • वसेन्नि०]
 Σ, वसे नि० C₀₂ (15d) °युतं] Σ, °युत K₁₀ (16a) °तत्त्वामृतं] Σ, °तत्त्वमृतम्
 C₀₂, °तत्त्वामृतं E (16c) अक्षयं] Σ, अक्षय० E

षष्ठोऽध्यायः

पञ्चध्यानाभियुक्तो भवति च न पुनर्जन्मसंस्कारबन्धः

जिज्ञास्यन्तां द्विजेन्द्र भवदहनकरः प्रार्थनाकल्पवृक्षो ।

जन्मेनैकेन मुक्तिर्भवति किमु न वा मानवाः साधयन्तु

प्रत्यक्षान्नानुमानं सकलमलहरं स्वात्मसंवेदनीयम् ॥ ६:१८ ॥

[नियमेषु तपः (३)]

मानसं तप आदौ तु द्वितीयं वाचिकं तपः ।

कायिकं च तृतीयं तु मनोवाक्कर्म तत्परम् ।

कायिकं वाचिकं चैव तपो मिश्रक पञ्चमम् ॥ ६:१९ ॥

मनःसौम्यं प्रसादश्च आत्मनिग्रहमेव च ।

मौनं भावविशुद्धिश्च पञ्चैतत्तप मानसम् ॥ ६:२० ॥

अनुद्वेगकरा वाणी प्रियं सत्यं हितं च यत् ।

20 ≈ MBh 6.39.16 (BhG 17.16): मनःप्रसादः सौम्यत्वं मौनमात्मविनिग्रहः । भावसंशुद्धि-
रित्येतत्तपो मानसमुच्यते ॥

(18a) ०युक्तो] Σ, ०यु० C₉₄ (tops of akṣaras lost), ०युक्तौ E • च] Σ, om. C₄₅
E • पुनर्जन्म०] Σ, पुन(ज)न्म० C₉₄ (tops of akṣaras lost), पुनर्जन्म० C₀₂ (18b)
जिज्ञास्यन्तां] C₉₄K₁₀K₇E, जिज्ञास्यतां C₄₅K₈₂ (unmetr.), जिज्ञास्यन्ता C₀₂ (18c)
जन्मेनैकेन] C₄₅K₁₀K₇E, जन्मेनैकेन C₉₄C₀₂K₈₂ (unmetr.) • मुक्तिर्भ०] Σ, मुक्ति भ०
C₀₂ • न वा] Σ, भवा K₈₂ • मानवाः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, मानमानवाः C₄₅, मानवा C₀₂,
मानव E (18d) प्रत्यक्षा०] Σ, प्रत्यक्ष० K₈₂ • ०वेदनीयम्] C₄₅K₈₂K₁₀, ०वेदनीयः
C₉₄C₀₂K₇, ०वेदनीय E (19a) ०तप] Σ, ०तपम् E (19c) कायिकं च तृतीयं तु]
Σ, मानसं तप आदौ तु K₁₀ (eyeskip) (19d) मनोवाक्कर्म] C₉₄K₇E, मनोक्कर्म C₄₅,
मनोवाक्कर्म० C₀₂, मनोवाक्काय० K₈₂K₁₀ • ०परम्] C₀₂, ०परः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E
(19e) कायिकं] Σ, कायिक K₈₂ (20a) ०सौम्यं] K₇, ०सौम्य० C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀
E, ०सौम(य)० C₀₂ (tops of akṣaras lost) • प्रसादश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇, प्रसादं च C₄₅E,
प्रदानश्च K₁₀ (20c) मौनं] Σ, मौन० E • ०शुद्धिश्च] Σ, ०शुद्धिं च C₀₂E (20d)
पञ्चैतत्] C₉₄K₁₀K₇, पञ्चैते C₄₅K₈₂, पञ्चैतत् C₀₂, पञ्चैतन् E

स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाचिकं तप उच्यते ॥ ६:२१ ॥

आर्जवं च अहिंसा च ब्रह्मचर्यं सुरार्चनम् ।

शौचं पञ्चममित्येतत्कायिकं तप उच्यते ॥ ६:२२ ॥

इष्टं कल्याणभावं च धन्यं पथ्यं हितं वदेत् ।

मनोमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महर्षिभिः ॥ ६:२३ ॥

स्वस्ति मङ्गलमाशीर्भिरतिथिगुरुपूजनम् ।

कायमिश्रक पञ्चैतत्तप उक्तं महात्मभिः ॥ ६:२४ ॥

मण्डूकयोगी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ।

अभ्रावकाशो वर्षासु तपःसाधनमुच्यते ॥ ६:२५ ॥

स्वमांसोद्धृत्य दानं च हस्तपादशिरस्तथा ।

21cd \approx MBh 6.39.15cd (BhG 17.15): अनुद्वेगकरं वाक्यं सत्यं प्रियहितं च यत् । स्वाध्यायाभ्यसनं चैव वाङ्मयं तप उच्यते ॥ 22 cf. MBh 6.39.14 (BhG 17.14): देवद्विजगुरुप्राज्ञपूजनं शौचमार्जवम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च शरीरं तप उच्यते ॥ 24ab cf. ŚDhŚ 11.79: नमस्काराभिवादेषु स्वस्तिमङ्गलवाचकैः । शिवं भवतु सर्वत्र प्रब्रूयात्सर्वकर्मसु ॥ 25ab \approx MBh Suppl. 15.801: मण्डूकशायी हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपा भवेत् \approx UMS 6.26ab: मण्डूकयोगो हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा; cf. ŚDhSaṅgr 9.32ab: अभ्रावकाशं शीतोष्णो पञ्चाभिर्जलशायिता

(21c) °भ्यसनं चैव] Σ , °भ्यसनं \approx C_{94} , °भ्यस(नं) चैव K_{10} (22a) आर्जवं च अहिंसा च] Σ , आर्जवत्वमहिंसाश्च E (22b) °चर्यं] Σ , °चर्य C_{02} E (22c) शौचं] Σ , शौच E (23a) इष्टं] Σ , इष्ट $C_{02}K_{10}$ • °भावं] Σ , °भावश्च E (23b) पथ्यं] Σ , सत्यं E (23c) मनो°] Σ , मन° E • पञ्चैतत्] Σ , पञ्चेतत् K_7 , पञ्चैतान् E (23d) तप उक्तं महर्षिभिः] Σ , तपमुक्तं महर्षिभिः E (24a) °शीर्भि°] C_{94} E, °शीभि° $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ (24b) °तिथि°] Σ , °तिथि E (24c) °मिश्रक] Σ , ° \approx क C_{94} , °मित्यश्रक C_{45} • पञ्चैतत्] Σ , पञ्चैतन् E (24d) तप उक्तं] Σ , तपमुक्तं E (25b) ग्रीष्मे] Σ , गृष्मे E (25c) °वकाशो] em., °वकाशे $C_{32}K_{82}K_{10}K_7$ E (25d) तप°] Σ , तप C_{02} • साधनमु°] $C_{94}K_{82}K_7$ E, साधन उ° $C_{45}C_{02}K_{10}$ (26a) दानं] Σ , (दान) K_{10} (tops of akṣaras lost), दानश्च E

षष्ठो ऽध्यायः

पुष्पमुत्पाद्य दानं च सर्वे ते तपसाधनाः ॥ ६:२६ ॥

कृच्छ्रातिकृच्छ्रं नक्तं च तप्तकृच्छ्रमयाचितम् ।

चान्द्रायणं पराकं च तपः सांतपनादयः ॥ ६:२७ ॥

येनेदं तप तप्यते सुमनसा संसारदुःखच्छिदम्

आशापाश विमुच्य निर्मलमतिस्त्यक्त्वा जघन्यं फलम् ।

स्वर्गाकाङ्क्षानृपत्वभोगविषयं सर्वान्तिकं तत्फलं

जन्तुः शाश्वतजन्ममृत्युभवने तन्निष्ठसाध्यं वहेत् ॥ ६:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे षष्ठो ऽध्यायः ॥

(26c) दानं] Σ , दानश् E (26d) तपः] E, तपः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ (unmetr.) (27a) कृच्छ्रातिकृच्छ्रं] $C_{94}C_{45}K_{82}E$, कृच्छ्रादिकृच्छ्र C_{02} , कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_{10} , कृच्छ्रातिकृच्छ्र K_7 (27b) ऽयाचितम्] Σ , ऽयाचितः E (27c) चान्द्रायणं पराकं] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7$, चान्द्रायणं पराकं C_{45} , चान्द्रायणं पराकं K_{82} , चान्द्रायणवराकश् E (27d) तपः सांतपनादयः] Σ , तपसान्तपनादयः $C_{02}E$ (28a) तप तः] E, तपस्तः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ (unmetr.) • ऽमनसा] em., ऽमनसः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ (28b) निर्मलमतिः] Σ , निर्मलमतिः C_{45} • जघन्यं] Σ , जगत्यं E (28c) ऽकाङ्क्षः] Σ , ऽकांक्षः E • सर्वान्तिकं] Σ , सर्वान्तिकं C_{45} (28d) ऽभवने] Σ , ऽभवेने K_7 • ऽसाध्यं वहेत्] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, ऽ(साध्यम्) \asymp C_{94} , ऽसाध्य वहेत् C_{45} , ऽसाध्यं वदेत् E

[सप्तमो ऽध्यायः]

[नियमेषु दानम् (४)]

दानानि च तथेत्याहुः पञ्चधा मुनिभिः पुरा ।
अन्नं वस्त्रं हिरण्यं च भूमि गोदान पञ्चमम् ॥ ७:१ ॥

[अन्नदानम्]

अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः अन्नात्पुष्टिर्वपुः सुखम् ।
अन्नाच्छ्रीः कान्ति वीर्यं च अन्नात्सत्त्वं च जायते ॥ ७:२ ॥

अन्नाज्जीवन्ति भूतानि अन्नं तुष्टिकरं सदा ।
आन्नात्कामो मदो दर्पः अन्नाच्छौर्यं च जायते ॥ ७:३ ॥

अन्नं क्षुधातृषाव्याधीन्सद्य एव विनाशयेत् ।
अन्नदानाच्च सौभाग्यं ख्यातिः कीर्तिश्च जायते ॥ ७:४ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 203r–204r, C₄₅ ff. 209v–210v, C₀₂ ff. 279r–280v, K₈₂ ff. 10v–11v, K₁₀ exp. 52 (lower–upper) – 53 (lower), K₇ ff. 218v–219v, E pp. 601–603; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

①a तथेत्याहुः] Σ, तथेत्याहुः C₄₅K₈₂ ①c वस्त्रं] Σ, वस्त्र C₀₂K₁₀ ②a
अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राणः] C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀, अन्नात्तेजः स्मृतिः प्राण K₈₂^{ac}, अन्नात्तेजः स्मृति प्राणः
K₇, अन्नाद्भवन्ति भूतानि E ②c अन्नाच्छ्रीः] Σ, अन्नाच्छ्री K₁₀E • कान्ति वीर्यं च]
C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀, कान्तिवीर्यञ्च C₉₄K₇ (unmetr.), कान्तिवीर्यञ्च E ②d अन्नात्सत्त्वं
च] Σ, अन्ना सत्त्वञ्च C₀₂, अन्नात्सत्त्वश्च E • जायते] Σ, जाय= C₉₄ ③a अन्नाजी०]
C₉₄K₈₂K₁₀E, अन्ना जी० C₄₅C₀₂K₇ ③b अन्नं] Σ, अन्नां C₀₂, अन्ना K₁₀ • ंकरं]
Σ, ंकरः C₀₂E ③c दर्पः] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, दर्प C₄₅K₇, दर्पो E ③d अन्नाच्छौर्यं
च] C₉₄C₀₂K₇, अन्नात्सौर्यञ्च C₄₅K₈₂K₁₀, अन्नाच्छौर्यश्च E ④a अन्नं क्षु०] C₉₄C₄₅
K₈₂^{pc}K₇, अन्ना क्षु० C₀₂K₈₂^{ac}, अन्नात्क्षु० K₁₀E ④ab ंव्याधीन्स०] C₄₅K₇, ंव्याधान्स०
C₉₄C₀₂K₁₀, ंवाधान्स० K₈₂, ंव्याधा स० E ④b विनाशयेत्] Σ, विशयेत् C₄₅

सप्तमोऽध्यायः

अन्नदः प्राणदश्चैव प्राणदश्चापि सर्वदः ।
तस्मादन्नसमं दानं न भूतं न भविष्यति ॥ ७:५ ॥

[वस्त्रदानम्]

वस्त्राभावान्मनुष्यस्य श्रियादपि परित्यजेत् ।
वस्त्रहीनो न पूज्येत भार्यापुत्रसखादिभिः ॥ ७:६ ॥

विद्यावान्सुकुलीनोऽपि ज्ञानवान्गुणवानपि ।
वस्त्रहीनः पराधीनः परिभूतः पदे पदे ॥ ७:७ ॥

अपमानमवज्ञां च वस्त्रहीनो ह्यवाप्नुयात् ।
जुगुप्सति महात्मापि सभास्त्रीजनसंसदि ॥ ७:८ ॥

तस्माद्वस्त्रप्रदानानि प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
न जीर्णं स्फुटितं दद्याद्वस्त्रं कुत्सितमेव वा ॥ ७:९ ॥

नवं पुराणरहितं मृदु सूक्ष्मं सुशोभनम् ।
सुसंस्कृत्य प्रदातव्यं श्रद्धाभक्तिसमन्वितम् ॥ ७:१० ॥

5 ≈ ŚDhU 1.27: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । तस्मादन्नप्रदानेन सर्वदानफलं लभेत् ॥ ≈ MBh suppl 14.4.2285–86: अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् । तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ ≈ NāradaP 1.13.71: अन्नदः प्राणदः प्रोक्तः प्राणदश्चापि सर्वदः । सर्वदानफलं यस्मादन्नदस्य नृपोत्तम ॥ 5cd = ŚDhU 7.31cd ≈ MBh 13.62.6ab: अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति

(5a) अन्नदः] Σ, अन्नद E (5b) प्राणदश्चापि] Σ, प्राणश्चापि K₁₀ • सर्वदः] Σ, सर्वदा: C₀₂ (5d) भूतं] C₀₂K₈₂K₁₀K₇, - तन् C₉₄, भूते C₄₅, भूतो E (6a) °भावान्म°] Σ, °भावात्म° K₈₂K₇ (6b) श्रियादपि] Σ, प्रियादपि C₄₅, श्रिया वापि K₇ (8a) °वज्ञां] Σ, °वज्ञं E (8b) °हीनो] Σ, °ही C₄₅ (9c) जीर्णं स्फुटितं] Σ, जीर्णस्फुटितं K₁₀E (9d) कुत्सितमेव वा] Σ, कुत्सितमेव च C₀₂, कुत्सितमेव वा K₇ (10b) सूक्ष्मं] Σ, सूक्ष्म C₀₂, शुक्लं E (10c) °दातव्यं] Σ, °दातव्य C₀₂ (10d) °समन्वितम्] Σ, °तं K₈₂^{ac}

वृषसारसंग्रहे

श्रद्धासत्त्वविशेषेण देशकालविधेन च ।
पात्रद्रव्यविशेषेण फलमाहुः पृथक्पृथक् ॥ ७:११ ॥

यादृशं दीयते वस्त्रं तादृशं प्राप्यते फलम् ।
जीर्णवस्त्रप्रदानेन जीर्णवस्त्रमवाप्नुयात् ।
शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात् ॥ ७:१२ ॥

दद्याद्वस्त्रं सुशोभनं द्विजवरे काले शुभे सादरं
सौभाग्यमतुलं लभेत स नरो रूपं तथा शोभनम् ।
तस्मिन्याति सुवस्त्रकोटिं शतशः प्राप्नोति निःसंशयं
तस्मात्त्वं कुरु वस्त्रदानमसकृत्पारत्रिकोत्कर्षणम् ॥ ७:१३ ॥

[सुवर्णदानम्]

सुवर्णदानं विप्रेन्द्र संक्षिप्य कथयाम्यहम् ।
पवित्रं मङ्गलं पुण्यं सर्वपातकनाशनम् ॥ ७:१४ ॥

धारयेत्सततं विप्र सुवर्णकटकाङ्गुलिम् ।
मुच्यते सर्वपापेभ्यो राहुणा चन्द्रमा यथा ॥ ७:१५ ॥

11 cf. Manu 7.86–87 (the latter usually labelled as an additional verse): पात्रस्य हि विशेषेण श्रद्धादानतयाइव च । अल्पं वा बहु वा प्रेत्य दानस्य फलमश्नुते ॥ देशकालविधानेन द्रव्यं श्रद्धा-समन्वितम् । पात्रे प्रदीयते यत्तु तद्धर्मस्य प्रसाधनम् ॥ 15cd = 22.38 below = a line inserted after MBh 1.56.18 in some manuscripts as indicated in the critical edition

(11a) °सत्त्व°] Σ, °स च° E (12ef) शोभनं दीयते वस्त्रं शोभनं वस्त्रमाप्नुयात्] Σ, om. K₁₀ (13a) द्विजवरे काले शुभे] Σ, द्विजयिने एकाशुभं E (13b) सौभाग्यम°] Σ, सौभाग्यत्वम° C₀₂^{ac} • नरो] Σ, दरो C₄₅ (13c) तस्मिन्याति] Σ, त(स्मा)न्याति K₈₂ • सुवस्त्र°] Σ, स वस्त्र° E • °संशयम्] C₉₄C₄₅K₇, °संशयः C₀₂K₈₂K₁₀ E (13d) दानमसकृत्पा°] Σ, दानसत्पा° K₁₀ (14a) °दानं] Σ, °दान K₁₀E (14d) °पातक°] Σ, °पापक° C₉₄ (15b) °कटकाङ्गुलिम्] Σ, °कटकाङ्गुलिम् C₉₄, °कटकाङ्गुलिम् K₁₀

सप्तमोऽध्यायः

दत्त्वा सुवर्णं विप्रेभ्यो देवेभ्यश्च द्विजर्षभ ।
तुटिमात्रेऽपि यो दद्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ७:१६ ॥

रक्तिमाषककर्षं वा पलार्धं पलमेव वा ।
एवमेव फलंवृद्धिर्ज्ञेया दानविशेषतः ॥ ७:१७ ॥

[भूमिदानम्]

सर्वाधारं महीदानं प्रशंसन्ति मनीषिणः ।
अन्नवस्त्रहिरण्यादि सर्वं वै भूमिसम्भवम् ॥ ७:१८ ॥

भूमिदानेन विप्रेन्द्र सर्वदानफलं लभेत् ।
भूमिदानसमं विप्र यद्यस्ति वद तत्त्वतः ॥ ७:१९ ॥

मातृकुक्षिविमुक्तस्तु धरणीशरणो भवेत् ।
चराचराणां सर्वेषां भूमिः साधारणा स्मृता ॥ ७:२० ॥

एकहस्तं द्विहस्तं वा पञ्चाशच्छतमेव वा ।
सहस्रायुतलक्षं वा भूमिदानं प्रशस्यते ॥ ७:२१ ॥

एकहस्तां च यो भूमिं दद्याद्विजवराय तु ।
वर्षकोटिशतं दिव्यं स्वर्गलोके महीयते ॥ ७:२२ ॥

(16a) सुवर्णं] Σ, सुवर्ण K₁₀ (16b) ऽर्षभ] Σ, ऽर्षभः C₀₂K₁₀ (16c) तुटि०] Σ, तुटि० E • •मात्रे] Σ, •मात्रो K₈₂E (16d) सर्वपापैः प्रमुच्यते] Σ, सर्वपापैः स मुच्यते C₉₄, सर्वपापै प्रमुच्यते E (17a) रक्तिमाषक०] K₇^{ac}, रन्तिमाषक० C₉₄, रत्तिमाषक० C₄₅K₈₂K₇^{pc}, रन्तिम्मान्सक० C₀₂, रत्तिमान्सक० K₁₀, रत्तिमाषक० E (17b) ऽर्धं] C₉₄C₄₅K₇E, ऽर्ध C₀₂K₈₂K₁₀ (17cd) ऽवृद्धिर्ज्ञेया] C₉₄E, ऽवृद्धि ज्ञेया C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀, ऽवृद्धि ज्ञेया K₇ (18a) ऽधारं] C₄₅, ऽधार० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E (18ab) ऽदानं प्रशंसन्ति] Σ, दा०(नम्प)० सन्ति C₉₄ (18d) सर्वं वै] Σ, सर्वं (वे) C₉₄ (tops of akṣaras lost) (19b) ऽफलं लभेत्] Σ, ऽललं भवेत् K₁₀^{ac}, ऽलं भवेत् K₇ (20a) ऽमुक्तस्तु] Σ, ऽमुक्तिस्तु E (20b) ऽशरणो] Σ, ऽशरण K₇, ऽशरणां E (21a) एकहस्तं] C₄₅K₈₂K₁₀K₇, एकहस्त० C₉₄C₀₂E (21d) भूमिदानं प्रशस्यते] Σ, भूमिदानं प्रशस्यते C₄₅, पञ्चाशच्छतमेव वा । सहायुतलक्षम्वा भूमिदं प्रशस्यते K₁₀ (eyeskip) (22a) ऽहस्तां च] Σ, ऽहस्तञ्च C₄₅K₁₀ (22b) दद्याद्वि०] Σ, दद्या द्वि० E

वृषसारसंग्रहे

एवं बहुषु हस्तेषु गुणागुणि फलं स्मृतम् ।
श्रद्धाधिकं फलं दानं कथितं ते द्विजोत्तम ॥ ७:२३ ॥

जामदग्न्येन रामेण भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
आयुरक्षयमाप्तं तु इहैव च द्विजोत्तम ॥ ७:२४ ॥

[गोदानम्]

हेमशृङ्गां रौप्यक्षुरां चैलघण्टां द्विजोत्तम ।
विप्राय वेदविदुषे दत्त्वानन्तफलं स्मृतम् ॥ ७:२५ ॥

[दानप्रशंसा]

दानाभ्यासरतः प्रवर्तनभवां शक्यानुरूपं सदा
अन्नं वस्त्रहिरण्यरौप्यमुदकं गावस्तिलान्मेदिनीम् ।
दद्यात्पादुकच्छत्तपीठकलशं पात्राद्यमन्यच्च वा
श्रद्धादानमभिन्नरागवदनं कृत्वा मनो निर्मलम् ॥ ७:२६ ॥

25ab ≈ VāgMāPr 17.33ab : हेमशृङ्गां रौप्यक्षुरां चैलघण्टावलम्बिनीम् । 25 cf., e.g., MBh 7.58.18 : तथा गाः कपिला दोग्ध्रीः सर्षभाः पाण्डुनन्दनः । हेमशृङ्गी रूप्यक्षुरा दत्त्वा चक्रे प्रदक्षिणम् ॥ and BhavP Uttara 12.25 : हेमशृङ्गीं रौप्यक्षुरां सघण्टां कांस्यदोहनाम् । महादेवाय गां दद्याद्दीक्षिताय द्विजाय वै ॥

25ab Omitted in K₁₀

(23b) गुणागुणि०] Σ, गुणागुणि० E (23c) अधिकं] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀, अधिक० C₉₄K₇E (23d) उत्तम] Σ, उत्तमः K₇ (24a) जामदग्न्येन] C₄₅K₈₂K₇, जामदग्न्येन C₉₄, जामदग्न्येन C₀₂K₁₀E • रामेण] C₄₅K₇E, ऽऽण C₉₄, रामेण C₀₂K₈₂K₁₀ (24b) दत्त्वा द्वि०] Σ, दद्याद्वि० C₄₅ (24d) च] Σ, हि E (25a) शृङ्गां] Σ, शृङ्गां K₈₂, om. K₁₀ • रौप्य०] Σ, रोप्यं K₇ • श्रृङ्गां] Σ, श्रृङ्गां C₀₂E (25d) दत्त्वानन्त०] Σ, दत्त्वान्त० E (26a) रूपं] Σ, रूप K₁₀ (26b) रौप्य०] Σ, रोप्य० C₄₅, (रौप्य)० K₇ • गावस्तिलान्मे०] em., गावस्तिलाम्मे० C₉₄C₀₂K₇, गावस्तिला मे० C₄₅K₈₂, गावन्तिला मे० K₁₀, गावस्तिलं मे० E (26c) दद्यात्पा०] Σ, दद्या पा० K₁₀ • पात्राद्यमन्यच्च वा] Σ, पात्राद्यमन्यच्च वा C₄₅, पात्रेषु लब्धेषु वै E (26d) श्रद्धादान०] Σ, दत्त्वादान० E

सप्तमो ऽध्यायः

दानादेव यशः श्रियः सुखकराः ख्यातिमतुल्यां लभेद्
 दानादेव निगर्हणं रिपुगणे आनन्ददं सौख्यदम् ।
 दानादूर्जयता प्रसादमतुलं सौभाग्य दानाल्लभेद्
 दानादेव अनन्तभोग नियतं स्वर्गं च तस्माद्भवेत् ॥ ७:२७ ॥

दानादेव च शक्रलोकसकलं दानाज्जनानन्दनं
 दानादेव महीं समस्त बुभुजे सम्राड्ब्रह्मीमण्डले ।
 दानादेव सुरूपयोनिभुगश्चन्द्राननो वीक्ष्यते
 दानादेव अनेकसम्भवसुखं प्राप्नोति निःसंशयम् ॥ ७:२८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे दानप्रशंसाध्यायः सप्तमः ॥

(27a) यशः] C₄₅K₇E, यश C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀ • सुखकराः] Σ, सुखकर K₇^{pc}
 • ख्यातिमतुल्यां] em., ख्यातिश्च तुल्यं C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • लभेद्] Σ, भवेत् K₇E
 (27b) निगर्हणं] C₉₄^{pc}C₀₂K₈₂E, निर्हणं C₉₄^{ac}, निवर्हणं C₄₅K₇, निगर्हण K₁₀ • ऽगणे
 आनन्ददं सौख्यदम्] Σ, ऽगणे आनन्ददं सौख्यदम् C₀₂, ऽगणेश्वानन्दसौख्यप्रदम् E (27c)
 दानादूर्जयता] Σ, दानादूर्जयतां K₈₂, दानाहुं E • प्रसादं] Σ, प्रासादं K₈₂ • सौभाग्य]
 Σ, सौगाग्य C₄₅, सौभाग्यं E (unmetr.) • दानाल्लभेद्] C₄₅E, दानं लभेत् C₉₄C₀₂K₈₂
 K₁₀K₇ (27d) दानादेव] Σ, दानादोव C₀₂ • ऽनियतं] Σ, ऽनियत C₀₂ (28a)
 शक्रलोकसकलं] Σ, शत्रुलोकसकलं K₈₂, शक्रलोकमतुलं E • दानाज्जं] Σ, दाना जं C₉₄,
 दानार्जं C₄₅ (28b) दानादेव] Σ, दानेदेव C₄₅ • महीं समस्त] conj., महीसमासु C₄₅
 C₀₂, महीं समासु C₉₄K₈₂K₇, मही समस्त K₁₀, महीयसां स E • सम्राड्ब्रं] Σ, संभ्राड्ब्रं
 C₄₅ (28c) सुरूपं] Σ, स्वरूपं K₁₀ • ऽयोनिः] K₁₀E, ऽयोनिस्सुं C₉₄ • योनिः
 सुं C₄₅C₀₂K₈₂K₇ • ऽभगश्चं] C₉₄C₀₂K₁₀K₇, ऽभग चं C₄₅K₈₂E • ऽन्द्राननो]
 C₉₄C₄₅K₈₂E, ऽन्द्रानने C₀₂K₁₀, ऽन्द्राननौ K₇ • वीक्ष्यते] C₄₅C₀₂, वीक्षते C₉₄K₈₂K₁₀
 K₇, विक्षते E (28d) निःसंशयम्] C₉₄C₄₅K₇, निःसंशयः C₀₂, निःसंशयः K₈₂E,
 निःसयः K₁₀ (Colophon) ऽप्रशंसाध्यायः सप्तमः] Σ, ऽप्रशंसाध्यायः समाप्तः C₄₅,
 ऽप्रशंसा सप्तमो ऽध्यायः E

[अष्टमो ऽध्यायः]

[नियमेषु स्वाध्यायः (५)]

पञ्चस्वाध्यायनं कार्यमिहामुत्र सुखार्थिना ।
शैवं सांख्यं पुराणं च स्मार्तं भारतसंहिताम् ॥ ८:१ ॥
शैवे तत्त्वं विचिन्तेत शैवपाशुपतद्वये ।
अत्र विस्तरतः प्रोक्तं तत्त्वसारसमुच्चयम् ॥ ८:२ ॥
संख्यातत्त्वं तु सांख्येषु बोद्धव्यं तत्त्वचिन्तकैः ।
पञ्चतत्त्वविभागेन कीर्तितानि महर्षिभिः ॥ ८:३ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 204r–205v, C₄₅ ff. 210v–211v, C₀₂ ff. 280v–282r, K₈₂ ff. 11v–13r, K₁₀ exp. 53 (lower) – 54 (lower), K₇ ff. 219v–221r, P₅₇ exp. 426–428, K₇₆ ff. 219v–221a, K₄₁ ff. 213r–214v, E pp. 603–606; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

①a ०स्वाध्यायनं] Σ, ०स्वाध्ययनं K₇ ①b कार्यमिहामुत्र] C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇
K₇₆, इहामुत्र K₇₇, कार्यमिहामुत्र K₄₁E • ०र्थिना] Σ, ०र्थिनां K₁₀ ①c शैवं]
Σ, (शै)लं C₀₂, सैव० K₇₇ • सांख्यं] C₉₄C₄₅K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, शांख्य C₀₂, साख्यं
K₈₂K₁₀, सङ्ख्या K₇₇ ①d स्मार्तं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, स्मार्त० C₀₂K₁₀K₇₇
• भारतसंहिताम्] C_ΣK₁₀P₅₇K₄₁E, भारतसंहिता: K₈₂, भारतसंहितां K₇, भारतसंहिता
K₇₇K₇₆ ②a शैवे] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₇₆, शैवै C₄₅P₅₇, सैव० K₇₇, शैवं K₄₁E
• तत्त्वं] Σ, ०तत्त्व P₅₇K₇₆ • विचिन्तेत] Σ, विचिन्तत K₇₇ ②b शैव०] P₅₇
K₇₇K₇₆, शैवः C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₆, शैवाः C₀₂K₄₁E, शैवा K₈₂ • ०द्वये] Σ, ०ये C₄₅
②c विस्तरतः प्रोक्तं] Σ, विस्तरत प्रोक्त K₇₇ ②d ०सारसमुच्चयम्] C_ΣK₇P₅₇
K₇₆K₄₁E, ०सारं समुच्चयम् K₈₂, ०सारं समुद्ययं K₁₀, ०सारसमुच्चये K₇₇ ③a संख्यातत्त्वं
तु] K₈₂K₇P₅₇K₇₇K₇₆K₄₁, सं(ख्या)००० C₉₄, संख्यातत्त्वं C₄₅, शाङ्ख्यातत्त्वं तु C₀₂,
सख्यतत्त्वन्तु K₁₀, संख्यातत्त्व तु E • सांख्येषु] C_ΣK₈₂K₇P₅₇K₄₁E, सख्येषु K₁₀K₇₇K₇₆
③b बोद्धव्यं] Σ, बोधव्य K₇₇ ③c ०तत्त्व०] Σ, ०तत्त्वा० C₄₅, om. K₁₀ ③d
महर्षिभिः] Σ, महर्षिभिः K₇₆

अष्टमोऽध्यायः

पुराणेषु महीकोषो विस्तरेण प्रकीर्तितः ।
 अधोर्ध्वमध्यतिर्य च यत्नतः सम्प्रवेशयेत् ॥ ८:४ ॥

स्मार्तं वर्णाश्रमाचारं धर्मन्यायप्रवर्तनम् ।
 शिष्टाचारोऽविकल्पेन ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः ॥ ८:५ ॥

इतिहासमधीयानः सर्वज्ञः स नरो भवेत् ।
 धर्मार्थकाममोक्षेषु संशयस्तेन छिद्यते ॥ ८:६ ॥

[नियमेष्वपस्थनिग्रहः (६)]

शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम् ।
 स्त्रियो वा गर्हितोत्सर्गः स्वयंमुक्तिश्च कीर्त्यते ।
 स्वप्नोपघातं विप्रेन्द्र दिवास्वप्नं च पञ्चमः ॥ ८:७ ॥

(4a) °कोषो] Σ, °कोष K₇₇ (4b) °कीर्तितः] Σ, °कीर्तित K₇₇ (4c) अधोर्ध्व°] Σ, अधोर्ध्व K₁₀, आयोयश्च K₇₇ • °मध्य°] Σ, °मध्य° C₀₂, om. K₇₇ (4d) यत्नतः] Σ, यत्नत K₁₀ • सम्प्रवेशयेत्] Σ, सम्प्रवेशयेत् K₇₇, सम्प्रबोधयेत् E (5a) स्मार्तं वर्णाश्रमा°] C₉₄, तस्मार्तम्वर्णाश्रमा° C₄₅, स्मार्तवर्णाश्रमा° C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, स्मार्तं वर्णाश्रमा° P₅₇K₇₆, स्मार्तं वर्णाश्रमा° K₇₇ (5b) धर्मन्याय°] Σ, धर्म न्याय° C₀₂, धर्मान्याय° K₇₇ • °प्रवर्तनम्] C_ΣK₈₂K₁₀K₇K₇₆K₄₁, °प्रवर्तनं P₅₇, °पवर्तकं K₇₇, °प्रवर्तन E (5c) शिष्टा°] Σ, शिष्ट° K₄₁ • °चारो] C₉₄C₄₅K₁₀K₇K₇₇K₄₁, °चार° C₀₂E, °चारा K₈₂K₇₆, °चा(रो)° P₅₇ (5d) ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः] Σ, ग्राह्यस्तत्र अशङ्कितः C₉₄, ग्राह्य तत्त्व असहितः K₇₇ (6b) °ज्ञः] Σ, °ज्ञ C₀₂ (7ab) शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहम्] Σ, शृणुष्वावहितो विप्र पञ्चोपस्थविनिग्रहः(हः) K₈₂, पञ्चोपस्थविनिग्रह सृणुयावहितो द्विज K₇₇ (7c) गर्हितोत्सर्गः] C₉₄C₄₅K₁₀K₇P₅₇K₇₆, गर्हितस्सर्गः C₀₂, गर्हितो विप्र K₈₂, गर्हितः स्वर्गः K₇₇, गर्हितो स्वर्गः K₄₁E (7d) स्वयं°] Σ, स्वयं° C₄₅ • कीर्त्यते] Σ, की(र्त्य)ते C₀₂ (7e) °घातं] Σ, °घात C₀₂E

वृषसारसंग्रहे

[स्त्रियः]

अगम्या स्त्री दिवा पर्वे धर्मपत्न्यपि वा भवेत् ।
विरुद्धस्त्रीं न सेवेत वर्णभ्रष्टाधिकासु च ॥ ८:८ ॥

[गर्हितोत्सर्गः]

अजमेषगवादीनां वडवामहिषीषु च ।
गर्हितोत्सर्गमित्येतद्यत्नेन परिवर्जयेत् ॥ ८:९ ॥

[स्वयंमुक्तिः]

अयोनिकषणा वापि अपानकषणापि वा ।
स्वयंमुक्तिरियं ज्ञेया तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ८:१० ॥

[स्वप्नघातम्]

स्वप्नघातं द्विजश्रेष्ठ अनिष्टं पण्डितैः सदा ।
स्वप्ने स्त्रीषु रमन्ते च रेतः प्रक्षरते ततः ॥ ८:११ ॥

(8a) अगम्या स्त्री दिवा पर्वे] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7K_{76}K_{41}$, अगम्या \simeq दिवा पर्वे C_{94} , अगम्या \simeq पर्वे P_{57} , अगम्य स्त्री दिवास्यसे K_{77}° , अगम्या स्त्री दिवापूर्वे E (8b) \circ पत्न्यपि] Σ , \circ पत्नी पि C_{02} , धर्मपत्नी च K_{77}° (8c) विरुद्धस्त्रीं न सेवेत] K_{41} , विरुद्धस्त्री न सेवेत C_{Σ} $K_{10}K_7$, विरुद्धस्त्री निसेवेत $K_{82}P_{57}K_{76}^{\circ}$, विरुद्धस्त्री न भवेत K_{77}° , द्विरुद्धास्त्रीन्न सेवेत E (8d) वर्णभ्रष्टाधिकासु च] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$, वर्णभ्रष्टाधिकासु त C_{02} , वर्णभ्रष्टाधिकाषु च K_{10} , वर्णभ्रष्टाधिकाषु च K_7 , वर्णवर्णभ्रष्टाधिकाम च K_{77}° , वर्णभ्रष्टाधिकासु च E (9a) \circ मेष \circ] Σ , \circ मेय \circ C_{45} (10a) अयोनि \circ] conj., अन्योन्य \circ $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$ E • \circ कषणा] $C_{94}K_{82}$, \circ कर्षणा $C_{45}C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$ E (10b) \circ कषणापि] $C_{\Sigma}K_{82}$, \circ कर्षणापि $K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$ E (10c) स्वयंमुक्ति \circ] Σ , स्वयंमुक्ति \circ C_{45} • ज्ञेया] Σ , ज्ञेयां K_{10} (10d) तस्मात्तां] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$, तस्मात्तं C_{02} , तस्मात्ता K_{10} , तस्मात्स्त्री E (11a) स्वप्नघा \circ] Σ , स्वप्नजा \circ P_{57}^{ac} (11b) पण्डितैः] Σ , पण्डितै C_{02} , पण्डिते: K_7 (11c) रमन्ते] Σ , रमक्षन्ते K_{41} (11d) प्रक्षरते] Σ , प्रस्खलतस् E • ततः] Σ , तत C_{02}

अष्टमोऽध्यायः

[दिवास्वप्नम्]

दिवाशयं न कर्तव्यं नित्यं धर्मपरेण तु ।
स्वर्गमार्गार्गला ह्येताः स्त्रियो नाम प्रकीर्तिताः ॥ ८:१२ ॥

[नियमेषु व्रतपञ्चकम् (७)]

मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतपञ्चकम् ।

[मार्जारकव्रतम्]

स्वविष्टमूत्रं भूमीषु छादयेद्विजसत्तम ।
सूर्यसोमानुमोदन्ति मार्जारव्रतिकेषु च ॥ ८:१३ ॥

[वकव्रतम्]

वकवच्चेन्द्रियग्रामं सुनियम्य तपोधन ।
साधयेच्च मनस्तुष्टिं मोक्षसाधनतत्परः ॥ ८:१४ ॥

[श्चानव्रतम्]

मूत्रविष्टे न भूमीषु कुरुते धुनदं सदा ।
तुष्यते भगवान्शर्वः श्वानव्रतचरो यदि ॥ ८:१५ ॥

12cd cf. PadmaP 1.13.395cd: परित्यजध्वं दाराणि स्वर्गमार्गार्गलानि च

(12a) दिवाशयं न] $C_{\Sigma}P_{57}K_{41}E$, दिवाशयेन्न K_{82} , दिवासयानं K_{10} , दिवाशायं K_7 ,
शिवाशयं K_{76}° (12b) नित्यं] Σ , नित्य K_{10} • उपरेण तु] Σ , उपरेण तु C_{94} , उपरेण च
 C_{02} (12c) ह्येताः] K_7 , ह्येता $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}E$ (12d) स्त्रियो] Σ , स्त्रीयो
 E • कीर्तिताः] Σ , कीर्तिता K_7 (13ab) मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतम्] $C_{\Sigma}K_{82}K_7$
 $P_{57}K_{76}^{\circ}$, मार्जारकवकश्चानगोमहीव्रतम् K_{10} , मार्जारकवकश्चानगोमहीवेकम् K_{41} , मार्जारकश्च
श्चानाश्च गोमहीवेकम् E (13c) विष्टम्] Σ , विष्टम् E • मूत्रम्] Σ , मूत्रम् $C_{45}K_{10}$
(13e) मोदन्ति] Σ , षादन्ति E (14a) तपोधन] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}^{\circ}$, तपोधनः
 K_7 , तपोधनम् $K_{41}E$ (14c) साधयेच्च] Σ , साधये च C_{45} • मनस्तुष्टिं] Σ , मनस्तुष्टिम्
 $C_{45}C_{02}$ (14d) साधनम्] Σ , साधनम् K_7 (15a) मूत्रविष्टे न] Σ , मूत्रविष्टे च E
(15b) धुनदं] $C_{\Sigma}K_{10}K_7P_{57}K_{41}$, श्वानदः K_{82} , धुनदं K_{76}° , छादनं E (15c) शर्वः]
 $C_{94}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}E$, सर्वः $C_{45}K_{10}$, सव्वः C_{02}

वृषसारसंग्रहे

[गोव्रतम्]

मूत्रवर्चो न रुध्येत सदा गोव्रतिको नरः ।
भीमस्तुष्टिकरश्चैव पुराणेषु निगद्यते ॥ ८:१६ ॥

[महीव्रतम्]

कुदालैर्दारयन्तो ऽपि कीलकोटिशतैश्चितः ।
क्षमते पृथिवी देवी एवमेव महीव्रतः ॥ ८:१७ ॥

व्रतपञ्चकमित्येतद्यश्चरेत जितेन्द्रियः ।
स चोत्तममिदं लोकं प्राप्नोति न च संशयः ॥ ८:१८ ॥

[नियमेष्वुपवासः (८)]

शेषान्नमन्तरान्नं च नक्तायाचितमेव च ।
उपवासं च पञ्चैतत्कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ ८:१९ ॥

[शेषान्नम्]

वैश्वदेवातिथिशेषं पितृशेषं च यद्भवेत् ।
भृत्यपुत्रकलत्रेभ्यः शेषाशी विघसाशनः ॥ ८:२० ॥

(16a) °वर्चो] $C_{94}C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$, °वच्चो $C_{45}K_{82}$, °वर्चा E (16b) गोव्रतिको] Σ , °तिको C_{94} (16c) भीमस्तु०] $C_{02}K_{10}E$, भीमतु० $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, भिमस्तु० K_{41} (17a) कुदालैर्दारयन्तो] $K_{82}P_{57}K_{76}^{\circ}E$, कुदालैर्दारयन्नो C_{94} , कुदालैर् दारयन्तो C_{45} , कुदालैर् दारयन्ता C_{02} , कुदालैर् दारयामास K_{10} , कुदालैर् दारयन्तो K_7 , कुदालैर् (द्वार)यन्तो K_{41} (17b) कीलकोटिशतैश्चितः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, कीलकोटीशतैरपि $C_{02}K_{41}E$ (17d) °व्रतः] Σ , °व्रत K_7 (18b) जितेन्द्रियः] Σ , द्विजेन्द्रियः K_{10} (19a) शेषान्नमन्तरान्नं च] $C_{94}C_{45}K_{10}K_7P_{57}^{pc}K_{76}^{opc}$, शेषाणामन्तराणाञ्च $C_{02}E$, शेषान्नमन्नरान्नं च K_{82} , शेषान्नमरान्नं च $P_{57}^{ac}K_{76}^{oac}$, शेषाणामन्तराणाञ्च K_{41} (19b) नक्तायाचित०] Σ , नक्त(या)चित० K_7 • च] Σ , वा E (19cd) पञ्चैतत्क०] Σ , पञ्चैते क० C_{02} (20a) °शेषं] Σ , °शेषां C_{45} (20d) विघसाशनः] $C_{94}K_{82}K_{10}K_{76}^{opc}$, विघसासनम् C_{45} , विघसापिनः C_{02} , विघशासनः K_7 , विघसाश(नः) P_{57}^{pc} , घसाशन $P_{57}^{ac}K_{76}^{oac}$, विघसासनः K_{41} , विषसासनः E

अष्टमोऽध्यायः

[अन्तरान्नम्]

अन्तरा प्रातराशी च सायमाशी तथैव च ।
सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्ते कदाचन ॥ ८:२१ ॥

[नक्तान्नम्]

न दिवा भोजनं कार्यं रात्रौ नैव च भोजयेत् ।
नक्तवेले च भोक्तव्यं नक्तधर्मं समीहता ॥ ८:२२ ॥

[अयाचितान्नम्]

अनारभ्य य आहारं कुर्यान्नित्यमयाचितम् ।
परैर्दत्तं तु यो भुङ्क्ते तमयाचितमुच्यते ॥ ८:२३ ॥

[उपवासः]

भक्ष्यं भोज्यं च लेह्यं च चोष्यं पेयं च पञ्चमम् ।
न काङ्क्षेन्नोपयुञ्जीत उपवासः स उच्यते ॥ ८:२४ ॥

21cd ≈ MBh 12.214.9: अन्तरा प्रातराशं च सायमाशं तथैव च । सदोपवासी च भवेद्यो न भुङ्क्ते कथंचन ॥ ≈ MBh 13.93.10: अन्तरा सायमाशं च प्रातराशं तथैव च । सदोपवासी भवति यो न भुङ्क्तेऽन्तरा पुनः ॥

(21a) अन्तरा प्रातराशी] em., अन्तरा प्रान्तराशी $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, अन्तरा (क्रन्त)राशी K_{10} , अन्तरा प्रा(त्त)राशी $P_{57}K_{76}^{\circ}$, अन्तमा प्रान्तराशी च K_{41} , अन्तसम्प्रान्तराशी E (21b) सायमाशी] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, सायमाशीन् C_{94} , नायमाशी K_{41} , नियमाशी E (21c) वासी भवति] Σ , वासी च भवति C_{02} (21d) कदाचन] Σ , कदाचन: C_{02} (22a) भोजनं] Σ , नोजनं K_7 (22b) च] Σ , तु C_{45} , om. K_{82} • भोजयेत्] Σ , कारयेत् K_{10} (22c) वेले च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$, वेला च C_{45} , वेले च K_7 , वेले व E (22d) धर्मं समीहता] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, धर्मसमीहता $C_{02}K_{10}$, धर्मसमीहिता K_{41} , धर्मः समीहितः E (23a) अनारभ्य य] conj., अनारभ्यस्य $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}E$ (23b) कुर्यान्नि०] Σ , कुर्या नि० K_7 (23c) परैर्दत्तं तु] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}^{\circ}K_{41}$, परैर्दत्तञ्च C_{02} , परैर्दत्तन्तु K_{10} , परैर्दन्तन्तु K_7E (23d) तमयाचि०] $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7K_{76}^{\circ}E$, नमयाचि० $P_{57}^{ac}K_{41}$, (तम)याचि० P_{57}^{pc} (24a) भक्ष्यं] Σ , भक्ष्य K_{82} (24c) काङ्क्षेन्नो०] Σ , काङ्क्षे नो० C_{02} • व्युञ्जीत] $C_{02}K_{82}K_{10}K_{41}$, व्युञ्जीत C_{94} , व्युञ्जीत C_{45} , व्युञ्जीत K_7 , व्युञ्जीत $P_{57}K_{76}^{\circ}E$ (24d) वासः स] $C_{\Sigma}K_{82}P_{57}K_{76}^{\circ}E$, वास स K_{10} , वासस्य K_7 , वासः स K_{41}

वृषसारसंग्रहे

[नियमेषु मौनव्रतम् (९)]

मिथ्यापिशुनपारुष्यतीक्ष्णवागप्रलापनम् ।
मौनपञ्चकमित्येतद्धारयेन्नियतव्रतः ॥ ८:२५ ॥

[मिथ्यावचनम्]

असम्भूतमदृष्टं च धर्माच्चापि बहिष्कृतम् ।
अनर्थाप्रियवाक्यं यत् तन्मिथ्यावचनं स्मृतम् ॥ ८:२६ ॥

[पिशुनः]

परश्रीं नाभिनन्दन्ति परस्यैश्वर्यमेव च ।
अनिष्टदर्शनाकाङ्क्षी पिशुनः समुदाहृतः ॥ ८:२७ ॥

[पारुष्यम्]

मृत माता पिता चैव हानिस्थानं कथं भवेत् ।

- (25a) पारुष्यम्] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, संभिन्ना C_{02} , संभिन्ना K_{41} , व्याभिन्ना E
(25b) तीक्ष्णवागम्] conj., स्पृष्टवागम् $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, पृष्टवाकम् C_{02}
K₄₁, पृष्टेवाकम् E • प्रलापनम्] Σ , प्रलापिनं K_{76}° (25c) मौनपञ्चकम्] $C_{94}C_{45}K_{10}$,
मौनं पञ्चकम् $C_{02}K_{82}K_7K_{41}E$, मौनम्पञ्च $P_{57}K_{76}^{\circ}$ • त्येतम्] Σ , त्येत् P_{57}^{ac} (25d)
र्येत्ति] Σ , र्यत्ति E (26a) दृष्टं च] Σ , दृष्ट(च्च) C_{02} (26b) धर्माच्चापि]
 $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, धर्मश्चापि $C_{02}K_{41}$, धर्म चापि E • बहिष्कृतम्] $C_{94}C_{45}K_{82}$
K₇P₅₇K₇₆[°], बहिष्कृतः $C_{02}E$, नहिष्कृतं K_{10} , बहिष्कृतः K_{41} (26c) अनर्था •] $C_{94}C_{45}$
K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆[°], अनर्थम् $C_{02}K_{41}E$ (26cd) वाक्यं यत्तन्मि •] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}^{\circ}$
K₄₁, वक्तार तं मि • C_{02} , वाक्यं यत्तन्मि • K_{10} , वाक्यं यन्तन्मि • K_7E (26d) स्मृतम्]
 Σ , स्मृतः C_{45} (27a) परश्रीं ना •] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$, परस्त्री ना • $C_{02}K_{41}^{pc}$,
परस्त्रीन्ना • K_{10} , परस्त्री श्री ना • K_{41}^{ac} • भिनन्दन्ति] Σ , भिनन्ति C_{45} , भिन्नन्दन्ति C_{02}
(27b) परस्यैश्वर्यम्] Σ , परसैश्वर्यम् C_{45} (27c) दर्शना •] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^{\circ}$
E, द(ब्भ)ना • C_{02} , दर्शना • K_{10} , दशना • K_{41} (27d) पिशुनः] Σ , पिशुन C_{02}
(28a) मृत] Σ , मृता P_{57}^{pc} (28b) स्थानं] Σ , स्थान $C_{45}C_{02}$

अष्टमोऽध्यायः

भुङ्क्ष्व कामममृष्टानां पारुष्यं समुदाहृतम् ॥ ८:२८ ॥

[तीक्ष्णवाक्]

हृदि न स्फुटसे मूढ शिरो वा न विदार्यसे ।
एवमादीन्यनेकानि तीक्ष्णवादी स उच्यते ॥ ८:२९ ॥

[असत्प्रलापः]

द्यूतभोजनयुद्धं च मद्यस्त्रीकथमेव च ।
असत्प्रलापः पञ्चैतत्कीर्तितं मे द्विजोत्तम ॥ ८:३० ॥

मौनमेव सदा कार्यं वाक्यसौभाग्यमिच्छता ।
अपारुष्यमसम्भिन्नं वाक्यं सत्यमुदीरयेत् ॥ ८:३१ ॥

यस्तु मौनस्य नो कर्ता दूषितः स कुलाधमः ।
जन्मे जन्मे च दुर्गन्धो मूकश्चैवोपजायते ॥ ८:३२ ॥

(28c) भुङ्क्ष्व] $K_7P_{57}K_{76}^\circ$, भुक्त्वा C_{94} , भुक्त्वा $C_{45}C_{02}$, भुं(क्ष) K_{82} , भुक्ष K_{10} , भु(क्त) K_{41} , भुक्ता E • कामममृष्टानां] $C_{94}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^\circ E$, कामममृष्टानां C_{45} , कामसुसमृष्टानां C_{02} , काममुमृष्टाना K_{10} , पारुष्यमृष्टना K_{41} (29a) स्फुटसे] Σ , स्फुटय K_{10} (30a) •युद्धं] Σ , •युद्धश्च E (30b) •कथं] $K_{10}K_7K_{76}^\circ$, •कषं $C_{\Sigma}K_{82}P_{57}$, •कर्षं K_{41} E (30cd) पञ्चैतत्कीं] Σ , पञ्चैते कीं K_{10} , पञ्चेतत्कीं K_7 (30d) मे] Σ , ते E (31a) कार्यं] Σ , कार्या K_{10} (31b) वाक्यं] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7P_{57}K_{76}^\circ E$, वाक्यं C_{02} $K_{10}K_{41}$ • •सौभाग्यं] Σ , •सौभार्यं C_{45} (31c) •भिन्नं] Σ , •भिन्न C_{02} , •दिग्धं E (32b) दूषितः] Σ , दूषित C_{02} , भूषितः E (32c) जन्मे जन्मे] $C_{45}C_{02}K_{82}K_{41}E$, जन्म जन्म $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^\circ$ • दुर्गन्धो] $C_{94}K_{10}K_7P_{57}K_{76}^\circ K_{41}$, दुर्गन्धो C_{45} , दुर्गन्धा C_{02} , दुर्गन्धो K_{82} , दृगन्धो E

तस्मान्मौनव्रतं सदैव सुदृढं कुर्वीत यो निश्चितं
वाचा तस्य अलङ्घ्यता च भवति सर्वा सभां नन्दति ।
वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य सततं वायन्ति गन्धोत्कटाः
शास्त्रानेकसहस्रशो गिरि नरः प्रोच्चार्यते निर्मलम् ॥ ८:३३ ॥

[नियमेषु स्नानम् (१०)]

स्नानं पञ्चविधं चैव प्रवक्ष्यामि यथातथम् ।
आग्नेयं वारुणं ब्राह्म्यं वायव्यं दिव्यमेव च ॥ ८:३४ ॥

[आग्नेयं स्नानम्]

आग्नेयं भस्मना स्नानं तोयाच्छतगुणं फलम् ।
भस्मपूतं पवित्रं च भस्म पापप्रणाशनम् ॥ ८:३५ ॥
तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत देहिनां तु मलापहम् ।
सर्वशान्तिकरं भस्म भस्म रक्षकमुत्तमम् ॥ ८:३६ ॥

(33a) तस्मान्मौ०] $C_{02}K_{10}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, Σ त्मौ० C_{94} , तस्मात्मौ० $C_{45}K_{82}$
• सदैव] $C_{94}C_{45}K_{82}P_{57}K_{76}E$, सदैव $C_{02}K_7K_{76}K_{41}$, सुदैव K_{10} • कुर्वीत यो
निश्चितम्] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{76}K_{41}E$, कुर्वन्ति येन्निश्चितम् $C_{02}K_{82}$, कुर्वन्ति योन्निश्चित
 K_{10} (33b) अलङ्घ्यता च] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}P_{57}K_{76}$, अलङ्घ्यताच्च $C_{02}K_7K_{41}E$
• सर्वा सभां] $C_{94}K_{82}P_{57}K_{76}K_{41}E$, सर्वा सभा $C_{45}K_7$, सर्वः सभान् C_{02} , सर्वा
सुभा K_{10} (33c) वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य] $C_{94}C_{45}K_7P_{57}K_{76}K_{41}$, वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य
 C_{02} , वक्त्रं चोत्पलगन्धमस्य K_{82} , वक्त्रं चोत्पलग(ग)न्धमस्य K_{10} , वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य P_{57} ,
वक्त्राच्चोत्पलगन्धमस्य E (33d) सहस्रशो] Σ , सहस्रशो C_{45} • मलम्] C_{94}
 $K_{82}K_{10}K_7P_{57}K_{76}$, मलः $C_{45}C_{02}K_{41}E$ (34a) पञ्चविधं] Σ , पञ्चवि C_{45} (34b)
यथातथम्] Σ , यथातथम् C_{94} (34c) आग्नेयं] Σ , आग्नेये K_{10} • वारुणं] Σ , ब्राह्मणं
 $K_{41}E$ • ब्राह्म्यं] Σ , ब्राह्म्यं K_7 (35a) स्नानं] Σ , स्नाना K_{82}^{ac} (35b) ंगुणं] Σ ,
०गुणं K_7 (35d) ०प्रणाशनम्] Σ , ०प्रशनाशनं K_{76}^{ac} (36a) तस्माद्भस्म प्रयुञ्जीत]
 Σ , Σ त्मौ० K_{10} (36b) मला०] Σ , मला० K_{41} (36c) सर्व०] Σ , (ए)ना०
 K_{41} (36cd) भस्म भस्म] Σ , भस्म K_{76}^{ac}

अष्टमोऽध्यायः

भस्मना त्र्यायुषं कृत्वा ब्रह्मचर्यव्रते स्थितम् ।
 भस्मना ऋषयः सर्वे पवित्रीकृतमात्मनः ॥ ८:३७ ॥
 भस्मना विबुधा मुक्ता वीरभद्रभयार्दिताः ।
 भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव ब्रह्मणानुमतिः कृता ॥ ८:३८ ॥
 चतुराश्रमतोऽधिक्यं व्रतं पाशुपतं कृतम् ।
 तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं भस्मधारणहेतुतः ॥ ८:३९ ॥

[वारुणं स्नानम्]

वारुणं सलिलं स्नानं कर्तव्यं विविधं नरैः ।
 नदीतोयतडागेषु प्रस्त्रवेषु हृदेषु च ॥ ८:४० ॥

[ब्राह्म्यं स्नानम्]

ब्रह्मस्नानं च विप्रेन्द्र आपोहिष्ठं विदुर्बुधाः ।
 त्रिसंध्यमेव कर्तव्यं ब्रह्मस्नानं तदुच्यते ॥ ८:४१ ॥

(37a) त्र्यायुषं कृत्वा] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇K₄₁E, त्र्यायुः = = C₉₄, त्र्यायुष्यं कृत्वा P₅₇,
 त्र्यायुष्यं ब्रह्मा K₇₆ (37b) ०व्रते] Σ, ०व्रत० K₄₁E (37c) ऋषयः सर्वे] Σ, ऋषिभिर्सर्वैः
 E (38a) मुक्ता] Σ, मुक्ताः E (38b) र्दिताः] Σ, र्त्तिताः C₄₅ (38c) भस्मानुशंसं
 दृष्ट्वैव] corr. TÖRZSÖK, भस्मानुसंसं दृष्ट्वैव C₉₄, भस्मानुशंसां दृष्ट्वैव C₄₅, भस्मानुसंसदृष्ट्वैव
 C₀₂K₁₀, भस्मानुसंसदृष्ट्वैव K₈₂, भस्मानुशंसंदृष्ट्वैव K₇, भस्मानुशंसं दृष्ट्वैव P₅₇, भस्मानुशंसं
 दृष्ट्वा K₇₆, भस्मानुशंसं (दृष्ट्वैव) K₄₁, भस्मना शं प्रदृश्यैव E (38d) ब्रह्मणानुमतिः] em.,
 ब्रह्मणानुमता C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, ब्रह्मणानुमतो K₄₁E • कृता] em., कृतः C₉₄C₄₅
 K₁₀K₇P₅₇K₄₁E, कृतिः C₀₂, कृताः K₈₂K₇₆ (39a) चतुराश्रमतो] C₄₅C₀₂K₁₀P₅₇
 K₇₆E, चातुराश्रमतो C₉₄K₇K₄₁, चतुराश्रतो K₈₂^{ac}, चातुराश्रमतो K₈₂^{pc} (39ab) ऽधिक्यं
 व्रतं पाशुपतं कृतम्] Σ, (धिक्यव्रतपाशुपत) = = K₁₀ (tops of akṣaras lost) (39c)
 तस्मात्पाशुपतं श्रेष्ठं] Σ, om.K₁₀ (39d) ०हेतुतः] em. TÖRZSÖK, ०हेतवः C₉₄
 C₄₅K₈₂K₇P₅₇K₇₆K₄₁E, ०हेतुना C₀₂, ०हेतुनुतः K₁₀ (40a) वारुणं] C₄₅C₀₂K₈₂
 K₁₀P₅₇K₇₆E, वा = = C₉₄, वारुणा K₇^{ac}, वारुण K₇^{pc}, वरुणं K₄₁ • सलिलं] C_ΣK₈₂
 K₁₀P₅₇K₇₆, सलिल० K₇K₄₁E (40b) विविधं नरैः] C_ΣK₈₂K₇₆K₄₁, विविन्नरैः K₁₀,
 विधिवन्नरैः K₇P₅₇E (40c) ०तडागेषु] Σ, ०तडागेवा K₁₀ (40d) प्रस्त्रवेषु] Σ,
 प्रयेवेषु K₁₀, प्रभवेवेषु K₇ (41a) विप्रेन्द्र] Σ, विपेन्द्र K₇P₅₇ (41b) विदुर्बु०] Σ,
 विदुर्बु० K₇

वृषसारसंग्रहे

[वायव्यं स्नानम्]

गोषु संचारमार्गेषु यत्र गोधूलिसम्भवः ।
तत्र गत्वावसीदेत स्नानमुक्तं मनीषिभिः ॥ ८:४२ ॥

[दिव्यं स्नानम्]

वर्षतोयाम्बुधाराभिः प्लावयित्वा स्वकां तनुम् ।
स्नानं दिव्यं वदत्येव जगदादिमहेश्वरः ॥ ८:४३ ॥

इति नियमविभागः पञ्चभेदेन विप्र
निगदित तव पृष्ठः सर्वलोकानुकम्प्य ।
सकलमलपहारी धर्मपञ्चाशदेतन्
न भवति पुनर्जन्म कल्पकोट्यायुते ऽपि ॥ ८:४४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः ॥

M resumes with अष्टमः in the colophon.

(42d) °क्तं] Σ, °क्त K₁₀ (43b) तनुम्] Σ, तनं K₇ (43c) दिव्यं]
Σ, दिव्य K₁₀K₄₁ (43d) जगदादि°] Σ, गजदादि° C₄₅ (44a) °भागः]
Σ, °भागं K₇ (44b) निगदित तव] E, निगदितस्तव C_ΣK₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆K₄₁
(unmetr.) • °कम्प्य] C₉₄, °कम्प C₄₅C₀₂K₈₂K₇P₅₇K₇₆, °कम्पः K₁₀, °कम्प्यः
K₄₁E (44c) °पहारी] C₄₅C₀₂K₁₀, °पहारि C₉₄K₇(unmetr.), °प्रहारि K₈₂P₅₇
K₇₆K₄₁, °पहारे E • °पञ्चाशदेतन्] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇P₅₇K₇₆, °पञ्चाशमेतन् C₀₂K₄₁
E, °पञ्चाशदेतन् K₁₀^{ac} (44d) पुनर्जन्म] C₀₂K₁₀K₇₆, पुनर्जन्म C₉₄K₈₂K₇P₅₇K₄₁E,
पुन(र्जन्म) C₄₅ (Colophon: इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायो ऽष्टमः] P₅₇K₇₆,
इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्याय अष्टमः C₉₄K₈₂K₄₁, om.C₄₅, इति वृषसारसंग्रहे
नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः C₀₂K₁₀, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नामाध्यायाष्टमः K₇,
अष्टमः । श्लोक ४६ M, इति वृषसारसंग्रहे नियमप्रशंसा नाम अष्टमो ऽध्यायः E

[नवमो ऽध्यायः]

[त्रैगुण्यम्]

[अनर्थयज्ञ उवाच ।]

त्रिकालगुणभेदेन भिन्नं सर्वचराचरम् ।

तस्मात्त्रिगुणबन्धेन वेष्टितं निखिलं जगत् ॥ ९:१ ॥

विगतराग उवाच ।

त्रैकाल्यमिति किं ज्ञेयं त्रैधातुकशरीरिणः ।

किञ्चिद्विस्तरमेवेह कथयस्व तपोधन ॥ ९:२ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

त्रैकाल्यं त्रिगुणं ज्ञेयं व्यापी प्रकृतिसम्भवः ।

अन्योन्यमुपजीवन्ति अन्योन्यमनुवर्तिनः ॥ ९:३ ॥

3cd ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.9–10: एत एव त्रयो लोका एत एव त्रयो गुणाः । एत एव त्रयो वेदा
एत एव त्रजो ऽग्रयः ॥ परस्परान्वया ह्येते परस्परमनुव्रताः । परस्परेण वर्तन्ते प्रेरयन्ति परस्परम् ॥
≈ VāyuP 1.5.16–17ab ≈ LiP 1.70.78–79

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 205v–207r, C₄₅ ff. 211v–212v, C₀₂ ff.
282r–283v, K₈₂ ff. 13r–14v, K₁₀ exp. 54 (lower) – 55 (lower), K₇ ff. 221r–222v,
E pp. 606–609; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a त्रिकाल०] Σ, त्रिष्काल० C₀₂ • भेदेन] Σ, भेन K₁₀^{ac} 1b भिन्नं] Σ,
भिन्न K₁₀ 1c तस्मात्त्रि०] Σ, तस्मा त्रि० C₀₂K₇ 2a काल्यम्] Σ, कालम्
C₉₄K₇ 2ab किं ज्ञेयं त्रै०] C₉₄K₇, विज्ञेयं त्रै० C₄₅K₈₂K₁₀E, किं ज्ञेयम्त्रै० C₀₂
2b धातुक०] Σ, धायुक्त० E 2c किञ्चि०] Σ, सात्त्विको भगव् विष्णु राजसः
कमलोद्भवः । तामसो भगवानीशः सकलं विकिञ्चि० C₄₅^{ac} (eyeskip to 9.5) • वेह] Σ,
तद्धि E 2d कथयस्व] Σ, कथय C₉₄ 3a काल्यं] Σ, काल्य C₀₂ •
गुणं] Σ, गुण C₀₂

सत्त्वं रजस्तमश्चैव रजः सत्त्वं तमस्तथा ।
तमः सत्त्वं रजश्चैव अन्योन्यमिथुनाः स्मृताः ॥ ९:४ ॥

सात्त्विको भगवान्विष्णू राजसः कमलोद्भवः ।
तामसो भगवानीशः सकलं विकलेश्वरः ॥ ९:५ ॥

सत्त्वं कुन्देन्दुवर्णाभं पद्मरागनिभं रजः ।
तमश्चाञ्जनशैलाभं कीर्तितानि मनीषिभिः ॥ ९:६ ॥

सत्त्वं जलं रजो ऽङ्गारं तमो धूमसमाकुलम् ।
एतद्गुणमयैर्बद्धाः पच्यन्ते सर्वदेहिनः ॥ ९:७ ॥

विगतराग उवाच ।
केन केन प्रकारेण गुणपाशेन बध्यते ।
चिह्नमेषां पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:८ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
अनेकाकारभावेन बध्यन्ते गुणबन्धनैः ।
मोहिता नाभिजानन्ति जानन्ति शिवयोगिनः ॥ ९:९ ॥

4d ≈ BrahmāṇḍaP 1.4.11ab : अन्योन्यं मिथुनं ह्येते अन्योन्यमुपजीविनः ≈ VāyuP 1.5.17cd
≈ LiP 1.70.80ab 5 cf. BrahmāṇḍaP 1.4.6cd : सत्त्वं विष्णू रजो ब्रह्मा तमो रुद्रः प्रजापतिः

(4a) सत्त्वं] Σ, सत्व K₁₀ • रजस्तमः] Σ, रजतमः E (4b) रजः] C₉₄C₄₅K₈₂K₇,
रजः C₀₂K₁₀E • सत्त्वं तमस्तथा] C₉₄K₈₂K₇, सत्त्वं तमस्तथा C₄₅, सत्वस्तमस्तथा C₀₂
K₁₀, सत्वतमस्तथा E (4c) तमः सत्त्वं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, तमसत्वः C₀₂, तमः सत्वः
K₁₀E • रजश्चैव] Σ, रजःश्चैव C₄₅ (4d) स्मृताः] Σ, om. C₀₂ (5a) षण्णू]
corr., षण्णु C₂K₈₂K₁₀K₇E (5b) राजसः कमलोद्भवः] Σ, (राज)ःःःःःः C₉₄
(5cd) तामसो भगवानीशः सकलं] Σ, ःःःःःःःः(सकलम्) C₉₄ (6a) सत्त्वं]
Σ, सत्व C₀₂K₇ • षण्णूभिः] Σ, षण्णूभिः C₀₂, षण्णूभिः K₈₂ (6c) षण्णू] Σ, षण्णू E
(7a) जलं] Σ, रजं C₀₂, ज्वाल K₁₀ • रजो ऽङ्गारं] Σ, र(ज्जो)ङ्गारं C₀₂, रजोङ्गारं E
(7d) ऽदेहिनः] Σ, ऽदेहिना C₄₅ (8b) गुणः] Σ, om. C₉₄ (8c) षण्णू पृथक्त्वेन]
Σ, षण्णू पृथक्केन K₇ (9c) षण्णूभिजानन्ति] Σ, षण्णूभिजानन्ति C₀₂ (9d) जानन्ति] Σ,
om. C₄₅^{ac}

नवमो ऽध्यायः

ऊर्ध्वगो नित्यसत्त्वस्थो मध्यगो रजसावृतः ।
अधोगतिस्तमोऽवस्था भवन्ति पुरुषाधमाः ॥ ९:१० ॥

स्वर्गे ऽपि हि त्रयो वैते भावनीयास्तपोधन ।
मानुषेषु च तिर्येषु गुणभेदास्त्रयस्त्रयः ॥ ९:११ ॥

[सात्त्विकोत्तमाः]

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च धर्म इन्द्रः प्रजापतिः ।
सोमो ऽग्निर्वरुणः सूर्यो दश सत्त्वोत्तमाः स्मृताः ॥ ९:१२ ॥

[सात्त्विकमध्यमाः]

रुद्रादित्या वसुसाध्या विश्वेशमरुतो ध्रुवः ।
ऋषयः पितरश्चैव दशैते सत्त्वमध्यमाः ॥ ९:१३ ॥

[सात्त्विकाधमाः]

तारा ग्रहाः सुरा यक्षा गन्धर्वाः किंनरोरगाः ।
रक्षोभूतपिशाचाश्च दशैते सात्त्विकाधमाः ॥ ९:१४ ॥

(10a) ऊर्ध्वगो नित्य] conj., ऊर्ध्वाङ्गो नित्य० $C_{\Sigma}K_{82}^{pc}E$, ऊर्ध्वाङ्गो नित्य० K_{82}^{ac} , ऊर्ध्वगो सित्य० K_{10}^{ac} , ऊर्ध्वगो सत्य० K_{10}^{pc} , उर्ध्वाङ्गो नित्य० K_7 • सत्त्व०] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, सत्य० $C_{02}E$, नित्य० K_{10} (10b) मध्यगो] Σ , मध्यमो E • वृतः] Σ , वृतम् E (10c) गतिस्तमो] Σ , गतिस्तमो $C_{45}C_{02}$ (11c) मानुषेषु] Σ , मनुष्येषु C_{45} , मानुष्येषु K_7 • तिर्येषु] Σ , तीर्येषु E (11d) ऋषयः] Σ , ऋषः C_{45}^{ac} (12b) धर्म इन्द्रः] Σ , इर्म इन्द्र C_{45} , धर्मरिन्द्र० E (12c) अग्निर्वरुणः] $C_{94}K_{82}K_7$, अग्नि वरुण $C_{45}C_{02}K_{10}$ E (12d) दश] Σ , दशः E • सत्त्वोत्तमाः] Σ , सत्त्वत्तमाः C_{45} , सत्त्वोत्तमाः K_7 (13ab) दित्या वसुसाध्या] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, दित्या वसुसा Σ C_{94} , दित्य वसुसाध्या C_{02} , दित्य वसुसाध्याः वि० E (13b) विश्वेश०] Σ , ऽश्वेश C_{94} , विश्वेशि० C_{02} (13d) दशैते] Σ , दशैतेते C_{45}^{ac} (14a) ग्रहाः सुरा] Σ , ग्रहास्वराः C_{02} , ग्रहाऽसुरा E (14b) गन्धर्वाः] $C_{94}K_{10}K_7E$, गन्धर्वा $C_{45}K_{82}$, गन्धर्व्याः गन्धर्व्या C_{02} (14c) पिशाचाश्च] Σ , पिशाश्चाश्च K_7 (14d) दशैते] Σ , दशेते C_{45} • सात्त्विका०] Σ , सत्त्वका० C_{45}

वृषसारसंग्रहे

[राजसोत्तमाः]

ऋत्विक्पुरोहिताचार्ययज्वानो ऽतिथि विज्ञानी ।
राजा मन्त्री व्रती वेदी दशैते राजसोत्तमाः ॥ ९:१५ ॥

[राजसमध्यमाः]

सूतो ऽम्बष्ठवणिश्चोग्रः शिल्पिकारुकमागधाः ।
वेणवैदेहकामात्या दशैते रजमध्यमाः ॥ ९:१६ ॥

[राजसाधमाः]

चर्मकृत्कुम्भकृत्कोली लोहकृत्तपुनीलिकाः ।
नटमुष्टिकचण्डाला दशैते रजसाधमाः ॥ ९:१७ ॥

[तामसोत्तमाः]

गोगजगवया अश्वमृगचामरकिंनराः ।
सिंहव्याघ्रवराहाश्च दशैते तामसोत्तमाः ॥ ९:१८ ॥

[तामसमध्यमाः]

अजमेषमहिष्याश्च मूषिकानकुलादयः ।
उष्ट्ररङ्कुशशगण्डा दशैते तममध्यमाः ॥ ९:१९ ॥

17c = UMS 2.10a, 2.20a = UUMS 2.31c

(15b) °विज्ञानी] Σ, °विज्ञकौ E (15c) राजा] em., राज° C_ΣK₈₂K₁₀K₇E •
°मन्त्री व्रती] Σ, °मन्त्रि व्रतो E (15d) राजसो°] Σ, रामसो C₄₅ (16a) सूतो
ऽम्बष्ठ°] corr., सूतो ऽष्ट° C₉₄, सूत(म्बष्ठ)° C₄₅, सूतोन्वष्ठ° C₀₂, सूतोत्वष्ट° K₈₂,
सूतोत्वष्ट° K₁₀K₇, सूतो ऽम्बष्ठ° E • °वणिश्चो°] Σ, °वणिश्चो° E (16b) शिल्पि°]
K₁₀, शिल्पि° C_ΣK₈₂K₇E • मागधाः] Σ, मागधा C₀₂ (16c) वेणवैदेहकामात्या] C₉₄
C₀₂K₈₂K₁₀, वेणवैदेहकामात्या C₄₅, वेणवैदेहकामात्या K₇, वेणवैदेचकौ मात्या E (17a)
°कृत्कोली] Σ, °ककोली K₈₂, °कृत्काली E (17b) °नीलिकाः] Σ, °तीलिका E
(17c) °मुष्टिक°] Σ, °मौष्टिक° C₀₂ • °चण्डाला] Σ, °चाण्डालः E (17d) दशैते]
Σ, दशैते C₄₅ (18a) °गवया] Σ, °गवय K₁₀, °गवयो E (18b) °चामर°]
C₉₄C₄₅K₈₂K₇, °वानर° C₀₂E, °(वा)नर° K₁₀ (18c) °वराहा°] Σ, °वराह° K₁₀E
(18d) तामसोत्तमाः] Σ, तामसोत्तमः C₄₅, तमसोत्तमाः E (19a) °महिष्याश्च] Σ,
°महिष्या च K₁₀ (19c) उष्ट्र°] Σ, उष्ट्र° C₀₂, दंष्ट्रि° E • °शशगण्डा] Σ, °शगण्डाश्च
E (19d) तममध्यमाः] Σ, तममध्यमाः C₉₄

नवमो ऽध्यायः

[तामसाधमाः]

ऋक्षगोधामृगशृङ्गिबकवानरगर्दभाः ।

सूकरश्चानगोमायुर्दशैते तामसाधमाः ॥ ९:२० ॥

[तमसात्त्विकाः]

क्रौञ्चहंसशुकश्येनभासवारुण्डसारसाः ।

चक्राहशुकमायूरा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२१ ॥

[तमराजसाः]

बलाकाः कुक्कुटाः काकाश्चिल्लावकतित्तिराः ।

गृध्रकङ्कबकश्येन दशैते तमराजसाः ॥ ९:२२ ॥

[तामसाधमादि]

कोकिलोलूककञ्जल्यकपोताः पञ्च एव च ।

शारिकाश्च कुलिङ्गाश्च दशैते तमसाधमाः ॥ ९:२३ ॥

(20b) °गर्दभाः] Σ , °गर्दभः E (20c) सूकर°] Σ , सुखर° C₄₅ (20cd) °गोमायुर्द°] Σ , °गोमायु द° K₈₂K₁₀ (20d) °शैते] Σ , °शैते C₄₅ • तामसा°] C₄₅, तमसा° C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E (21a) क्रौञ्च°] E, क्रौञ्च° C₂K₈₂K₁₀K₇ (21b) °सारसाः] Σ , °सारसा K₇ (21c) °हशुकमायूरा] Σ , °(ङ्ग)ञ्चयूरा C₉₄, °ङ्गशुकमायूरा E (21d) दशैते] Σ , दशैते C₄₅ • तमसात्त्विकाः] C₀₂K₇E, तमसात्त्विकाः C₉₄K₁₀ (unmetr.), नमः सात्त्विकाः C₄₅ (unmetr.), तमः सात्त्विकाः K₈₂ (unmetr.) (22a) बलाकाः] corr., बलाका C₉₄K₈₂K₇, बलाक° C₄₅C₀₂K₁₀ E (22ab) कुक्कुटाः काकाश्चि°] corr., कुक्कुटकाकाश्चि° C₉₄C₄₅ (unmetr.), कुक्कुटा काकाश्चि° C₀₂K₇, कुक्कुटकाकाश्चि K₈₂K₁₀, कुक्कुटो काका चि° E (22b) °तित्तिराः] Σ , °तित्तिराः K₇, °तित्तिरिः E (22c) गृध्र°] Σ , गृध्र° K₇ (23a) कोकिलो°] Σ , कोकिलो° C₄₅ • °कञ्जल्य°] em., °कञ्जल्य° C₉₄C₀₂K₈₂, °कञ्जल्य° C₄₅K₁₀K₇ E (23b) च] Σ , चः K₇ (23c) शारिकाश्च] corr., शारिका च C₂K₈₂K₁₀K₇, शारिका च E • कुलिङ्गाश्च] corr., कुलिङ्गा च C₉₄K₁₀E, कुलिङ्गा च C₄₅C₀₂K₇, कुलिकां च K₈₂

मकरगोहनक्राश्च ऋक्षाश्च तमसात्त्विकाः ।
 कच्छपशिशुकुम्भीरमण्डूकास्तमराजसाः ।
 शङ्खशुक्तिकशम्बूकाः कवय्यस्तमतामसाः ॥ ९:२४ ॥

चन्दनागरुपद्मं च प्लक्षोदुम्बरपिप्पलाः ।
 वटदारुशमीबिल्वा दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२५ ॥

जाम्बीरलकुचाम्रातदाडिमाकोलवेतसाः ।
 निम्बनीपो ध्रुवावश्च दशैते तमराजसाः ॥ ९:२६ ॥

वृक्षवल्लीलतावेणुत्वक्सारतृणभूरुहाः ।
 मीरजाश्च शिलाशस्या दशैते तमसात्त्विकाः ॥ ९:२७ ॥

भ्रमरालि पतङ्गाश्च क्रिमिकीटजलौकसः ।

(24a) °गोहनक्राश्च] Σ , °गोहनक्रा च C_{02} , °गोहनक्राश्च K_{10} (24b) ऋक्षाश्च] conj., ऋक्षा च $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • तमसात्त्विकाः] E , तम(स्सा) $\simeq C_{94}$, तम:सात्त्विका: $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}$ (unmetr.), तसमात्त्विका: K_7 (24c) °शिशु°] em., °शुशु° $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • °कुम्भीर°] Σ , °कम्भीरा $C_{02}E$ (24d) °मण्डूका°] Σ , °मण्डूक° K_{10} , °मण्डुका° E (24e) शम्बूकाः] corr., °शम्बूका $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$, °(स)म्बूका: K_7 (24f) °कवय्य°] conj., °कवय्या° $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$, °कवन° K_{10}^{ac} • °मतामसाः] $C_{45}E$, °मस्तामसा: $C_{94}C_{02}K_7$ (unmetr.), °म:तामसा: $K_{82}K_{10}$ (unmetr.) (25a) °गरु°] Σ , °गुरु° E (25c) °बिल्वा] $C_{94}C_{45}K_{82}E$, °बिल्व $C_{02}K_{10}K_7$ (25d) दशैते] Σ , दशै C_{02} • तमसात्त्विकाः] E , तमस्सात्त्विका: C_{94} (unmetr.), तम:सात्त्विका: $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$ (unmetr.) (26a) जाम्बीर°] Σ , जम्बीर° C_{02} (26b) °दाडिमा°] Σ , °द्राडिमा° C_{02} , °द्राडि(हा)° K_{82} (26c) °नीपो] Σ , °नीपौ K_7 • ध्रुवावश्च] Σ , ध्रुवावश्च C_{94}^{pc} , ध्रुवावश्च E (26d) दशैते] Σ , $\simeq C_{94}$ (27a) वृक्षवल्ली°] Σ , (वृक्षवल्ली) K_{10} (27b) °त्वक्सारतृण°] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, °त्वक्सारस्तृण° $C_{02}E$, °त्वक्सारतृण° K_7 (unmetr.) (27c) मीरजाश्च] corr., मीरजा च $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$, मीनजा च C_{45} (27d) तमसात्त्विकाः] K_7E , तमस्सात्त्विका: C_{94} , तम:सात्त्विका: $C_{45}C_{02}K_{82}$ (unmetr.), तम:साधिका: K_{10} (unmetr.) (28a) °आलि] em., $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • पतङ्गाश्च] Σ , पतङ्गानां E (28b) क्रिमिकीटजलौकसः] $C_{\Sigma}K_{82}$, क्रिमिकीटजलौकस: K_{10} , क्रिमिकीटजलौक(सा:) K_7 , क्रिमिकीटजलौकसां E

यूकोदंशमशानां च विष्टाजास्तमसात्त्विकाः ॥ ९:२८ ॥

दया सत्यं दमः शौचं ज्ञानं मौनं तपः क्षमा ।

शीलं च नाभिमानं च सात्त्विकाश्चोत्तमा जनाः ॥ ९:२९ ॥

कामतृष्णारतिघूतमानो युद्धं मदः स्पृहा ।

निर्घृणाः कलिकर्तारो राजसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३० ॥

हिंसासूयाघृणामूढनिद्रातन्द्रीभयालसाः ।

क्रोधो मत्सरमायी च तामसेषूत्तमा जनाः ॥ ९:३१ ॥

लघुप्रीतिप्रकाशी च ध्यानयोगे सदोत्सुकः ।

प्रज्ञाबुद्धिविरागी च सात्त्विकं गुणलक्षणम् ॥ ९:३२ ॥

बालको निपुणो रागी मानो दर्पश्च लोभकः ।

स्पृहा ईर्ष्या प्रलापी च राजसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३३ ॥

- (28c) यूकोदंशमशानां च] C₉₄, यूकोदंशमशानाञ्च C₄₅K₈₂, यूकोदंशमसकानाञ्च C₀₂ (unmetr.), यूकोदंशमसानान्तु K₁₀, (यूकोदं) ॐ ॐ ॐ ॐ ॐ K₇, युक्तोदंशमशानाश्च E (28d) विष्टाजास्तमसात्त्विकाः] corr., विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C₉₄ (unmetr.), विष्टाजास्तमसात्त्विकाः C₄₅C₀₂K₈₂ (unmetr.), विष्टाजास्तमसाधिकाः K₁₀ (unmetr.), ॐ ॐ (जा)तमसाधिकाः K₇ (unmetr.), विष्टाजा तमसात्त्विकाः E (29b) ज्ञानं] C₉₄C₀₂K₁₀E, ज्ञान C₄₅K₇, ज्ञा(नं) K₈₂ • मौनं] Σ, मौन K₈₂ • क्षमा] Σ, क्षमाः C₄₅K₁₀ (29c) शीलं च] Σ, नीलञ्च K₁₀, शिलं च E • नाभिमानं] Σ, नाभिमानां E (30a) ॐमानो] Σ, ॐमनो C₀₂ (30b) युद्धं] Σ, युद्धं E • स्पृहा] Σ, स्मृत K₁₀ (30c) निर्घृणाः] C_Σ, निर्घृणा K₈₂E, निर्घृणाः K₁₀K₇ (30d) राजसेषूत्तमा] Σ, राजसेसूतमा C₀₂, राजसे ह्युत्तमो E (31a) ॐसूया०] Σ, ॐस(यू)० K₁₀ • ॐमूढ०] Σ, ॐमूढा० C₄₅K₁₀ (31b) ॐतन्द्री०] Σ, ॐतन्त्री० E (31c) क्रोधो] Σ, क्रोध० E (31d) तामसेषूत्तमा] Σ, तामसेसूतमा C₀₂, तामसे ह्युत्तमो E (32b) ॐयोगे] Σ, ॐ(योगे) C₉₄ (32c) ॐविरागी च] Σ, ॐविरागी K₈₂, ॐविराङ्गी च K₇ (33a) बालको] Σ, चालको K₇ • निपुणो] E, निपुणो C_ΣK₈₂K₁₀, निपुणे K₇ (33c) ईर्ष्या] Σ, ईर्ष्या C₄₅E • प्रलापी] Σ, च लापी C₀₂ (33d) राजसं] Σ, तामसं E

वृषसारसंग्रहे

उद्वेग आलसो मोहः क्रूरस्तस्करनिर्दयः ।
क्रोधः पिशुन निद्रा च तामसं गुणलक्षणम् ॥ ९:३४ ॥

[आहारस्त्रैगुण्ये]

विगतराग उवाच ।
केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम् ।
त्रैगुण्यस्य पृथक्त्वेन कथयस्व तपोधन ॥ ९:३५ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
आयुः कीर्तिः सुखं प्रीतिर्बलारोग्यविवर्धनम् ।
हृद्यस्वादुरसं स्निग्ध आहारः सात्त्विकप्रियः ॥ ९:३६ ॥

अत्युष्णामास्रलवणं रूक्षं तीक्ष्णं विदाहि च ।
राजसश्रेष्ठ-आहारो दुःखशोकामयप्रदः ॥ ९:३७ ॥

34a आलसो] Σ , अलसो C_{45} 34b क्रूरस्त०] $C_{94}C_{45}K_{82}$, क्रूरत० $C_{02}K_7E$,
क्रूरस्त० K_{10} • निर्दयः] Σ , निर्दया: K_7 34c क्रोधः] Σ , क्रोध० C_{45} • पिशुन]
E, पिशुनो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ • च] Σ , om. K_{10} 34d गुण०] Σ , गु० C_{45}^{ac} 35ab
केन चिह्नेन विज्ञेय आहारः सर्वदेहिनाम्] Σ , ~~~~~देहिनाम् C_{94} , केन
चिह्नेन विज्ञेय आहार सर्वदेहिनाम् K_{10} 35c पृथक्त्वेन] Σ , पृथक्केण K_7 35d धन]
 Σ , धनः K_7 36a कीर्तिः] Σ , किर्तिः E • सुखं प्रीतिर्ब०] K_7 , सुखं प्रीतिव० $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_{10}$, सुखप्रीति व० C_{02} , सुखं प्रीतिव० E 36b रोग्य०] Σ , रोग्यं C_{45} 36c
हृद्य०] Σ , हृद० E • रसं] $C_{94}C_{45}K_{82}$, रस C_{02} , •(रस) K_{10} , रसां K_7 , रसा E
• स्निग्ध] Σ , स्निग्धं K_{82} , (सन्दिग्ध) K_{10} 36d आहारः] $C_{94}^{pc}K_{10}K_7E$, आहार
 $C_{94}^{ac}C_{45}C_{02}K_{82}$ • सात्त्विकप्रियः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, सात्त्विकप्रिया C_{02} , सात्त्विकप्रिय K_{10} ,
सात्त्विकः क्रियाः E 37a म्ल०] Σ , म्ल० E • लवणं] Σ , लक्षणं C_{45} 37b
तीक्ष्णं] Σ , ती(क्ष्ण) C_{94} , स्तीक्ष्ण E • विदाहि च] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, •(दाहि च) C_{94} ,
विदाहिक C_{02}^{pc} , विदाहिकः $C_{02}^{ac}E$ 37cd राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः] C_{45}
 $K_{82}K_7$, ~~~~~ C_{94} , राजसश्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयः प्रदः C_{02} ,
राजसः श्रेष्ठ आहारो दुःखशोकामयप्रदः K_{10} , राजसे श्रेष्ठमाहारो दुःखशोकाभयप्रदः E

नवमो ऽध्यायः

अभक्ष्यामेध्यपूती च पूति पर्युषितं च यत् ।
आमयारसविस्वाद आहारस्तामसप्रियः ॥ ९:३८ ॥

[गुणातीतम्]

विगतराग उवाच ।
गुणातीतं कथं ज्ञेयं संसारपरपारगम् ।
गुणपाशनिबद्धानां मोक्षं कथय तत्त्वतः ॥ ९:३९ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।
आत्मवत्सर्वभूतानि सम्यक्पश्येत भो द्विज ।
गुणातीतः स विज्ञेयः संसारपरपारगः ॥ ९:४० ॥

ईर्षाद्वेषसमो यस्तु सुखदुःखसमाश्रये ।
स्तुतिनिन्दासमा ये च गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४१ ॥

तुल्यप्रियाप्रियो यश्च अरिमित्रसमस्तथा ।
मानापमानयोस्तुल्यो गुणातीतः स उच्यते ॥ ९:४२ ॥

40ab ≈ PadmaP 1.19.337ab : आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति 40 cf. BhG 6.32 : आत्मौपम्येन सर्वत्र समं पश्यति यो ऽर्जुन । सुखं वा यदि वा दुःखं स योगी परमो मतः ॥
41ab cf. VSS 11.51ab : न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत and BhG 14.25 : मानापमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥ and also BhG 12.13 : अद्वेष्टा सर्वभूतानां मैत्रः करुण एव च । निर्ममो निरहंकारः समदुःखसुखः क्षमी ॥ 42 cf. BhG 14.24cd-25 : तुल्यप्रियाप्रियो धीरस्तुल्यनिन्दात्मसंस्तुतिः ॥ मानावमानयोस्तुल्यस्तुल्यो मित्रारिपक्षयोः । सर्वारम्भपरित्यागी गुणातीतः स उच्यते ॥

(38a) अभक्ष्यामेध्यपूती च] em., अभक्ष्यमेध्यपूती च $C_{\Sigma}K_{82}$, अभक्षमेध्यपूती च K_{10} , अभक्षामेध्यपूती च K_7 , अभक्षमद्यपूती वै E (38c) आमया०] conj., आयाम० $C_{\Sigma}K_{82}$ $K_{10}K_7$, आयास० E (38d) ०मस०] Σ , ०मसः $C_{02}E$ • ०प्रियः] Σ , ०प्रियाः C_{02} (39a) ०तीतं] Σ , ०तीत $C_{02}K_{10}$ (39b) ०गम्] Σ , ०गः C_{02} (39c) ०बद्धानां] Σ , ०वर्द्धानां C_{45} , ०बद्दामो E (40a) ०भूतानि] Σ , ०भूतां K_{82} (40b) सम्यक्प०] Σ , सम्यत्प० K_{82} (40c) ०तीतः] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$, ०तीत $C_{02}K_7$, ०तीतं E (41a) ईर्षा०] Σ , ईर्ष्या० K_7E (41b) ०समाश्रये] Σ , ०समाश्रये K_{10} (41d) ०तीतः] Σ , ०तीत K_{10} (42a) तुल्य०] E, तुल्यः $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ (42b) ०सम०] Σ , ०समा० C_{02}

वृषसारसंग्रहे

एष ते कथितो विप्र गुणसद्भावनिर्णयः ।
गुणयुक्तस्तु संसारी गुणातीतः पराङ्गतिः ॥ ९:४३ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे त्रैगुण्यविशेषणीयो नामाध्यायो नवमः ॥

43a ते] Σ , तो K_{10} 43b ऽसद्भाव०] Σ , ऽमद्भाव० E 43d गुणातीतः] C_{94}
 $C_{02}K_{82}$, गुणातीत $C_{45}K_{10}K_7E$ • पराङ्गतिः] E, पराङ्गतिम् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ Colophon:
ऽविशेषणीयो] corr., ऽविशेषनीयो $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • नामाध्यायो नवमः] Σ , नाम नवमो
ऽध्यायः E

[दशमो ऽध्यायः]

[कायतीर्थोपवर्णनम्]

विगतराग उवाच ।

कतमं सर्वतीर्थानां श्रेष्ठमाहुर्मनीषिनः ।

कथयस्व मुनिश्रेष्ठ यद्यस्ति भुवि कामदम् ॥ १०:१ ॥

अनर्थयज्ञ उवाच ।

अतिगुह्यमिदं प्रश्नं पृष्ठः स्नेहाद्विजोत्तम ।

ब्रवीमि वः पुरावृत्तं नन्दिना कथितो ऽस्म्यहम् ॥ १०:२ ॥

नन्दिकेश्वर उवाच ।

कैलासशिखरे रम्ये सिद्धचारणसेविते ।

तत्रासीनं शिवं साक्षाद्देवी वचनमब्रवीत् ॥ १०:३ ॥

देव्युवाच ।

भगवन्देवदेवेश सर्वभूतजगत्पते ।

प्रष्टुमिच्छाम्यहं त्वेकं धर्मगुह्यं सनातनम् ॥ १०:४ ॥

3ab cf. MBh 12.327.18cd : मेरौ गिरिवरे रम्ये सिद्धचारणसेविते

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 207r–208v, C₄₅ ff. 212v–214r, C₀₂ ff. 283v–285v, K₈₂ ff. 14v–15v, K₁₀ exp. 55 (lower) – 56 (lower), K₇ ff. 222v–223v, E pp. 610–613; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

1a कतमं सर्वं] Σ, कतमसर्वं K₁₀, कथमन्सर्वं K₇ 1ab तीर्थानां श्रेष्ठं] Σ, तीर्थाः ऽष्टं C₉₄ 1b मनीषिनः] Σ, मनीषिभिः E 1d भुवि] Σ, भूरि E
• ऽदम्] Σ, ऽदः K₈₂ 2b स्नेहाद्विं] Σ, स्नेहा द्विं C₀₂ 2d ऽस्म्यहम्] Σ, स्मृहम् C₀₂ 3 नन्दिं] Σ, नन्दीं C₄₅ 3a कैलासं] Σ, कैलाशे E 4a
०देवेश] Σ, ०देश C₄₅ 4b ०पते] Σ, ०पतिम् K₈₂^{ac} 4c धर्मं] Σ, धर्मं K₈₂

अतितीर्थं परं गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते ।
मनुष्याणां हितार्थाय ब्रूहि तत्त्वं महेश्वर ॥ १०:५ ॥
महेश्वर उवाच ।
को मां पृच्छति तं प्रश्नं मुक्त्वा त्वामेव सुन्दरि ।
शृणु वक्ष्यामि तं प्रश्नं देवैरपि सुदुर्लभम् ॥ १०:६ ॥
कुरुक्षेत्रं प्रयागं च वाराणसीमतः परम् ।
गङ्गाग्निं सोमतीर्थं च सूर्यपुष्करमानसम् ॥ १०:७ ॥
नैमिषं बिन्दुसारं च सेतुबन्धं सुरद्रहम् ।
घण्टिकेश्वरवागीशं ज्ञात्वा निश्चयपापहा ॥ १०:८ ॥
उमोवाच ।
एवमादि महादेव पूर्ववत्कथितास्म्यहम् ।
स्वर्गभोगप्रदं तीर्थमेतेषां सुरनायक ॥ १०:९ ॥
कथं मुच्येत संसाराज्ज्ञानमात्रेण ईश्वर ।
कौतूहलं महज्जातं छिन्धि संशयकारकम् ॥ १०:१० ॥

(5a) ०तीर्थ] Σ , ०तीर्थ $K_{10}E$ (5ab) गुह्यं संसाराद्येन मुच्यते] Σ , (ग) \perp (सं)साराद्येन मुच्यते K_{10} (5d) ०श्वर] Σ , ०श्वर: C_{02} (6a) तं प्रश्नं] $K_{82}K_{10}$, तत्प्रश्न $C_{94}C_{45}$, तत्प्रश्नं $C_{02}E$, तं प्रश्न K_7 (6b) मुक्त्वा] Σ , मुक्ता E (6c) तं प्रश्नं] K_7 , तत्प्रश्नं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ (7c) गङ्गाग्निं] $C_{94}C_{45}$, गङ्गाग्नि $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, गङ्गाऽग्नि० E (8a) नैमिषं] Σ , नेमिस K_7 (8b) ०बन्धं] Σ , ०बन्ध० E • ०द्रहम्] Σ , ०ह्रदं E (8c) ०वागीशं] Σ , \perp (गीश) K_{10} (8d) निश्चयपापहा] Σ , निश्च(य) $\asymp \asymp \asymp C_{94}$ (9b) कथिता०] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$, कथितो $C_{45}K_{10}E$ (9cd) तीर्थमे०] Σ , तीर्थमे० C_{02} (9d) सुरनायक] $C_{94}^{pc}K_{82}K_7$, सुरनाक C_{94}^{ac} , सुरनायकम् $C_{45}C_{02}K_{10}E$ (10a) कथं] Σ , कथ C_{45} (10b) ज्ञान०] Σ , ज्ञात० C_{45} • ईश्वर] Σ , चेश्वर K_{82} (10c) कौतूहलं महज्जातं] $C_{\Sigma}E$, कौतूहलम्(हो)ज्जातं K_{82} , कौहलम्महज्जातं K_{10}^{ac} , कौ(तू)हलम्महज्जातं K_{10}^{pc} , कौतूहलं महज्जातं K_7 (10d) ०कारकम्] E , ०कारक $C_{\Sigma}K_{10}K_7$, ०कारक: K_{82}

दशमोऽध्यायः

रुद्र उवाच ।

किं न जानामि तत्तीर्थं सुलभं दुर्लभं च यत् ।

सुलभं गुरुसेवीनां दुर्लभं तद्विवर्जयेत् ॥ १०:११ ॥

[कुरुक्षेत्रम्]

कुरुः पुरुष विज्ञेयः शरीरं क्षेत्र उच्यते ।

शरीरस्थं कुरुक्षेत्रं सर्वतीर्थफलप्रदम् ॥ १०:१२ ॥

सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलानि च ।

सर्वव्रततपश्चीर्णं तत्फलं सकलं भवेत् ॥ १०:१३ ॥

एवमेव फलं तेषां तीर्थपञ्चदशेषु च ।

अनघानं महापुण्यं महातीर्थं महासुखम् ॥ १०:१४ ॥

देव्युवाच ।

अतीव रोमहर्षो मे जातो ऽस्ति त्रिदशेश्वर ।

सुलभं सुकरं सूक्ष्मं श्रुत्वा तुष्टिश्च मे गता ॥ १०:१५ ॥

12b cf. BhG 13.1 : इदं शरीरं कौन्तेय क्षेत्रमित्यभिधीयते । एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति त-
द्विदः ॥ 13ab \approx UMS 21.48cd : सर्वयज्ञफलावाप्तिः सर्वदानफलं लभेत् \approx VSS 11.2ab

[illegible]

वृषसारसंग्रहे

चतुर्दश परो भूयः कथयस्व मनोहरम् ।
प्रयागादि पृथक्त्वेन तत्त्वतस्तु सुरेश्वर ॥ १०:१६ ॥

[प्रयागो वाराणसी च]

रुद्र उवाच ।
सुषुम्ना भगवती गङ्गा इडा च यमुना नदी ।
एताः स्रोतोवहा नद्यः प्रयागः स विधीयते ॥ १०:१७ ॥

दक्षिणा वारुणी नासा वामनासा असि स्मृता ।
वारुणा-असिमध्येन तेन वाराणसी स्मृता ॥ १०:१८ ॥

[गङ्गा]

आकाशगङ्गा विख्याता तस्याः स्रवति चामृतम् ।
अहोरात्रमविच्छिन्नं गङ्गा सा तेन उच्यते ॥ १०:१९ ॥

[सोमतीर्थम्]

सोमतीर्थमिडा नाडी किङ्किणीरवचिहिता ।
तं तु श्रुत्वा न संदेहः सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ १०:२० ॥

16d तत्त्वतस्तु] Σ , तत्त्वत K_{82}^{ac} 17a सुषुम्ना] Σ , सुषुम्णा E • भगवती गङ्गा] Σ , भगवती ग Σ C₉₄, भवती गङ्गा E 17c एताः स्रोतोवहा] em., एता श्रोतवहा C₉₄K₇E, एते श्रोतावहा C₄₅C₀₂, एता श्रोत्रवहा K₈₂K₁₀ 18a दक्षिणा] Σ , दक्षि(णं) C₉₄, दक्षिणं C₀₂ • वारुणी] K_{82}^{pc} K₇E, वरुणी C₉₄C₀₂K₈₂^{ac}K₁₀, वरुणा C₄₅ 18b नासा] Σ , ना C₄₅K₁₀ 18c वारुणा-असिमध्येन] E, वरुणा असिमध्येन C₉₄C₄₅K₈₂K₇, वारुणनासमध्येन C₀₂, वरुण असिमध्येन K₁₀ 19b तस्याः] Σ , तस्मा C₀₂, तस्या K₁₀ 19d तेन] Σ , ते C₀₂ 20a तीर्थमिडा] Σ , तीर्थ इडा C₄₅ 20b किङ्किणी •] Σ , चिञ्चिनी • C₀₂ • रव •] Σ , रवि • C₄₅^{ac}, राव • E • चिहिता] Σ , चिहिका C₀₂, चिहता K₁₀ 20c तं तु] corr., (तन्तु) C₉₄, तन्तु C₄₅C₀₂K₈₂K₇ E, त(त्तु) K₁₀ • न संदेहः] Σ , वरारोहेः C₀₂

दशमो ऽध्यायः

[सूर्यतीर्थम्]

सूर्यतीर्थं सुषुम्ना च नीरवारवसंयुता ।
श्रुतिमात्राद्विमुच्येत पापराशिर्महानपि ॥ १०:२१ ॥

[अग्नितीर्थम्]

अग्नितीर्थार्जुना नाडी ब्रह्मघोषमनोरमा ।
तत्तदक्षरमाकर्ण्य अमृतत्वाय कल्पते ॥ १०:२२ ॥

[पुष्करम्]

पुष्करं हृदि मध्यस्थमष्टपत्तं सकर्णिकम् ।
चिन्तयेत्सूक्ष्म तन्मध्ये जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ १०:२३ ॥

[मानसम्]

मानससरमध्यस्थं स हंसः कमलोपरि ।
सलीलो लीलयाचारी परतः परपारगः ॥ १०:२४ ॥

[नैमिषम्]

नैमिषं शृणु देवेशि निमिषा प्रत्ययो भवेत् ।
सम्यग्छायां निरीक्षेत आत्मानो वा परस्य वा ॥ १०:२५ ॥

22cd = 22.31

(21a) °तीर्थ] Σ , °तीर्थ K_{10} • सुषुम्ना] Σ , सुषुम्णा E (21b) नीरवा°] E, वीरवा°
 $C_{94}C_{02}$, चीरवा° $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$ • °युता] $C_{94}K_{82}K_7E$, °युतम् $C_{45}C_{02}$, °युतां K_{10}
(21c) °मात्रा°] Σ , °माता° C_{02} (22a) °र्जुना] Σ , °जुना C_{02} , °र्जुनं E (22b)
°रमा] Σ , °रमा: K_7E (22c) °कर्ण्य] Σ , °र्ण्य C_{45} (22d) कल्पते] $C_{45}K_7E$,
क॒॒ C_{94} , कल्प्यते $C_{02}K_{82}K_{10}$ (23b) °पत्तं] $C_{45}K_{82}K_7E$, ॒॒ C_{94} , °पत्र C_{02}
 K_{10} • °कर्णिकम्] Σ , ॒॒ C_{94} , °कर्णिकाम् E (23c) सूक्ष्म] Σ , (सूक्ष्म) C_{94} ,
सूक्ष्मं E (24a) मानस°] $C_{45}K_{82}$, (मानस) C_{94} , मानसं $C_{02}K_{10}K_7E$ (24b) स
हंसः] conj., सहंस° $C_{94}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$, सहसं C_{45} (24c) सलीलो] Σ , सलीला
E (24d) परतः] Σ , परत K_{10} (25b) निमिषा प्रत्ययो भवेत्] Σ , निमि प्रत्ययो भवेत्
 C_{45} , नि॒॒ (षो) प्रत्ययो (भवेत्) K_{10} (25d) आत्मानो] Σ , ॒॒ C_{94} , स्वात्मानो E
• परस्य वा] Σ , परस्य च E

वृषसारसंग्रहे

आयतमङ्गुलीमात्रं निमिषाक्षिः स पश्यति ।
दृष्ट्वा प्रत्ययमेवं हि नैमिषज्ञः स उच्यते ॥ १०:२६ ॥

[विन्दुसरः]

तीर्थं विन्दुसरं नाम शृणु वक्ष्यामि सुन्दरि ।
देहमध्ये हृदि ज्ञेयं हृदिमध्ये तु पङ्कजम् ॥ १०:२७ ॥

कर्णिका पद्ममध्ये तु विन्दुः कर्णिकमध्यतः ।
विन्दुमध्ये स्थितो नादः स नादः केन भिद्यते ॥ १०:२८ ॥

उकारं च मकारं च भित्त्वा नादो विनिर्गतः ।
तं विदित्वा विशालाक्षि सो ऽमृतत्वं लभेत च ॥ १०:२९ ॥

[सेतुबन्धम्]

वक्ष्ये ते सेतुबन्धं दुरितमलहरं नादतोयप्रवाहं
जिह्वाकण्ठोरकूला स्वरगणपुलिनावर्तघोषा तरङ्गा ।

27cd ≈ 22.24ab 27 cf. NiśvK 5.55 : एतेषां नादमध्ये तु शिवं तत्र व्यवस्थितः । हृदयं देहमध्ये तु तत्र पद्मं व्यवस्थितम् ॥ 28 cf. NiśvK 5.56 : कर्णिका पद्ममध्ये तु अकारं तस्य मध्यतः । तस्य मध्ये विनिष्क्रान्तं नादं परमदुर्लभम् ॥ 29ab = NiśvK 5.57ab

(26a) आयतमङ्गुली०] conj., आयतप्यङ्गुली० C_ΣK₈₂K₁₀, आयातप्यङ्गुली० K₇E •
०मात्रं] Σ, ०मात्र K₇, ०मध्ये E (26b) ०क्षिः] em., ०क्षि C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (26d)
नैमिषज्ञः] Σ, नैमिसंज्ञः C₄₅, नैमिषज्ञ C₀₂ (27a) तीर्थं विन्दु०] Σ, तीर्थमिन्दु० E
(27c) हृदि ज्ञेयं] Σ, om. C₄₅ (28a) ०मध्ये] Σ, ०ध्ये C₉₄, ०पध्ये K₈₂ (28c)
विन्दुमध्ये] Σ, (विन्दु) = C₉₄ (28d) भिद्यते] Σ, (वि)द्यते C₉₄, विद्यते C₀₂ (29a)
उकारं च मकारं] Σ, उकारश्च मकारश्च E (29d) सो ऽमृतत्वं] Σ, सोम्यतत्वं C₀₂,
सोमतत्वं E • च] Σ, वा E (30a) ते] Σ, om. C₉₄, हं C₀₂ • ०बन्धं] Σ, ०बन्धूं
C₄₅ • ०तोय०] Σ, ०तोयं K₁₀ (30b) ०कण्ठोर०] conj., ०कण्ठोरु० C_ΣK₈₂K₁₀K₇
E • स्वर०] Σ, सुर० C₀₂E

दशमोऽध्यायः

कुम्भीराघोषमीना दशगणमकरा भीमनक्रा विसर्गा
सानुस्वारे गभीरे मदसुखरसनं सेतुबन्धं व्रजस्व ॥ १०:३० ॥

[सुरद्रहः]

सप्तद्वीपान्तमध्ये शृणु शशिवदने सर्वदुःखान्तलाभम्
ईशानेनाभिजुष्टं हृदि हृद विमलं नादशीताम्बुपूर्णम् ।
तत्रैकं जातपद्मं प्रकृतिदलयुतं केशरं शक्तिभिन्नं
पञ्चव्योमप्रशस्तं गतिपरमपदं प्राप्तुकामेन सेव्यम् ॥ १०:३१ ॥

[घण्टिकेश्वरम्]

†नाड्यैकासङ्गतानि† निपतितममृतं घण्टिकापारकेण
तृप्यन्ते तेन नित्यं हृदि कमलपुटं स्थाणुभूतान्तरात्मा ।
यं पश्यन्तीशभक्ताः कलिकलुषहरं व्यापिनं निष्प्रपञ्चं
देवेशं घण्टिकेशामरभवमभवं तीर्थमाकाशविन्दुम् ॥ १०:३२ ॥

(30c) °मीना] Σ , °माना E • दश°] Σ , °° C₉₄ • विसर्गा] C_Σ, विसर्गा: K₈₂
K₁₀ K₇ E (30d) °स्वारे] C₉₄ C₄₅ K₇ E, °सारे C₀₂, °स्वारो K₈₂, °स्वा(रेण) K₁₀
(unmetr.) • गभीरे] C₉₄ C₄₅ K₇, गम्भीरे C₀₂ K₁₀ E, (गं)भीरे K₈₂ • °रसनं] Σ , °रमणं
E • °बन्धं] Σ , °बन्ध C₄₅ • व्रजस्व] Σ , रमस्व E (31a) °द्वीपा°] Σ , °दीपा°
K₇ (31b) ईशानेनाभिजुष्टं] C₀₂ K₈₂ K₇ E, ईशानेनाभिदुष्टं C₉₄ K₁₀, ईशानेभिदुष्टं C₄₅,
ईशानेभि-₁ दुष्टं C₄₅ • विमलं नादशीता°] Σ , विमलान्नादशीता° K₁₀, विमलं नामशिता°
E (31c) केशरं] C₄₅ E, केशर° C₉₄ C₀₂ K₈₂ K₇ (unmetr.), केश्वर° K₁₀ (unmetr.)
(31d) °व्योम°] Σ , °व्यो(मं) K₈₂ • °शस्तं ग°] Σ , °शस्वङ्ग° C₀₂ • °परम°] Σ ,
°परमं K₈₂ (unmetr.) • सेव्यम्] Σ , सर्वम् E (32a) निपतितममृतं] Σ , निपतितममृत°
K₈₂ (unmetr.), नि-₂ तममृतं K₁₀ • °पारकेण] C₉₄ C₄₅ K₈₂ K₇, °याङ्क्रेण C₀₂ E,
°(पारकेन) K₁₀ (32b) °पुटं] Σ , °पुट C₄₅ • स्थाणु°] conj., स्थाणु° C_Σ K₈₂ K₇,
(स्थान)° K₁₀, स्थान° E (32c) यं पश्यन्तीशभक्ताः] K₈₂, यं पश्यन्तीशभक्ता C₉₄ K₁₀,
यं पश्यन्तीशभर्ताः C₄₅, यं पश्यन्तीशभक्त्या C₀₂, यत्पश्यन्तीशभक्त्या K₇, यं पश्यन्तीशमक्षा E
• °प्रपञ्चम्] C₉₄ K₈₂ K₁₀ K₇, °प्रपञ्च C₄₅ C₀₂ E

वृषसारसंग्रहे

[वागीश्वरतीर्थम्]

मीमांसारत्नकूला क्रमपदपुलिना शैवशास्त्रार्थतोया
मीनौघा पञ्चरात्रं श्रुतिकुटिलगतिः स्मार्तवेगा तरङ्गा ।
योगावर्तातिशोभा उपनिषदिवहा भारतावर्तफेना
पञ्चाशद्योमरूपी रसभवननदी तीर्थं वागीश्वरीयम् ॥ १०:३३ ॥

यस्तं वेत्ति स वेत्ति वेदनिखिलं संसारदुःखच्छिदं
जन्मव्याधिवियोगतापमरणं क्लेशार्णवं दुःसहम् ।
गर्भावासमतीव सह्यविषयं दुस्तीर्यदुःखालयं
प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि ॥ १०:३४ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे कायतीर्थोपवर्णनो नामाध्यायो दशमः ॥

(32d) देवेशं] C₄₅K₁₀E, देवेशं C₉₄C₀₂K₈₂, देवेश K₇ • घण्टिकेशामरं] C₀₂,
घण्टिकेशामरं C₉₄C₄₅K₁₀K₇, घण्टिकेशं मरं K₈₂, घण्टिकेशामरं E • भवं तीर्थम्]
em., भवन्तीर्थम् C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇E, भवन्तीर्थम् C₉₄ • विन्दुम्] Σ, विन्दु C₀₂
(33a) शैवः] Σ, शर्वः E (33b) मीनौघाः] K₈₂K₁₀E, मीनौघाः C_ΣK₇ • पञ्चरात्रं]
Σ, पञ्चरात्रं E • गतिः] corr., गति C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • स्मार्तवेगा तरङ्गा] Σ,
स्मार्तवेगा तरङ्गा K₁₀, स्मार्तवेगास्तरङ्गा E (33c) अवहा भारताः] Σ, महाभारताः
K₁₀ (33d) शब्दोमः] Σ, शब्दोमः K₈₂, शब्दोमः E (34a) यस्तं] Σ, यस्तं
C₉₄C₄₅ • स वेत्ति] Σ, (न) वेत्ति K₇ (34b) मरणं] Σ, मरण K₇ • ण्वं]
Σ, ण्वं K₈₂, ण्वं E (34c) गर्भावासम्] Σ, गर्भावासम् E • विषयं] C₉₄C₄₅
K₁₀, विषयं C₀₂K₈₂K₇E • लयम्] Σ, लयः K₈₂ • दुस्तीर्यः] Σ, दुस्तीर्यः K₇
(34d) प्राप्तं तेन न संशयः शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि] C₉₄C₄₅^{pc}K₈₂K₇, प्राप्तं तेन न संशयः
शिवदं दुष्प्राप्य देवैरपि C₄₅^{ac}, प्राप्तं तेन न संशयं शिवपदं दुष्प्राप्य देवैरपि C₀₂E, प्रा. ६. (यः शिवः)
यदेवैरपि K₁₀ (Colophon: कायतीर्थोपवर्णनो] Σ, कायतीर्थोपवर्णनो C₉₄
• नामाध्यायो दशमः] Σ, नाम दशमोऽध्यायः E

[एकादशमो ऽध्यायः]

[चतुराश्रमधर्मविधानः]

देव्युवाच ।

सर्वयज्ञः परश्रेष्ठ अस्ति अन्यः सुरोत्तम ।

अल्पक्लेशमनायास अर्थप्रायं विनेश्वर ॥ ११:१ ॥

सर्वयज्ञफलावाप्ति दैवतैश्चापि पूजितम् ।

कथयस्व सुरश्रेष्ठ मानुषाणां हिताय वै ॥ ११:२ ॥

महेश्वर उवाच ।

न तुल्यं तव पश्यामि दया भूतेषु भामिनि ।

किमन्यत्कथयिष्यामि दया यत्र न विद्यते ॥ ११:३ ॥

सदाशिवमुखात्पूर्वं श्रुतं मे वरसुन्दरि ।

शृणु देवि प्रवक्ष्यामि धर्मसारमनुत्तमम् ॥ ११:४ ॥

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 208v–210r, C₄₅ ff. 214r–215v, C₀₂ ff. 285v–287v, K₈₂ ff. 15v–17v, K₁₀ ff. 221v–223v (exp. 56 lower – 58 lower), K₇ ff. 223v–225v; E pp. 613–617; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

①b अन्यः] C₄₅K₈₂K₇, अन्य C₉₄C₀₂K₁₀, चान्या E • उत्तम] Σ, उत्तमः K₇
①c •नायास] Σ, •नाया(सं) K₈₂, •(नाया)सं K₁₀ ①d •र्थप्रायं] K₈₂^{pc}K₇, •र्थप्राय
C_Σ, •र्थप्रार्थप्रायं K₈₂^{ac}, •(र्थप्राय) K₁₀, •थाम्नाय E • विनेश्वर] Σ, (विनेश्वर) K₁₀, सुरेश्वर
E ②a दैवतैः] C₉₄C₄₅K₈₂E, देवतैः C₀₂K₇, (देवतैः) K₁₀ ②cd •श्रेष्ठ मानुषाणां
हिताय वै] Σ, •श्रेष्ठ K₁₀ ③ महेश्वर] Σ, महेश्वर K₇ ③a तुल्यं तव] Σ, तुल्यं
C₉₄ ③b भामिनि] Σ, भामि C₀₂ ③c किमन्यः] Σ, किमन्यः K₁₀ ④c
देवि प्रवक्ष्यामि] C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀, ते देवि वक्ष्यामि C₉₄K₇E ④d •सारमनुत्तमम्] Σ,
•सारसमुच्चयम् C₀₂

वृषसारसंग्रहे

[गृहस्थः]

विनार्थेन तु यो यज्ञः स यज्ञः सार्वकामिकः ।

अक्षयश्चाव्ययश्चैव सर्वपातकनाशनः ॥ ११:५ ॥

बहुविघ्नकरो ह्यर्थो बह्वायासकरस्तथा ।

ब्रह्महत्या इवेन्द्रस्य प्रविभागफला स्मृता ॥ ११:६ ॥

पञ्चशोध्येन शोध्येत अर्थयज्ञो वरानने ।

शोधिते तु फलं शुद्धमशुद्धे निष्फलं भवेत् ॥ ११:७ ॥

देव्युवाच ।

पञ्चशोध्ये सुरश्रेष्ठ संशयो ऽत्र भवेन्मम ।

कथयस्व विभागेन श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ११:८ ॥

रुद्र उवाच ।

मनःशुद्धिस्तु प्रथमं द्रव्यशुद्धिरतः परम् ।

मन्त्रशुद्धिस्तृतीया तु कर्मशुद्धिरतः परम् ।

5ab See a sequence or list of the four āśramas in 4.75 above : गृहस्थो ब्रह्मचारी च वानप्रस्थो ऽथ भिक्षुकः ; see also 5.9: एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् । वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनां तु चतुर्गुणम् ॥.

(5b) यज्ञः] Σ, यज्ञ E • सार्वकामिकः] C₄₅E, सर्वकालिकः C₉₄K₇, सर्वकामिक C₀₂, सार्वकालिकः K₈₂, सार्वकामिकाः K₁₀ (5c) अक्षयश्चाव्ययश्च] C₄₅K₁₀K₇E, अक्षयं चाव्ययं C₉₄C₀₂K₈₂ (5d) ऽनाशनः] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, ऽनाशनम् C₄₅E, ऽनाशन C₀₂ (6a) ऽकरो] Σ, ऽकरा C₀₂E • ह्यर्थो] Σ, ह्यर्थो E (6b) करस्तथा] Σ, करतस्था E (6d) प्रविभागः] C₄₅, प्रविभोगः C₉₄C₀₂(?)K₈₂K₇E, प्रतिभोगः K₁₀ • ऽफला स्मृता] C₀₂, ऽफलः स्मृतः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇, ऽफल स्मृतः C₉₄, ऽप्रदः स्मृतः E (7b) ऽयज्ञो] Σ, ऽयज्ञ C₀₂ (7cd) शुद्धमशुद्धे] Σ, शुद्धमशुद्धे K₈₂, शुद्धमशुद्धं E (8) देव्युवाच] Σ, om. K₁₀ (8a) ऽशोध्ये] C_ΣK₈₂, ऽशोध्य K₁₀K₇, ऽशोध्यः E • ऽश्रेष्ठ] Σ, ऽस्त्रे(ष्ठ) C₀₂ (8b) ऽत्र भवेः] Σ, ऽत्रा भवेः E (9b) ऽशुद्धिरतः] Σ, ऽशुद्धिगतः K₁₀ (9c) मन्त्रशुद्धिस्तृतीया] Σ, मन्त्रद्धि तृतीया K₇ (9d) कर्मशुद्धिः] Σ, कर्मसिद्धि K₇

एकादशमोऽध्यायः

पञ्चमी सत्त्वशुद्धिस्तु क्रतुशुद्धिश्च पञ्चधा ॥ ११:९ ॥

मनःशुद्धिर्नाम अविपरीतभावनया ।

द्रव्यशुद्धिर्नाम अनन्यायोपार्जितद्रव्येन ॥ ११:१० ॥

मन्त्रशुद्धिर्नाम स्वरव्यञ्जनयुक्ततया ।

क्रियाशुद्धिर्नाम यथाक्रमाविपरीततया ।

सत्त्वशुद्धिर्नाम रजस्तम-अप्रधानतया ॥ ११:११ ॥

विधिमेवं यदा शुध्येद्यदि यज्ञं करोति हि ।

तस्य यज्ञफलावाप्तिर्जन्ममृत्युश्च नो भवेत् ॥ ११:१२ ॥

विनार्थेन तु यो यज्ञं करोति वरसुन्दरि ।

न तस्य तत्फलावाप्तिः सर्वयज्ञेष्वशेषतः ॥ ११:१३ ॥

यज्ञवाट कुरुक्षेत्रं सत्त्वावासकृतालयः ।

प्रत्याहार महावेदि कुशप्रस्तर संयमः ॥ ११:१४ ॥

- (9e) पञ्चमी] Σ , पञ्चमं E • शुद्धिस्तु] Σ , शुद्धिश्च K_{82} E (9f) शुद्धिश्च पञ्चधा] Σ , शुद्धिस्तु पञ्चधा C_{02} , शुद्धिरतः परम् K_{82} (10ab) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां C_{02} • भावनया] Σ , भावनया K_{82} , भावनतया K_{10} (10cd) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां $C_{02} K_7$ • अनन्यायो] $C_{45} K_{82} K_{10} K_7$, अन-यो C_{94} , अन्यायो C_{02} , स्वल्पोन्यायो E • द्रव्येन] Σ , व्येन K_{10} (11ab) मन्त्रशुद्धिर्नां] $C_{94} C_{45} K_{10}$ E, मन्त्रशुद्धि नां $C_{02} K_7$, मन्त्रस्तुद्धिनां K_{82} • युक्ततया] Σ , युक्तया C_{45} (11cd) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां $C_{02} K_{10}$ • क्रमां] Σ , क्रमं C_{02} • रीततया] Σ , रीतया C_{45} , 2. तया K_7 (11ef) शुद्धिर्नां] Σ , शुद्धि नां $C_{94} C_{02}$ • धानतया] Σ , धानत K_7 (12a) धिमेवं यदा] C_{45} E, धिमेव यदा $C_{94} C_{02} K_{82}$, धिमेव य K_{10} , धिमेवं यथा K_7 (12ab) शुध्येद्यदि] conj., सूयेद्यदि $C_{94} K_{82}$, पूर्य यदि C_{45} , सूर्येद्यदि C_{02} , सूयेद्यति K_{10} , पूयेद्यदि K_7 , शूद्य यदि E (12b) यज्ञं] $C_{94} C_{45} K_{82}$ E, यज्ञ $C_{02} K_7$, संज्ञ K_{10} • हि] Σ , om. K_{10} (12cd) वासिर्जं] $C_{94} C_{45}$ E, वासि ज $C_{02} K_{10} K_7$, वापि जं K_{82} (13b) सुन्दरि] Σ , सुन्दरी E (13d) यज्ञेष्वशेषतः] Σ , यज्ञेषु शेषतः E (14a) वाट कुरुं] Σ , वाटङ्कुरुं C_{45} , वाटकृतं E • क्षेत्रं] Σ , क्षेत्र K_7 (14b) सत्त्वां] Σ , सत्त्वासत्त्वां C_{45}^{ac} • लयः] Σ , लयम् C_{02} (14c) वेदि] Σ , देवि E

विधि नियमविस्तारो ध्यानवह्निः प्रदीपितः ।
योगेन्धनसमिज्ज्वालतपोधूमसमाकुलः ॥ ११:१५ ॥

पात्रन्यास शिवज्ञानं स्थालीपाक शिवात्मकः ।
आज्याहुतिमविच्छिन्नं लम्बकस्रुवपातितः ॥ ११:१६ ॥

धारणाध्वर्युवत्कृत्वा प्राणायामश्च ऋत्विजः ।
तर्कयुक्तः सविस्तारः समाधिर्वयतापनः ॥ ११:१७ ॥

ब्रह्मविद्यामयो यूपः पशुबन्धो मनोन्मनः ।
श्रद्धा पत्नी विशालाक्षि संकल्प पद शाश्वतम् ॥ ११:१८ ॥

पञ्चेन्द्रियजयोत्पन्नः पुरोडाशो ऽमृताशनः ।
ब्रह्मनादो महामन्त्रः प्रायश्चित्तानिलो जयः ॥ ११:१९ ॥

सोमपान परिज्ञानमुपाकर्म चतुर्यमः ।
इतिहास जलस्नानं पुराणकृतमम्बरः ॥ ११:२० ॥

(15a) विधि नि०] Σ , विधिर्नि० E • ०विस्तारो] Σ , ०विस्तारौ C₄₅ (15b) ध्यानवह्निः
प्रदीपितः] K₇, ध्यानवह्निप्रदीपितः C₉₄K₈₂, ध्यानं वह्निप्रदीपितः C₄₅, ध्यानमग्निप्रदीपितः
C₀₂, ध्यान अग्निप्रदीपनः K₁₀, ध्यानवृद्धिप्रदीपिनः E (15cd) ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूम०]
K₁₀K₇, ०न्धनसमिज्ज्वालतपोधूप० C₉₄, ०(न्ध)सत्वमिज्ज्वालतपोधूम० C₄₅, ०न्धनसमिज्ज्वाल-
तपोधूम० C₀₂, ०न्धनशमि(त)ज्वालतपोधूप० K₈₂, ०न्धनसमिज्ज्वाला तपोधूम० E (16a)
पात्र०] Σ , पात्रा० K₇ (16c) ०च्छिन्नं] Σ , ०च्छिन्न K₇ (16d) लम्बक०] Σ ,
(ल)म्बक० C₀₂, त्र्यम्बक० E • ०पातितः] Σ , ०पातितम् E (17a) ०ध्वर्युव०] K₁₀,
०ध्वर्यव० C_Σ, ०(ध्व)र्यव० K₈₂, ध्वः० K₇, धर्मव० E (17c) ०युक्तः] Σ , ०युक्त C₀₂,
०युक्तिः K₈₂ • ०विस्तारः] Σ , ०विस्तारो C₀₂ (18b) ०न्मनः] C₉₄K₈₂K₁₀E, ०त्मनः
C₄₅C₀₂K₇ (18c) पत्नी] Σ , (पत्नी) C₉₄ • विशालाक्षि] Σ , विशालाक्षी K₇E (18d)
पद शाश्वतम्] Σ , प(द)० श्वतम् C₉₄ (19b) ०डाशो] C_ΣK₁₀K₇, ०भा K₈₂^{ac}, ०भासे
K₈₂^{pc}, ०भागे E • मृता०] Σ , मृगा० C₀₂ (19d) ०त्तानिलो] Σ , ०त्तनिलो C₀₂K₁₀ •
जयः] Σ , जलाः E (20a) परि०] Σ , पर० C₀₂ (20c) ०स्नानं] Σ , ०स्नान C₄₅
(20d) पुराण०] Σ , पुराणं E • ०कृतमम्बरः] Σ , ०कृतम्बरम् C₄₅ (unmetr.)

एकादशमोऽध्यायः

इडासुषुम्नासंवेद्ये स्नानमाचमनं सकृत् ।
 संतोषातिथिमादृत्य दयाभूतद्विजार्चितः ॥ ११:२१ ॥

ब्रह्मकूर्चं गुणातीतं हविर्गन्धं निरञ्जनः ।
 ब्रह्मसूत्रं त्रयस्तत्त्वं बोधना मुण्डितं शिरः ॥ ११:२२ ॥

निवृत्त्यादि चतुर्वेदश्चतुःप्रकरणासनः ।
 दक्षिणामभयं भूते दत्त्वा यज्ञं यजेत्सदा ॥ ११:२३ ॥

विनार्थं यज्ञसम्प्राप्तिः कथिता ते वरानने ।
 आसहस्रस्य यज्ञानां फलं प्राप्नोति नित्यशः ॥ ११:२४ ॥

आश्रमः प्रथमस्तुभ्यं कथितोऽस्ति वरानने ।
 सदाशिवेन सद्धर्मं दैवतैरपि पूजितम् ॥ ११:२५ ॥

[ब्रह्मचारी]

ब्रह्मचर्यं निबोधेदं शृणुष्वावहिता शुभे ।

23c cf. VSS 22.14ab : दक्षिणामभयं भूतेभ्यः पशुबन्धः स्वयंकृतः

(21a) °सुषुम्ना°] Σ, °सुषुम्ना° C₀₂ • °वेद्ये] C₉₄E, °वेद्य C₄₅K₁₀, °वेद्ये: C₀₂, °वैद्य K₈₂, °भेदो K₇ (21b) सकृत्] Σ, विदुः C₀₂ (21c) °तोषातिथिमादृत्य] Σ, °तोषातिथिमादृत्य K₁₀ (21d) °द्विजा°] Σ, °दया° C₄₅ (22b) °हविर्ग°] Σ, °हवि(र्ग)° C₄₅, °हविग K₈₂ (22c) °सूत्रं त्रयस्] C₄₅K₁₀K₇E, °सूत्रत्रयस्तयस् C₉₄, °सूत्रं त्रय C₀₂, °सूत्रत्रयं K₈₂ (22d) मुण्डितं] Σ, मुण्डित° C₄₅K₇(unmetr.) (23a) निवृत्त्या°] em., निवृत्त्या° C_ΣK₈₂K₁₀K₇, निवृत्त्या° E (23b) °प्रकरणासनः] Σ, प्रकरणासनः C₀₂, प्रकरणासनः E (23c) °भयं भूते] Σ, °भक्षयम्भूतै C₄₅ (23d) यज्ञं यजेत्] Σ, यज्ञं ददत् E (24a) विनार्थं] Σ, विनार्थ C₀₂ (24b) कथिता ते] Σ, कथि(तो) स्मि C₀₂, कथितस्ते E • वरानने] Σ, व(रा)नने C₀₂ (24d) प्राप्नोति] Σ, प्रा. 1. ति C₉₄ • नित्यशः] Σ, मानवः K₁₀ (25a) आश्रमः] Σ, आश्रम C₄₅C₀₂ • °स्तुभ्यं] Σ, °स्येष C₀₂, °स्यैव E (25b) °स्ति] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, स्मि C₀₂K₁₀E (25c) °धर्म] Σ, °ध(र्म) C₄₅, °धर्मे E (25d) दैव°] Σ, देव° K₁₀E • पूजितम्] Σ, पूजितम् C₄₅ (26a) °चर्य] Σ, °चर्य K₈₂ (26b) °वहिता शुभे] Σ, °वहितो भव C₀₂, °वहितो शुभे K₁₀

द्वितीयमाश्रमं देवि सर्वपापविनाशनम् ॥ ११:२६ ॥

व्रतं ब्रह्मपरं ध्यानं सावित्री प्रकृतिर्लयम् ।
ब्रह्मसूत्राक्षरं सूक्ष्मं त्रिगुणालय मेखलम् ॥ ११:२७ ॥

दम दण्ड दया पात्रं भिक्षा संसारमोचनम् ।
त्र्यायुषं द्यक्षरातीतं ज्ञानभस्म-अलङ्कृतम् ॥ ११:२८ ॥

स्नानव्रतं सदासत्यं शीलशौचसमन्वितम् ।
अग्निहोत्र त्रयस्तत्त्वं जप ब्रह्मबिलस्वरः ॥ ११:२९ ॥

द्वितीय आश्रमो देवि यथाह भगवान्निशवः ।
ममापि कथितं तुभ्यं जन्ममृत्युविनाशनम् ॥ ११:३० ॥

[वानप्रस्थः]

वानप्रस्थविधिं वक्ष्ये शृणुष्वायतलोचने ।
यथाश्रुतं यथातथ्यमृषिदैवतपूजितम् ॥ ११:३१ ॥

वैराग्यवनमाश्रित्य नियमाश्रममाहरेत् ।

26cd cf. MBh 12.184.10A : गार्हस्थ्यं खलु द्वितीयमाश्रमं वदन्ति 27ab cf. VSS 16.8cd

- (26d) °विनाशनम्] Σ, °प्रनाशनम् K₁₀ (27a) °परं ध्यानं] Σ, °परिज्ञानं E
(27b) °कृतिर्लयम्] C₉₄K₈₂K₇E, °कृतालयम् C₄₅, °कृतीलयम् C₀₂, °कृतिलः K₁₀
(27d) °लय] Σ, °ल. 1 C₉₄ • मेखलम्] Σ, यत्फलम् E (28a) दण्ड दया]
Σ, दण्डादया K₈₂, दण्डादयो E • पात्रं] Σ, पात्र K₁₀ (28c) °युषं] Σ, °युष
K₈₂ (28d) भस्म] Σ, भष्मम् E (29a) °व्रतं] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, °व्रत C₄₅
K₇E (29c) °होत्र त्रयस्तत्त्वं] K₈₂K₇E, °होत्रत्रयस्तत्त्वं C₉₄, °होत्र(त)यस्तत्त्वं C₄₅,
°होत्रत्रयं तत्त्वा C₀₂, °होत्रं त्रयस्तत्त्वं K₁₀ (29d) °बिलस्वरः] corr., °बिलश्वरः C_Σ
K₈₂K₁₀, °बिलेश्वर K₇E (30a) द्वितीय आश्रमो] Σ, द्वितीयमाश्रमो C₀₂, द्वितीयमाश्रमं
E (30b) यथाह] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, यथाहं C₀₂K₁₀, यदाह E (30c) ममापि कथितं
तु०] Σ, ममापि कथितस्तु० K₇, मयापि कथितो तु० E (30d) °मृत्यु०] Σ, °मृ. 1 C₉₄
• °नाशनं] Σ, °नाशनः K₇ (31a) °विधिं] Σ, °विधि C₄₅ (31d) °दैवत०]
Σ, °देवत० C₀₂ (32a) वैराग्य०] Σ, वैराग्या E (32b) नियमा०] Σ, मा० K₈₂^{ac} •
°श्रममा०] Σ, °श्रमनो हरेत् C₉₄

एकादशमो ऽध्यायः

शीलशैलदृढद्वारे प्राकारे विजितेन्द्रियः ॥ ११:३२ ॥

अधिभूतः स्मृतो माता अध्यात्मश्च पिता तथा ।

अधिदैविकमाचार्यो व्यवसायाश्च भ्रातरः ॥ ११:३३ ॥

श्रुतिः स्मृतिः स्मृता भार्या प्रज्ञा पुत्रः क्षमानुजः ।

मैत्री बन्धुर्जटा चापं करुणा सुपवित्रकम् ।

मुदिता मौन चत्वारः सर्वकार्यमुपेक्षका ॥ ११:३४ ॥

यमवल्कलसंवीतस्तपःकृष्णाजिनाधरः ।

उत्तरासङ्गमासीनो योगपट्टदृढव्रतः ॥ ११:३५ ॥

वेदघोषेण घोषेण प्राणायामो ऽग्निहावनम् ।

जितप्राण मृगाकूलो धृति यज्ञः क्रिया जपः ॥ ११:३६ ॥

अर्थसंग्रह शास्त्रेषु सखा दमदयादयः ।

शिवयज्ञं प्रयुञ्जीत साधनाष्टकपूजनम् ॥ ११:३७ ॥

33ab cf. VSS 22.10ab : अध्यात्मनगरस्फीतः अधिभूतजनाकुलः 37d cf. DhP 2.1 :
अष्टभिः साधनैरेभिश्चित्तं कायञ्च यत्नतः । शोधयित्वा ततो योगी योगाभ्यासं समाचरेत् ॥

(32c) ऽदृढं] Σ, ऽदृष्टं E (32d) ऽकारे] Σ, ऽकारं C₀₂ (33a) स्मृतो]
Σ, -2- C₄₅, स्मृतौ E (33c) अधिदैविकं] em. GOODALL, (अ) 1- (भौ) 1- कं
C₉₄, अधिभौतिकं C₄₅ C₀₂ K₈₂ K₇ E, अधिभौक्तिकं K₁₀ (33d) व्यवसायाश्च] Σ,
व्यवसायश्च E (34a) स्मृता] Σ, स्मृतो C₄₅ (34c) बन्धुर्जं] Σ, बन्धु जं C₀₂ K₁₀
(34e) मौन चत्वारः] Σ, मौनश्चत्वारः C₄₅, मौन चत्वार C₀₂ (34f) ऽकार्यमुं]
Σ, ऽकार्यामुं K₈₂ • उपेक्षका] Σ, उपेक्षया E (35a) ऽसंवीतं] Σ, ऽसान्वीतं
E (35b) ऽकृष्णां] Σ, ऽकृष्णां C₀₂ • ऽजिनाधरः] K₇, ऽजिनधरः C_Σ K₈₂ K₁₀
(unmetr.), ऽजिनं पुरः E (35d) ऽदृढं] Σ, ऽदृष्टं K₁₀ • ऽव्रतः] Σ, -2- C₉₄
(36a) वेदं] Σ, 1- दं C₉₄ • ऽण घोषेण] Σ, ऽण घोषीण C₀₂ (36b) ऽहावनम्]
Σ, ऽ(हावनम्) C₄₅, ऽहावन C₀₂ (36d) ऽजपः] Σ, ऽजिणः C₀₂ (37b) सखा]
Σ, सखो K₁₀ • दमदं] Σ, दमं C₉₄^{ac}, दयदं C₀₂ (37c) ऽयज्ञं] Σ, ऽयज्ञ C₀₂ K₇
(37d) ऽपूजनम्] Σ, ऽपूजिकं C₀₂

पञ्चब्रह्मजलैः पूतः सत्यतीर्थशिवहृदे ।
 स्नानमाचमनं कृत्वा संध्यात्रयमुपासयेत् ॥ ११:३८ ॥

अक्षमाला पुराणार्थं जप शान्तं दिवानिशम् ।
 ज्ञानसलिलसम्पूर्णमितिहासकमण्डलुः ॥ ११:३९ ॥

पञ्चकर्मक्रियोत्क्रान्ति जप पञ्चविधः सुखम् ।
 साधनं शिवसंकल्पो योगसिद्धिफलप्रदः ॥ ११:४० ॥

संतोषफलमाहारः कामक्रोधपराजितः ।
 आशापाशजयाभ्यासो ध्यानयोगरतिप्रियः ।
 अतिथिभ्यो ऽभयं दत्त्वा वानप्रस्थश्चरेद्व्रतम् ॥ ११:४१ ॥

वानप्रस्थमयं धर्मं गदित यत्पूर्वमवधारितं
 संसारोद्धरणमनित्यहरणमज्ञाननिर्मूलनम् ।

38d cf. VSS 11.59cd: शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत्

(38a) °ब्रह्मजलैः पूतः] Σ, ब्र. 5. K₁₀ (38b) °तीर्थ°] Σ, °तीर्थ° E (38c) °चमनं] Σ, °चनं C₄₅ (38d) °सयेत्] em., °श्रयेत् C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (39a) अक्षमाला] Σ, (अक्ष) 1. ला C₉₄ • पुराणार्थं] Σ, पुराणाञ्च K₁₀, पुराणा(र्या) K₇ (39b) °शान्तं] Σ, °शान्ति C₉₄K₈₂ (39c) °सलिल°] Σ, °सलील° E (39d) °कमण्डलुः] Σ, °कमण्डलु E (40ab) °त्क्रान्ति ज°] C₉₄C₄₅K₁₀, °क्रान्तिज° C₀₂, °त्क्रान्तिर्ज° K₈₂, °त्क्रान्तिज° K₇, ऽक्रान्ति ज° E (40d) °दः] Σ, °दम् E (41c) °भ्यासो] Σ, °भ्यास E (41d) °रति°] C₀₂K₈₂K₁₀K₇, 2. C₉₄, °रति° C₄₅, °रतिः E (41e) अतिथिभ्यो ऽभयं] Σ, आर्तिभ्यश्चाभयं E • दत्त्वा] Σ, दारा C₀₂ (41f) °प्रस्थश्च°] Σ, °प्रस्थ च° C₀₂K₁₀ (42a) गदित यत्पूर्वमवधारितम्] conj., गदितं पूर्वधारितम् C₉₄C₄₅, यत्पूर्वमवधारितं C₀₂E, गदितं यत्पूर्वधारितं K₈₂^{ac}, गदितं यत्पूर्व(मवधा)रितं K₈₂^{pc}, गदितं पूर्वधारितं K₁₀, गदितं यत्पूर्वमेधारितं K₇ (42b) °हरणमनित्यहरणमज्ञा°] C₉₄C₄₅K₈₂^{ac} K₁₀K₇, °हरणमनित्यहरणमज्ञा° C₀₂E, °हरणम् अनित्यहरणन्तज्ञा° K₈₂^{pc}

एकादशमो ऽध्यायः

प्रज्ञावृद्धिकरममोघकरणं क्लेशार्णवोत्तारणं
जन्मव्याधिहरमकर्मदहनं सेवेत्स धर्मोत्तमम् ॥ ११:४२ ॥

[परिव्राजकः]

परिव्राजकधर्मो ऽयं कीर्तयिष्यामि तच्छृणु ।
सुखदुःखं समं कृत्वा लोभमोहविवर्जितः ॥ ११:४३ ॥

वर्जयेन्मधु मांसानि परदारांश्च वर्जयेत् ।
वर्जयेच्चिरवासं च परवासं च वर्जयेत् ॥ ११:४४ ॥

वर्जयेत्सृष्टभोज्यानि भिक्षामेकां च वर्जयेत् ।
वर्जयेत्संग्रहं नित्यमभिमानं च वर्जयेत् ॥ ११:४५ ॥

सुसूक्ष्मं मनसा ध्यात्वा दृशौ पादं विनिक्षिपेत् ।

43d cf. VSS 4.71: कामः क्रोधश्च लोभश्च मोहश्चैव चतुर्विधः । चतुःशत्रुर्निहन्तव्यः सर्वथा वीत-
कल्मषः ॥ 44ab cf. Manu 2.177: वर्जयेन्मधु मांसं च गन्धं माल्यं रसान्निव्यः । शुक्तानि
यानि सर्वाणि प्राणिनां चैव हिंसनम् ॥ 45b cf. Manu 2.188ab: भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं नैकान्नादी
भवेद्व्रती

42d E (and paper MS K₄₁) add here a Śārdūlavikrīḍita line: श्रद्धापूर्वकमेव यः सनियमं
साक्षाच्च जीवन्निवः (श्रद्धापूर्वकमेव यः सनियतं साक्षाच्च जीवने शिवः K₄₁) 45ab Omitted
in C₄₅

(42c) (प्रज्ञा... उत्तारणम्)] Σ, om. K₁₀ • ०करममोघ०] C_ΣK₈₂ (unmetr.),
om. K₁₀, ०कममोघ० K₇, ०करं प्रबोध० E • क्लेशार्णवो] C_ΣK₇, क्लेशार्णवो K₈₂,
om. K₁₀, शोकार्णवो E (42d) सेवेत्स] Σ, सेवे स C₀₂, सेवेत् K₁₀ (43b)
कीर्तयिष्यामि] Σ, कीर्तयि-॥ मि C₉₄ (43c) ०दुःखं] C₄₅, ०दुःख C₉₄C₀₂K₈₂
K₁₀K₇E (43d) लोभमोह०] C₄₅, लाभालोभ० C₉₄K₈₂K₁₀K₇, लाभलोभ० C₀₂,
लाभालाभ० E • ०वर्जितः] Σ, ०वर्जिताः K₁₀ (44a) वर्जयेन्] C₉₄K₁₀, वर्जयेत्
C₄₅C₀₂K₈₂K₇E (44c) ०वासं] Σ, ०वासश् E (44d) ०वासं] Σ, ०वासश्
E (45a) वर्जयेत्सृष्ट०] C₀₂(?)K₈₂K₇, वर्जयेत्सृष्ट० C₉₄, वर्जन्मृष्ट० K₁₀, वर्जयेन्मृष्ट०
E • ०भोज्यानि] Σ, ०भोजालि(?) K₇ (45b) ०क्षामेकां] C₉₄K₁₀, ०क्षामेकं C₀₂K₈₂,
०क्षमेकञ् K₇, ०क्षामेकश् E (46b) दृशौ] conj., शुचौ C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • पादं] C₄₅
C₀₂K₈₂K₇, पा(दं) C₉₄, पाद K₁₀E • विनिक्षि०] Σ, ॥ निक्षि० C₉₄, विनिक्ष० K₇

न कुप्येत अनालाभे लाभे वापि न हर्षयेत् ॥ ११:४६ ॥
 अर्थतृष्णास्वनुद्विग्नो रोषे वापि सुदारुणे ।
 स्तुतिनिन्दा समं कृत्वा प्रियं वाप्रियमेव वा ॥ ११:४७ ॥
 नियमास्तु परीधानं संयमावृतमेखलः ।
 निरालम्बं मनः कृत्वा बुद्धिं कृत्वा निरञ्जनाम् ॥ ११:४८ ॥
 आत्मानं पृथिवीं कृत्वा खं च कृत्वा मनोन्मनम् ।
 त्रिदण्डं त्रिगुणं कृत्वा पात्रं कृत्वाक्षरो ऽव्ययः ॥ ११:४९ ॥
 न्यसेद्धर्ममधर्मं च ईर्ष्याद्वेषं परित्यजेत् ।
 निर्द्वन्द्वो नित्यसत्यस्थो निर्ममो निरहंकृतः ॥ ११:५० ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे भिक्षां सप्तगृहं चरेत् ।
 न चासीत न तिष्ठेत न च देहीति वा वदेत् ॥ ११:५१ ॥

46cd ≈ Manu 6.57: अलाभे न विषदी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् = VāsiṣṭhaDhS 10.22
 50cd cf. BhG 2.45cd: निर्द्वन्द्वो नित्यसत्त्वस्थो निर्योगक्षेम आत्मवान् 51b cf. GautDhS
 23.18: तस्याजिनमूर्ध्वबालं परिधाय लोहितपत्रः सप्त गृहान्भक्षं चरेत्

(46c) कुप्येत] Σ, कुपेत C₀₂ • अनालाभे] K₈₂, मनोलाभे C₉₄C₄₅K₁₀K₇, मनोलाभो
 C₀₂, मनालाभे E (47a) अर्थः] C₄₅C₀₂K₇, अर्थाः C₉₄K₈₂K₁₀, अर्थ E • अनुद्विग्नो]
 Σ, अनुद्विग्नो C₀₂ (48a) धानं] Σ, धाना C₀₂, धानं K₇ (48b) अवृतः] Σ,
 मृतः K₁₀, नृतः E • मेखलः] Σ, मेखलाः C₀₂, मेखला K₁₀ (48c) एवं मनः
 कृत्वा] K₇, वमसत्कृत्वा C₉₄K₈₂, वमसंकृत्वा C₄₅, वमनंकृत्वा C₀₂, व मनस्कृत्वा
 K₁₀, वमनकृत्वा E (48d) बुद्धिं] Σ, बुद्धि C₄₅E • निरञ्जनाम्] em., निरञ्जनम्
 C_ΣK₁₀K₇E, निरञ्जनः K₈₂ (49a) कृत्वा खं च] Σ, कृ(त्वा) 1. च C₉₄ (49b)
 मनोन्मनम्] Σ, मनोन्मनः K₇, मनोन्मनैः E (49d) क्षरो] Σ, करो K₁₀ • व्ययः]
 C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, व्ययं C₀₂, व्यय K₇, द्वयम् E (50a) धर्मं च] Σ, धर्मं वा K₈₂
 (50b) ईर्ष्याः] K₈₂K₇E, ईर्ष्याः C_ΣK₁₀ • द्वेषः] Σ, द्वेष C₀₂ (50c) निर्द्वन्द्वो]
 Σ, निर्वन्द्वो C₀₂ • सत्यः] Σ, संत्यः C₀₂ (50d) निर्ममो] K₇E, निर्मासो C_ΣK₈₂,
 निर्मासो K₁₀ • कृतः] Σ, कृतं K₈₂, कृतिः E (51a) दिवसस्याः] Σ, दिवसत्याः
 C₄₅ (51b) भिक्षां] Σ, भिक्षा K₁₀

एकादशमोऽध्यायः

यथालाभेन वर्तेत अष्टौ पिण्डान्दिने दिने ।
 वस्त्रभोजनशय्यासु न प्रसज्येत विस्तरम् ॥ ११:५२ ॥
 नाभिनन्देत मरणं नाभिनन्देत जीवितम् ।
 इन्द्रियाणि वशंकृत्वा कामं हत्वा यतव्रतः ॥ ११:५३ ॥
 अतीतं च भविष्यं च न भिक्षुश्चिन्तयेत्सदा ।
 क्रोधमानमददर्पान्परिव्राड्जयेत्सदा ॥ ११:५४ ॥
 विरागं तु धनुः कृत्वा प्राणायामगुणैर्युतम् ।
 धारणाशरतीक्ष्णेन मृगं हत्वा मनेन्द्रियम् ॥ ११:५५ ॥
 मैत्रीखड्गसुतीक्ष्णेन संसारारिं निकृन्तयेत् ।
 करुणावर्तचक्रेण क्रोधमत्तगजं जयेत् ।
 मुदितावर्मबद्धाङ्गस्तूणं पूर्णमुपेक्षया ॥ ११:५६ ॥
 अनक्षरं परं ब्रह्म चिन्तयेत्सततं द्विज ।
 ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोश्च हृदयं शिवः ।

53ab = MBh 12.237.15ab = Manu 6.45ab = NāradaParivrUp 3.61cd

(52a) यथालाभेन] Σ, यथाला. 2. C₉₄ (52b) अष्टौ] Σ, अष्ट E (52c) शय्यासु]
 Σ, शय्यासु K₁₀, शय्यासु E (52d) सज्येत] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, युज्ये C₄₅, सहेत
 K₇, सहेत E • विस्तरम्] Σ, विस्तरः E (53c) वशंकृ०] Σ, वसंकृ० C₀₂ (53d)
 हत्वा यतव्रतः] Σ, कृत्वा यतः व्रतः K₁₀ (54b) भिक्षुश्चि०] Σ, भिक्षुश्चि० K₈₂, भिक्षु चि०
 E • सदा] Σ, om. C₄₅ (54cd) दर्पान्प०] Σ, दर्पान्प० C₄₅ (55a) धनुः]
 Σ, धनुष E (55b) प्राणायामगु०] Σ, प्राणायामगु० C₉₄ • युतम्] Σ, युतः K₈₂, वृत्तं
 E (55c) तीक्ष्णेन] K₁₀E, तीक्ष्णेन C_ΣK₇, तीक्ष्णेन K₈₂ (56a) सुतीक्ष्णेन]
 C₉₄K₁₀K₇E, सुतीक्ष्णेन C₄₅C₀₂K₈₂, ण K₈₂^{ac} (56b) सारारिं] Σ, सारारि C₀₂
 K₇ (56f) तूणं पूर्णमु०] em. GOODALL, तूणापूर्णमु० C₉₄, तूणापूर्णमु० C₄₅,
 तू(न)पूर्णमु० C₀₂, तूणापूर्णमु० K₈₂, तूणापूर्णमु० K₁₀K₇, तूणीपूर्णमु० E (57a)
 अनक्षरं] C₄₅, अनक्षरं C₉₄K₈₂, अनक्षरं C₀₂K₇E, अनक्षरं K₁₀ • परं] Σ, पर C₄₅
 K₇ (57c) हृदयं] Σ, हृदयं C₉₄, हृदये K₇ (57cd) विष्णुर्वि०] C₉₄K₈₂E,
 विष्णुर्वि० C₄₅, विष्णु वि० C₀₂K₁₀K₇ (57d) शिवः] E, शिवं C_ΣK₈₂K₁₀K₇

शिवस्य हृदयं संध्या तस्मात्संध्यामुपासयेत् ॥ ११:५७ ॥

संसारार्णवतारणं शुभगतिः स ब्रह्म संध्याक्षरं
ध्यायेन्नित्यमतन्द्रितो ह्यनुपमं व्यक्तात्मवेद्यं शिवम् ।
रूपैर्वर्णगुणादिभिश्च विहितं दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमं
यत्नोद्धृत्य समाश्रयेत्सुरगुरुं सर्वार्तिहर्ता हरम् ॥ ११:५८ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे चतुराश्रमधर्मविधानो नामाध्याय
एकादशमः ॥

57 ≈ Saubhāgyabhāskara of Bhāskararāya ad Lalitāsahasranāmastotra 302 : ब्रह्मणो हृदयं विष्णुर्विष्णोरपि शिवः स्मृतः । शिवस्य हृदयं सन्ध्या तेनोपास्या द्विजातिभिः ॥ इति कश्यपादिवचनैः कौर्मपाद्मस्कान्दादिनिखिलपुराणेषु च तत्र तत्र देवीकालिकाब्रह्माण्डमार्कण्डेयादिपुराणेषु बहुशः शक्तिरहस्य-देवीभागवत-तृतीयस्कन्धादिषु च इदंपर्येण सर्वत्र ज्ञानार्णवकुलार्णवादितन्त्रेषु त्वपरिमितत्या वर्णितम्

(57f) ०सयेत्] C₉₄C₀₂K₁₀, ०शयेत् C₄₅K₈₂, ०श्रयेत् K₇E (58a) ०गतिः] C₀₂E, ०गति C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀ (unmetr.), ०गति K₇ • ०क्षरं] Σ, ०क्षर C₄₅ (58b) ०तन्द्रितो] C₉₄K₈₂K₇E, ०नन्द्रितो C₄₅, ०तन्द्रिय C₀₂, ०तन्द्रियं K₁₀ • ०वेद्यं] Σ, ०वेद्य K₁₀ (unmetr.) (58c) रूपैर्व०] C₉₄K₈₂K₇E, रूपै व० C₄₅C₀₂K₁₀ • विहितं] Σ, रहितं K₈₂^{pc}(?)E • दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम्] C₉₄K₁₀, दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् C₄₅C₀₂K₇E, दुर्लक्ष्यलक्ष्योत्तमम् K₈₂ (58d) यत्नोद्धृत्य] Σ, यत्नाद्धृत्य E • समाश्रये०] Σ, मणाश्रये० K₁₀ • सर्वार्तिहर्ता हरम्] C₂K₁₀, सर्वार्तिह(र्ता) हरं K₈₂, सर्वार्तिहर्ता हरं K₇, सर्वार्तिहन् शङ्करम् E (Colophon: नामाध्याय एकादशमः] Σ, नामाध्याय एकादश K₇, नाम एकादशो ऽध्यायः E

[द्वादशमो ऽध्यायः]

[आतिथ्यधर्मः]

देव्युवाच ।

अहिंसा परमो धर्मः सततं परिकीर्त्यते ।

आतिथ्यकानां धर्मं च कथयस्व यदुत्तमम् ॥ १२:१ ॥

महेश्वर उवाच ।

अहिंसातिथ्यकानां च शृणु धर्मं यदुत्तमम् ।

त्रैलोक्यमखिलं देवि रत्नपूर्णं सुलोचने ॥ १२:२ ॥

चतुर्वेदविदे दानं न तत्तुल्यमहिंसकः ।

शृणु धर्ममतिथ्यानां कीर्तयिष्यामि सुन्दरि ॥ १२:३ ॥

[विपुलोपाख्यानम्]

आसीद्वृत्तं पुराख्यानं नगरे कुसुमाह्वये ।

कपिलस्य सुतो विद्वान्विपुलो नाम विश्रुतः ॥ १२:४ ॥

धर्मनित्यो जितक्रोधः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।

5b = MBh 12.218.13b

Witnesses used for this chapter: C₉₄ ff. 210r–215r, C₄₅ ff. 215v–219v, C₀₂ ff. 287v–283v (f. 291 is missing), K₈₂ ff. 17v–22r, K₁₀ exp. 58 (lower) – 62 (lower), K₇ ff. 225v–230r, E pp. 617–628; C_Σ = C₉₄ + C₄₅ + C₀₂

(1ab) धर्मः स०] Σ, धर्मोस्स० C₀₂ (1c) आतिथ्य०] Σ, अतिथ्य० C₄₅K₁₀ • धर्म
च] Σ, धर्मश्च C₀₂, धर्मानां K₁₀ (2) महेश्वर] Σ, भगवान् K₈₂ (2b) शृणु]
Σ, -1. णु C₉₄ • धर्म] Σ, धर्म C₀₂E • उत्तमम्] Σ, उत्तमां E (2d) ०पूर्ण] Σ,
पूर्ण C₀₂, ०पूर्णा E • ०लोचने] Σ, ०लोचनं C₄₅ (3a) दानं] Σ, नानं C₄₅ (4a)
आसीद्वृत्तं] C₉₄K₈₂E, आशीदत्तं C₄₅, आसीद्वृत्तम् C₀₂, आसी वृत्तं K₁₀, आसीद्वृत्त K₇ •
०ख्यानं] Σ, ०ख्यातं E (4b) नगरे कुसुमाह्वये] Σ, नगरं कुसुमाह्वयम् C₀₂K₁₀

ब्रह्मण्यश्च कृतज्ञश्च मद्भक्तः कृतनिश्चयः ॥ १२:५ ॥

धनाढ्यो ऽतिथिपूज्यश्च दाता दान्तो दयालुकः ।

न्यायार्जितधनो नित्यमन्यायपरिवर्जितः ॥ १२:६ ॥

भार्या च रूपिणी तस्य चन्द्रबिम्बशुभानना ।

पीनोत्तुङ्गस्तनी कान्ता सकलानन्दकारिणी ।

पतिव्रता पतिरता पतिशुश्रूषणे रता ॥ १२:७ ॥

अथ केनापि कालेन सूर्यरागमभूततः ।

ग्रस्तभागत्रयस्त्वासीत्कृष्णमाधवमासिके ॥ १२:८ ॥

स्नातुकामावतीर्यन्ते सर्वे पौरनृपादयः ।

देवाश्च पितरश्चैव तर्प्यन्ते विधिवत्तथा ॥ १२:९ ॥

केचिज्जुहति तत्राग्निं केचिद्विप्रांश्च तर्पयेत् ।

केचिदानोपतिष्ठन्ति केचित्स्तुवन्ति देवताम् ॥ १२:१० ॥

ध्यानयोगरताः केचित्केचित्पञ्चतपे रताः ।

7ef cf. *Brahmavaivartapurāṇa* 4.27.174cd: पतिव्रते पतिरते पतिं देहि नमो ऽस्तु ते

(5c) ब्रह्मण्य०] C₄₅K₈₂K₁₀E, ब्राह्मण्य० C₉₄C₀₂K₇ • ०ज्ञश्च] Σ, ०ज्ञ C₄₅, ०ज्ञश्च K₁₀ (5d) ०भक्तः] Σ, ०भक्त० E (6a) ०पूज्यश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇E, ०पूज्य C₄₅K₈₂, ०पूजश्च K₁₀ (6b) दान्तो] C₄₅^{ac}K₇E, दान्त C₉₄C₀₂K₈₂, दान्तोम(?) C₄₅^{pc}, दान्त K₁₀ (6c) न्याया०] C₀₂K₈₂K₇E, न्यायो० C₉₄C₄₅K₁₀ (6cd) नित्यम०] Σ, नित्यम० K₁₀ (6d) ०वर्जितः] Σ, ०वर्जयेत् K₁₀ (7b) ०बिम्ब०] Σ, ०वि(वा) K₈₂ • ०शुभानना] Σ, ०निभानना K₁₀ (7d) सकला०] Σ, ० C₉₄ (7e) पतिव्रता] Σ, पतिव्रता C₄₅ • पतिरता] Σ, पतिरता C₄₅K₁₀ (7f) पतिशुश्रूषणे] Σ, पतिशुश्रूषणे K₁₀ (8b) ०भूततः] Σ, ०भूततः C₀₂ (9a) ०वतीर्यन्ते] Σ, च तीर्थन्ते E (9c) देवाश्च] Σ, देवश्च C₀₂ (9d) तर्प्यन्ते] Σ, तर्प्यन्ते C₄₅K₁₀ (10a) ०चिज्जुहति] Σ, ०चिज्जुति C₄₅, ०चि(ज्व)हति C₀₂ (10b) विप्रांश्च] Σ, विप्राश्च C₄₅ (10c) दानो०] Σ, ध्यानो० E (10d) केचित्स्तुवन्ति] C₉₄C₄₅K₇, केचिद्वन्ति C₀₂, केचि स्तुवन्ति K₈₂K₁₀, केचित्स्तुवन्ति E • देवताम्] Σ, देवता C₄₅K₇ (11a) ०रताः] Σ, ०रता K₁₀

द्वादशमो ऽध्यायः

एवं प्रवर्तमानेषु राजनादिषु सर्वशः ॥ १२:११ ॥
 विपुलो ऽपि हि तत्रैव गङ्गागण्डकिसंगमे ।
 भार्यया सह तत्रैव स्नात्वा क्षोमविभूषणः ॥ १२:१२ ॥
 देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे रतः ।
 तत्रावसरसम्प्राप्तो ब्राह्मणो ऽतिथिरागतः ॥ १२:१३ ॥
 भार्या तस्यातिरूपेण मोहिता ब्रह्मणस्तदा ।
 ब्राह्मणो ऽपि तथैवेह रूपेणाप्रतिमो भवेत् ॥ १२:१४ ॥
 अन्योन्यदृष्टिसंसक्तौ जातौ तौ तु परस्परम् ।
 विपुलेनाञ्जलिं कृत्वा ब्राह्मण संशितव्रत ॥ १२:१५ ॥
 आज्ञापय द्विजश्रेष्ठ अद्य मे ऽनुग्रहं कुरु ।
 भार्याभृत्यपशुग्राम रत्नानि विविधानि च ॥ १२:१६ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु गृहीतो ब्राह्मणो ऽब्रवीत् ।

15d = MBh 12.213.18d and 12.347.1d

(11d) राजना०] Σ , राजाना० E (12a) ऽपि हि] $C_{94}C_{02}K_{82}^{pc}K_{10}K_7$, पि C_{45} , हि
 न K_{82}^{ac} , पि च E (12c) भार्यया] $C_{94}^{pc}C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, भार्याया $C_{94}^{ac}C_{02}E$ (12d)
 ०भूषणः] Σ , ०भूष(णैः) C_{02} , ०भूषितः K_{82} (13ab) देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणे
 रतः] $C_{45}K_{82}^{pc}K_{10}K_7$, देवतागुरुवि-¹णामन्येषां तर्पणे रतः C_{94} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां
 तर्पणे रताः C_{02} , om. K_{82}^{ac} , देवतागुरुविप्राणामन्येषां तर्पणा रतः E (14b) मोहिता]
 Σ , मोहितो C_{45} • ब्रह्मणस्तदा] $C_{94}C_{45}K_7$, ब्राह्मणास्तथा C_{02} , ब्राह्मणस्तदा $K_{82}K_{10}$,
 ब्राह्मणस्य च E (14c) ब्राह्मणो] Σ , ब्रह्मणो C_{45} • तथैवेह] $C_{45}K_{82}K_{10}E$, त(थे)वेह
 C_{94} , तथेवेह $C_{02}K_7$ (14d) रूपेणा०] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$, रूपेणा० C_{45} , रूपेण C_{02} ,
 रूपिणा० E (15a) ०संसक्तौ] E, ०संशक्तौ $C_{94}K_{82}K_7$, ०शक्तौ C_{45} , ०संसक्तौ C_{02}
 K_{10} (15b) जातौ तौ] Σ , जातो तौ तौ C_{02} , जातौ (ता) K_7 (15d) ब्राह्मण]
 $C_{45}C_{02}$, ब्राह्मणः $C_{94}K_{82}K_{10}K_7E$ • ०शित०] em., ०श्रित० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ • ०व्रत]
 conj., ०व्रतः $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ (16b) ०ग्रहं] Σ , ०ग्रह C_{45} (16c)
 ०भृत्य०] Σ , ०भृत्या० C_{02} (17b) ब्राह्मणो ऽब्रवीत्] Σ , ब्राह्मणस्तथा C_{02}

यदि सत्यं प्रदातासि सुप्रसन्नं मनस्तव ॥ १२:१७ ॥

विपुल उवाच ।

सुप्रसन्नं मनो मे ऽद्य सुप्रसन्नं तपःफलम् ।

शीघ्रमाज्ञापय विप्र यच्चाभिलषितं तव ।

अदेयं नास्ति विप्रस्य स्वशिरःप्रभृति द्विज ॥ १२:१८ ॥

ब्राह्मण उवाच ।

यद्येवं वदसे भद्र भार्या मे देहि रूपिणीम् ।

स्वस्ति भवतु भद्रं वः कल्याणं भव शाश्वतम् ॥ १२:१९ ॥

विपुल उवाच ।

प्रतीच्छ भार्या सुश्रोणीं रूपयौवनशालिनीम् ।

अकुत्सितां विशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ १२:२० ॥

भार्योवाच ।

परित्याज्या कथं नाथ अपापां त्यजसे कथम् ।

अतीव हि प्रियां भार्या निर्दोषां च कथं त्यजेः ॥ १२:२१ ॥

सखा भार्या मनुष्याणामिह लोके परत्र च ।

- (17c) यदि सत्यं प्रदातासि] Σ , om. C_{02} (17d) सुप्रसन्नं मनस्तव] $C_{94}C_{45}K_{82}$
 K_7 , om. C_{02} , सुप्रसन्नमनस्तव $K_{10}E$ (18a) ०प्रसन्नं मनो] Σ , ०प्रसन्नमनो $C_{02}K_{10}$
(18b) सुप्रसन्नं तपः०] Σ , सुप्रसन्नतपः० K_{10} (18c) शीघ्र०] Σ , श्रीघ्र० K_{10} (18e)
अदेयं] Σ , अदेय K_{10} (18f) स्वशिरः०] Σ , शरीर० K_{82} • ०भृति] Σ , ०भृतिर् E
(19) ब्राह्मण] Σ , ब्राह्मणा C_{94}^{ac} , ब्रह्म K_{10} (19b) भार्या] Σ , भार्या $K_{10}K_7$ (19c)
स्वस्ति] Σ , स्वस्ति K_{10} , स्वस्तिर् E (19d) कल्याणं] Σ , कल्या(ण) C_{02} • भव] Σ ,
तव E (20) विपुल] Σ , विप्र E (20a) भार्या] Σ , भार्या K_{10} • ०श्रोणीं] $C_{94}C_{45}$
 $K_{82}K_7E$, ०श्रोणि $C_{02}K_{82}K_{10}$ (20b) ०शालिनीम्] Σ , ०शालिनी K_{10} , ०शीलिनीं K_7
(20c) अकुत्सितां विशालाक्षीं] Σ , अकुत्सि(ता) विशालाक्षि C_{02} , अकुत्सिता विशालाक्षी
 K_{10} (20d) ०निभाननाम्] Σ , ०निभानना K_{10} (21a) ०त्याज्या] $C_{94}K_{82}K_7E$,
०त्याज्य $C_{45}K_{10}$, ०त्या(ज्य) C_{02} (21c) प्रियां] Σ , प्रियं $C_{02}K_{10}$ (21d) निर्दोषां]
 Σ , निर्दोष C_{02} • त्यजेः] $C_{94}K_{82}K_7$, त्यज्येत् $C_{45}C_{02}$, त्यजेत् $K_{10}E$ • च] conj., स
 $C_{25}K_{82}K_{10}K_7E$ (22ab) मनुष्याणामिह] Σ , मनुष्याणामिह C_{02}

द्वादशमोऽध्यायः

दानं वा सुमहदत्त्वा यज्ञो वा सुबहुः कृतः ॥ १२:२२ ॥

अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं तपोभिर्वा सुदुष्करैः ।

श्रुतो मे पितृभिः प्रोक्तो ब्राह्मणैश्च ममान्तिके ॥ १२:२३ ॥

अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं श्रुतं मे बहुशः पुरा ।

मन्दपालो द्विजश्रेष्ठो गतः स्वर्गं तपोबलात् ॥ १२:२४ ॥

दानानि च बहून्दत्त्वा यज्ञांश्च विविधांस्तथा ।

वेदांश्च जपयज्ञांश्च कृत्वा स द्विजसत्तमः ॥ १२:२५ ॥

प्राप्तद्वारोऽपि यस्यापि देवदूतैर्निवारितः ।

अपुत्रो नाम्नुयात्स्वर्गं यदि यज्ञशतैरपि ॥ १२:२६ ॥

इत्युक्तस्तु च्युतः स्वर्गान्मन्दपालो महानृषिः ।

पुत्रानुत्पादयामास शारङ्गांश्चतुरो द्विजः ॥ १२:२७ ॥

तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गं प्राप्तो ह्यवारितः ।

- (22d) °बहुः] em., °बहु C_ΣK₈₂K₇ (unmetr.), °बहु K₁₀, °बहून् E • कृतः] Σ, कृतम् C₀₂ (23ab) स्वर्गं तपोभिर्वा] Σ, स्व(र्गन्) -३- र्वा C₉₄ (23d) °न्तिके] Σ, °न्तिकैः C₄₅ (24a) स्वर्गं] C₉₄K₈₂K₇E, स्वर्ग C₄₅C₀₂K₁₀ (24c) °पालो] K₇E, °पाल C_ΣK₈₂K₁₀ (25a) बहून्द°] Σ, बहू द° K₇ (25b) यज्ञांश्च विविधांस्तथा] C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, यत्वा यज्ञांश्च विविधां तथा C₄₅, यज्ञांश्च विविधाम् तथा K₇, स्यज्ञांश्च विविधास्तथा E (25c) वेदांश्च जपयज्ञांश्च] C₉₄C₀₂K₈₂K₇, वेदांश्च जपयज्ञांश्च C₄₅, वेदांश्च जपयज्ञांश्च K₁₀, वेदांश्च जपयज्ञांश्च E (25d) स द्वि°] conj., तद्वि° C_ΣK₈₂E, तद्वि° K₁₀, सद्वि° K₇ • °सत्तमः] Σ, °सत्तम K₈₂ (26a) °द्वारो] Σ, °द्वारे K₁₀ (26ab) यस्यापि दे°] Σ, यस्यापि दे° K₁₀, यस्याहि दे° E (26b) °दूतैर्नि°] Σ, °दूतैर्नि K₁₀, °दूतैर्नि° K₇ (26c) °यात्स्वर्गं] Σ, °यात्स्वर्गं C₀₂ (26d) °शतैरपि] Σ, करोति यः C₀₂ (27a) °क्तस्तु च्युतः] Σ, °क्तस्तु(म्च्यु)तः C₀₂ (27c) पुत्रानु°] Σ, पुत्रमु° C₀₂ (27d) शारङ्गांश्च] K₈₂K₇, शारङ्गांश्च C₉₄, शारङ्गंश्च C₄₅, शारङ्गंश्च C₀₂K₁₀, शारङ्गाच्च E • द्विजः] Σ, द्विज C₀₂ (28b) स्वर्गं] Σ, स्वर्गं C₀₂ • °वारितः] Σ, °वरितः K₁₀

कुलत्राणात्कलत्रास्मि भरणाद्भार्य एव च ॥ १२:२८ ॥

दारसंग्रह पुत्रार्थे क्रियते शास्त्रदर्शनात् ।
यानि सन्ति गृहे द्रव्यं ग्रामघोषगृहाणि च ॥ १२:२९ ॥

दातुमर्हसि विप्राय न मां दातुमिहार्हसि ।
भार्याया वचनं श्रुत्वा विपुलः पुनरब्रवीत् ॥ १२:३० ॥

साधु भामिनि जानामि साधु साधु पतिव्रते ।
जितो ऽस्म्यनेन वाक्येन अनेनास्मि हि तोषितः ॥ १२:३१ ॥

अद्य ग्रहणकाले च द्विज आगत्य याचते ।
ददामीति प्रतिज्ञाय अदत्त्वा नरकं व्रजे ॥ १२:३२ ॥

नरकं यदि गच्छामि कुलेन सह सुन्दरि ।
कल्पकोटिसहस्रे ऽपि नरकस्थो यशस्विनि ।
मुक्तिमेव न पश्यामि जन्मकोटिशतैरपि ॥ १२:३३ ॥

अदानाच्चाशुभं देवि पश्यामि वरवर्णिनि ।
दानेन तु शुभं पश्ये स्वर्गलोके यदक्षयम् ॥ १२:३४ ॥

नोक्तं मयानृतं पूर्वं नित्यं सत्यव्रते स्थितः ।

(28c) कुल०] C₄₅, कल० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀K₇E • ०त्राणात्क०] K₁₀, ०त्राणां क० C_Σ
K₈₂E, ०त्राणा क० K₇ • ०स्मि] Σ, ०स्मि K₁₀ (28d) ०आद्भार्य एव] C₉₄K₈₂K₇E,
०आद्भार्यमेव C₄₅, ०आ भार्य एव C₀₂K₁₀ (29a) ०ग्रह] C₀₂K₁₀K₇E, ०ग्रहः C₉₄C₄₅
K₈₂ • पुत्रा०] Σ, पात्रा० E (29b) क्रियते] Σ, क्रियाते C₄₅ (30c) वचनं] Σ,
वचन K₇ (30d) ०ब्रवीत्] Σ, ०ब्रवीत् । विपुल उवाच । C₀₂E (31a) जानामि]
C₄₅C₀₂K₈₂E, जानासि C₉₄K₁₀K₇ (31b) पति०] Σ, प्रति० K₁₀ (31d) तोषितः]
Σ, तोषिनः K₇ (32d) व्रजे] C₉₄K₈₂K₇, व्रजेत् C₄₅C₀₂K₁₀E, व्रजे= K₈₂^{ac} (33a)
यदि] Σ, ययदि K₇ (33c) ०सहस्रे ऽपि] Σ, ०सहस्राणि C₀₂E (33d) ०स्थो
य०] K₇E, ०स्थाद्य० C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀, स्था य० C₄₅ (33e) मुक्तिमेव] Σ, मुक्तिमेवन्
E (34a) अदानाच्चा०] Σ, अदाना चा० C₀₂ (34d) ०लोके] Σ, om. K₈₂^{ac}, ०लोके
E (35a) नोक्तं] Σ, नोक्ता K₇^{ac} (35b) ०व्रते] Σ, ०व्रत० E

द्वादशमोऽध्यायः

सत्यधर्ममतिक्रम्य नान्यधर्म समाचरे ॥ १२:३५ ॥

भार्या धर्मसखेत्येवं त्वया पूर्वमुदाहृतम् ।

यदि धर्मसखायासि सोऽद्य काल इहागतः ॥ १२:३६ ॥

द्विजरूपधरो धर्मः स्वयमेव इहागतः ।

जिज्ञासार्थमहं भद्रे न विघ्नं कर्तुमर्हसि ॥ १२:३७ ॥

माताव्यक्तः पिता ब्रह्मा बुद्धिर्भार्या दमः सखा ।

पुत्रो धर्मः क्रियाचार्य इत्येते मम बान्धवाः ॥ १२:३८ ॥

कालश्रेष्ठो ग्रहः सूर्यो गङ्गा श्रेष्ठा नदीषु च ।

चन्द्रक्षये दिनं श्रेष्ठं नरश्रेष्ठो द्विजोत्तमः ॥ १२:३९ ॥

शुश्रूषणार्थं विप्रस्य मया दत्तासि सुन्दरि ।

सर्वस्वं ब्राह्मणे दत्त्वा वनमेवाश्रयाम्यहम् ॥ १२:४० ॥

शङ्कर उवाच ।

तूष्णीम्भूता ततो भार्या अश्रुपूर्णाकुलेक्षणा ।

करे गृह्य विशालाक्षी ब्राह्मणाय निवेदिता ॥ १२:४१ ॥

39b ≈ 15.18b : श्रेष्ठा गङ्गा नदीषु च

(35d) °चरे] Σ, °चरेत् K₁₀E (36a) धर्म°] Σ, धर्म K₈₂ (36b) त्वया] em.,
त्वयि C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (36c) °सखाया°] Σ, °सखा° C₄₅ (37a) °धरो] Σ,
°परो C₄₅ (37c) °र्थमहं] Σ, °र्थम्महं K₁₀, °र्थमह K₇ (38a) °व्यक्तः] Σ, °व्यक्त
C₀₂, °व्यक्त(S) K₇ (38b) बुद्धिर्भा°] C₉₄C₄₅K₁₀, बुद्धि भा° C₀₂K₈₂K₇E • दमः]
Σ, दम K₁₀ (unmetr.) • सखा] Σ, समा C₉₄ (39a) °श्रेष्ठो] C₄₅K₈₂K₇^{pe}, °श्रेष्ठ°
C₉₄C₀₂K₁₀, °श्रेष्ठा K₇^{ac}, °श्रेष्ठः E (39b) श्रेष्ठा] Σ, श्रेष्ठो K₈₂, श्रेष्ठ K₁₀ (39c)
दिनं] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, दिन° C₀₂K₁₀E (39d) °त्तमः] Σ, °त्तम C₀₂ (40a)
°र्थ] Σ, °र्थ C₄₅ (41) शङ्कर] Σ, महेश्वर E (41a) तूष्णीम्भूता] C₉₄, तूष्णीभूत्वा
C₄₅, तूष्णीभूत C₀₂, तूष्णीभूता K₈₂K₁₀, तूष्णीम्भूती K₇, तूष्णीभूतां E • भार्या] Σ, भार्या
E (41b) °क्षणा] C₉₄C₄₅K₈₂K₇, °क्षणः C₀₂, °क्षणाः K₁₀, °क्षणाम् E (41c)
°क्षी] Σ, °क्षी E (41d) ब्राह्मणाय निवेदिता] Σ, ब्राह्मय दिवेदिता C₄₅

यानि सन्ति गृहे द्रव्यं हिरण्यं पशवस्तथा ।
ददामि ते द्विजश्रेष्ठ ग्रामघोषगृहादिकम् ॥ १२:४२ ॥
मुक्तावैडूर्यवासांसि दिव्याण्याभरणानि च ।
सर्वान्गृहाण विप्रेन्द्र श्रद्धया दत्तसत्कृतान् ॥ १२:४३ ॥
प्रीयतां भगवान्धर्मः प्रीयतां च महेश्वरः ।
प्रीयन्तां पितरः सर्वे यद्यस्ति सुकृतं फलम् ॥ १२:४४ ॥
रुद्र उवाच ।
विपुलस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणेन तपस्विना ।
आशीः सुविपुलं दत्त्वा विपुलाय महात्मने ॥ १२:४५ ॥
वसेत्तत्र गृहे रम्ये भार्यामादाय तस्य च ।
विपुलस्तु नमस्कृत्वा कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १२:४६ ॥
ब्राह्मणमभिवाद्यैवं गतः शीघ्रं वनान्तरम् ।
वने मूलफलाहारो विचरेत महीतले ॥ १२:४७ ॥
एकाकी विजने शून्ये चिन्तया च परिलुतः ।

(42b) हिरण्यं] Σ, हिरण्य० K₈₂E (42c) ददामि] Σ, ददानि C₄₅ • ते द्विज०] Σ, -2- ज० C₉₄, त द्विज० K₇ (43a) •वैडूर्य०] C₉₄C₄₅K₁₀K₇, •वैभार्य० C₀₂, •वैर्य० K₈₂, •वैदूर्य० K₈₂E • •वासांसि] Σ, •वासासि K₇ (43c) सर्वान्गृहाण] C₉₄C₄₅K₈₂E, सर्वान्तान्गृह C₀₂, सर्वान्गृहान् K₁₀, सर्वा गृहाण K₇ (43d) •सत्कृतान्] em., •सत्कृताम् C_ΣK₈₂K₇E, •सत्कृतम् K₁₀ (44b) प्रीय०] Σ, प्रीन० K₇ (44c) प्रीयन्तां] C₉₄, प्रीयतां C₄₅C₀₂K₈₂K₇E, प्रीयता K₁₀ • पितरः] Σ, पितर K₈₂ (44d) अस्ति] Σ, असि C₉₄ (45) रुद्र] Σ, महेश्वर E (45a) वचः श्रुत्वा] Σ, वच(श्च) -1- C₉₄ (45b) तपस्विना] Σ, तपस्विनाम् K₁₀ (46a) वसेत्तत्र गृहे] C₄₅K₈₂, वस तत्र गृहे C₉₄C₀₂K₁₀, वस(एन्त)त्र गृहे K₇, वसते च गृहं E (46c) विपुलस्तु] Σ, विपुलस्य K₁₀ (46d) कृत्वा चापि] Σ, ••••• K₇, कृत्वा च वि० E (47a) ब्राह्मण०] Σ, ब्राह्मणा० K₁₀ • •द्यैवं] em., •द्येवं C₉₄C₀₂K₈₂K₁₀E, •द्येनं C₄₅, •द्यवं K₇ (47b) शीघ्रं] Σ, श्रीघ्रं K₁₀ (47c) •फलाहारो] Σ, •फाहारो K₇ (48a) एकाकी] Σ, ए(का) -1- C₉₄ (48b) परि०] Σ, पलि० K₇

क गच्छामि क भोक्ष्यामि कुत्र वा किं करोम्यहम् ॥ १२:४८ ॥
 न पथं विषयं वेद्मि ग्रामं वा नगराणि वा ।
 खेटखर्वटदेशं वा जानामीह न कंचन ॥ १२:४९ ॥
 अमुं सुशैलं पश्यामि विपुलोदरकन्दरम् ।
 तमारुह्य निरीक्ष्यामि ग्रामं नगरपत्तनम् ॥ १२:५० ॥
 एवमुक्त्वा तु विपुलः शनैः पर्वतमारुहत् ।
 वृक्षच्छायां समालोक्य निषसाद श्रमान्वितः ॥ १२:५१ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु वृक्षशाखावतार्य च ।
 अपूर्वं च सूरूपं च सुगन्धत्वं च शोभनम् ॥ १२:५२ ॥
 फलं गृह्य विचित्रं च हृदयानन्दनं शुभम् ।
 विपुलस्याग्रतः कृत्वा पुनर्वृक्षं समारुहत् ॥ १२:५३ ॥
 विपुलश्चित्रवदृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 अहो वा स्वप्नभूतोऽस्मि अहो वा तपसः फलम् ॥ १२:५४ ॥
 न पश्यामि न जिघ्रामि न च स्वादं च वेद्म्यहम् ।

(48c) क गच्छामि] Σ , क गच्छामि K_7 • क भोक्ष्यामि] C_{94} , क भोज्यामि $C_{45}K_{82}K_{10}$,
 क भोक्ष्यामि C_{02} , क भोक्ष्यामि K_7 , किं भोक्ष्यामि E (unmetr.) (49a) विषयं वेद्मि] C_{94}
 $K_{82}K_{10}E$, विषयं वेद्मि $C_{45}C_{02}$, विषयं वे(दिम) K_7 (49b) वा] Σ , च $C_{45}K_{82}$ (49c)
 खेट०] Σ , क्षेत्र० C_{02} • खर्वट०] E, कर्पट० $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ (49d) कंचन]
 em., कश्चन $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ (50a) सुशैलं] Σ , सुशैलं K_7 (50b) विपुलो०] Σ ,
 विलो० K_{10} (50c) निरीक्ष्यामि] Σ , निरीक्ष्यामि K_7 (51a) एवमु०] Σ , एकं उ०
 C_{45} (51b) ऋहत्] E, ऋहेत् $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7$ (51c) ऋच्छायां] Σ , ऋच्छाया K_7
 (52a) एतस्मिन्नेव] Σ , एतस्मिन्नेव C_{02} , एतस्मिन्नेव K_7 • काले तु] $C_{94}C_{45}K_{82}K_{10}$,
 कालेन $C_{02}E$, कालेन K_7 (52b) वृक्ष०] Σ , वृक्षा० $K_{82}K_7^{ac}$ (52c) सूरूपं] Σ ,
 स्वरूपं $C_{45}K_{82}$ (53d) पुनर्वृक्षं समारुहत्] Σ , पुन वृक्ष समारुहम् C_{02} , पुनर्वृक्ष समारुहं
 K_{10} (54a) ऋवदृष्ट्वा] Σ , ऋव दृष्ट्वा C_{02} (54cd) ऋभूतोऽस्मि अहो] Σ , ऋभूतो
 (स्म्य)हो K_{82} (55a) जिघ्रामि] Σ , च ग्रामि C_{45}

वार्त्तापि न च मे श्रोता प्रतिजानामि कंचन ॥ १२:५५ ॥
 एवमुक्त्वा ह्यनेकानि फलं गृह्य मनोरमम् ।
 सुनिरीक्ष्य पुनर्जिघ्रन् पुनर्जिघ्रन्निरीक्ष्य च ॥ १२:५६ ॥
 फलं चात्र निरूप्यन्तो देशं वाप्यवलोकयन् ।
 पाथेयरहितश्चास्मि देवदत्तं फलं मम ॥ १२:५७ ॥
 तत्फलं प्रतिगृह्यैव नगरं प्रविशाम्यहम् ।
 प्रार्थयित्वा तु यत्किञ्चिज्जीवनार्थं चराम्यहम् ॥ १२:५८ ॥
 ततः शैलमतिक्रम्य नगरं प्रविवेश ह ।
 पथि कश्चिज्जनः पृष्ठः किंनाम नगरं त्विदम् ॥ १२:५९ ॥
 स होवाच पथीकेन किमपूर्वमिहागतः ।
 दक्षिणापथदेशो ऽयं नरवीरपुरं त्वदः ॥ १२:६० ॥
 राजा सिंहजटो नाम राज्ञी तस्य च केकयी ।

55c श्रोता] Σ , श्रोत्रा C₉₄ 55d कंचन] em., कश्चन C₂K₈₂K₁₀K₇E 56a
 ०मुक्त्वा] Σ , ०मुक्ता C₀₂ 56b गृह्य] Σ , गृह K₇ 56c ०निरीक्ष्य] Σ , ०निरीक्ष
 K₇ 56cd पुनर्जिघ्रन्पुनर्जिघ्रन्] C₉₄C₄₅K₈₂E, मुन जिघ्रं पुन जिघ्रं C₀₂, पुनर्जिघ्र
 पुनर्जिघ्रं K₁₀, पुनर्जिघ्र पुनर्जिघ्र K₇ 56d निरीक्ष्य] Σ , निरीक्ष K₇ 57a चात्र]
 Σ , चा C₉₄, चा(त्र) C₉₄ • निरूप्यन्तो] E, निरूप्यान्ति C₉₄, निरूप्यां चा C₄₅, निरूप्यन्ति
 C₀₂K₈₂K₁₀K₇ 57b ०लोकयन्] Σ , ०लोकयत् C₄₅ 57c पाथेय०] Σ , पथेय०
 K₁₀ • ०रहितश्चा०] Σ , ०रहिते चा० C₀₂ 57d ०दत्तं] C₉₄K₈₂K₇, ०दत्त० C₄₅C₀₂
 K₁₀E • फलं] Σ , om. K₇ 58a ०गृह्यैव] C₄₅K₁₀E, ०गृह्येव C₉₄K₇, गृहे च C₀₂,
 ०गृह्यैव K₈₂ 58c तु] Σ , च E 58cd यत्किञ्चिज्जी०] Σ , यत्किञ्जि जी० C₀₂
 59d नगरं त्विदम्] C₉₄K₈₂K₇E, नगर त्विदम् C₄₅C₀₂, नगरं त्विह K₁₀ 60a स
 हो०] Σ , अहो० C₄₅K₁₀ • पथीकेन] Σ , पथीको न K₇ 60b ०गतः] Σ , ०तवः
 K₁₀ 60c ०पथ०] Σ , ०पथे C₄₅ 60d ०पुरं त्वदः] C₄₅, ०पुरं त्वयः C₉₄, ०पुरं
 त्वयं C₀₂K₈₂K₁₀, पुरन्दरः K₇, ०पुरं स्वयम् E 61a राजा] Σ , राजा हि K₇, राज E
 • ०जटो] Σ , ०यतो E 61b केकयी] Σ , कैकयी C₉₄

द्वादशमोऽध्यायः

अतिवृद्धो जराग्रस्तः केकयी च तथैव च ॥ १२:६१ ॥
 दाता सर्वकलाज्ञश्च युद्धे वीर्यबलान्वितः ।
 ब्रह्मण्यो वत्सलो लोके सर्वशास्त्रविशारदः ॥ १२:६२ ॥
 विपुल उवाच ।
 अत्र श्रेष्ठिमुपास्यामि नाम वा तस्य किं वद ।
 कतमो देश तद्वासः कथयस्व न संशयः ॥ १२:६३ ॥
 विपुलेनैवमुक्तस्तु पथिकोवाच तं पुनः ।
 मम भीमबलो नाम श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ १२:६४ ॥
 श्रेष्ठिकः पुण्डको नाम ख्यातः श्रेष्ठिक उच्यते ।
 कौतुकं तव यद्यस्ति तदागच्छ मया सह ॥ १२:६५ ॥
 एवमस्त्विति तेनोक्तो विपुलेन महात्मना ।
 तेनैव सह निर्यातः श्रेष्ठिकस्य गृहं प्रति ॥ १२:६६ ॥
 श्रेष्ठिकः स्वगृहासीनो दृष्टः स विपुलेन तु ।
 तस्यान्तिकमुपागम्य तत्फलं स निवेदितः ॥ १२:६७ ॥

(61d) केकयी] Σ, कैकयी C₉₄ • तथैव च] Σ, तथैव र K₇ (62a) दाता] Σ, दा ता C₉₄ • कला •] E, कल • C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (62b) युद्धे] Σ, युद्धो K₁₀ (63a) उपास्यामि] Σ, उपस्यामि C₀₂ (63b) नाम] C₉₄C₄₅K₇, नाम C₀₂K₈₂K₁₀E • वद] Σ, वदः C₄₅ (63c) देश त •] C₀₂K₁₀, देशस्त • C₉₄C₄₅K₈₂K₇E (unmetr.) (63d) कथयस्व] Σ, कथयस्य C₄₅ (64a) विपुलेनैव •] Σ, विपुलेनेव • K₇ (64c) मम भीमबलो नाम] Σ, मम भी • बलो नाम C₉₄, om. E (64d) श्रेष्ठिकस्य गृहागतः] Σ, श्रेष्ठिकस्य गृहागतः ॥ पथिकोऽहमिदानीञ्च । को भवान् तस्य विषये किं वा ज्ञातुं चिकीर्षसि ॥ E (66a) अस्त्विति] Σ, अस्त्विति C₄₅C₀₂ • तेनोक्तो] Σ, तोनोक्तो K₇, तेनोक्तौ E (66b) अत्मना] Σ, अत्मनाः K₇ (66c) तेनैव] Σ, तेनेव K₇ (66d) प्रति] Σ, प्रतिः C₀₂E (67a) श्रेष्ठिकः] Σ, श्रेष्ठितः C₉₄, श्रेष्ठिक K₈₂ (67b) दृष्टः स] C₄₅K₈₂K₇E, (द) - C₉₄, दृष्ट स C₀₂, दृष्टस्य K₁₀ (67c) अगम्य] Σ, अगत्य K₇ (67d) स निवेदितः] Σ, सन्निवेदितः K₈₂, सनिवेदितः K₇

अहो फलमिदं श्रेष्ठमहो फलमिहानितम् ।
 अहो रूपमहो गन्धमहो फलं सुशोभनम् ॥ १२:६८ ॥

तत्फलं न महीजातं न मेरौ न च मन्दरे ।
 देवलोकि क सुव्यक्तं न मर्त्यमुपजायते ॥ १२:६९ ॥

अहो ऽस्मि स फलं भोक्ता राजार्हं च न संशयः ।
 दौकयित्वा फलं दिव्यं राजानं तोषयाम्यहम् ॥ १२:७० ॥

ततस्त्वरितं गत्वैव फलं गृह्य मनोहरम् ।
 आदरेणोपसृत्यैव राजानं स फलं ददौ ॥ १२:७१ ॥

राजा च स फलं दृष्ट्वा विस्मयं परमं गतः ।
 कुतः श्रेष्ठि त्वया नीतं फलं पूर्वं मनोहरम् ॥ १२:७२ ॥

स्वादुमूलं फलं कन्दं दृष्टं पूर्वं न तादृशम् ।

(68ab) श्रेष्ठमहो] Σ , श्रेष्ठ अहो C_{02} (68cd) गन्धमहो फलं] corr., गन्धमहो फल
 $C_{94}C_{45}^{pc}C_{02}K_{82}E$, गन्धमहो गन्धमहो फल C_{45}^{ac} , गन्ध अहो फल K_{10} , गन्धो फलं अहो K_7
 (69a) तत्फ०] Σ , यत्फ० E (69b) मेरौ] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7^{pc}E$, मेरो $C_{02}K_{10}K_7^{ac}$
 • मन्दरे] conj., कन्दरे $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}K_7E$ (69c) देवलोकि] Σ , देवलोकि K_{10}^{ac}
 (69d) मर्त्यमुपजायते] $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, मर्त्य(मुपजा)-2- C_{94} , मर्त्य सुपजायते C_{45} ,
 मर्त्यामुपजायते E (70a) अहो] Σ , 1. हो C_{94} , अद्यो E • स फलं] Σ , (स)फलम्
 C_{94} , तत्फलं E • भोक्ता] Σ , भोक्तं K_7 (70b) राजार्हं च] $C_{02}K_{10}$, राजार्हश्च C_{94}
 $C_{45}K_7E$, राजार्ह(श्च) K_{82} (70c) दौकयित्वा] Σ , दौकयित्वा K_{10} (71a) त्वरित]
 $K_{82}K_7E$, त्वरितं $C_{\Sigma}K_{10}$ (unmetr.) (71b) गृह्य] Σ , गृह C_{45} • ०हरम्] Σ , ०रमम्
 $K_{10}E$ (71c) ०सृत्यैव] $C_{94}C_{45}E$, ०सृत्यैव $C_{02}K_{10}K_7$, ०संगत्य K_{82} (71d) स
 फलं] Σ , तत्फलं E (72a) स फलं] Σ , तत्फलं E (72b) विस्मयं] Σ , विस्मय
 K_{10} (72c) श्रेष्ठि] Σ , श्रेष्ठ E (72d) फलं पूर्वं मनोहरम्] corr., फल 1. हरम् C_{94} ,
 फल(म्य)र्वमनोहरम् C_{45} , फलं पूर्वं मनोहरम् $C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, फलं सर्वमनोहरम् E (73a)
 ०मूलं फलं] K_7 , ०मूलफलं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}E$ (73ab) कन्दं दृष्टं पू०] em., ०कन्दं दृष्ट्वा
 पू० $C_{94}K_{82}K_{10}$, ०स्कन्द दृष्ट्वा पू० C_{45} , ०स्कन्द दृष्ट पू० C_{02} , कन्द दृष्ट(न्यू)० K_7 , ०स्कन्द
 दृष्टा पू० E (73b) तादृशम्] Σ , तादृ(शं) C_{02} , यादृशम् E

द्वादशमोऽध्यायः

रूपगन्धगुणोपेतं हृदयानन्दकारकम् ॥ १२:७३ ॥

सद्य एवोपयुञ्जामि त्वया दत्तमिदं फलम् ।

कीदृशं स्वादं विज्ञानमिच्छामि कुरु माचिरम् ॥ १२:७४ ॥

ततः स भक्षयामास फलं चामृतसंनिभम् ।

अमृतोपमसुस्वादं सर्वं च बुभुजे नृपः ॥ १२:७५ ॥

सद्यः षोडशवर्षस्य यौवनं समपद्यत ।

न वलीपलितं सद्यो न जरा न च दुर्बलः ॥ १२:७६ ॥

केशदन्तनखस्निग्धो दृढदन्तो दृढेन्द्रियः ।

तेजश्चक्षुर्बलप्राणान्सद्यः सर्वानवाप्तवान् ॥ १२:७७ ॥

मन्त्री पुरोहितोऽमात्यः सर्वे भृत्यजनास्तथा ।

पौरस्त्री बालवृद्धाश्च सर्वे ते विस्मयं गताः ॥ १२:७८ ॥

राजा सिंहजटो नाम तुष्टिमेव परां गतः ।

प्रहर्षमतुलं चैव प्राप्तवान्स नरेश्वरः ॥ १२:७९ ॥

उवाच राजा तं श्रेष्ठं स्वार्थतत्परनिर्दयः ।

(73d) °कारकम्] Σ, °कारकः K₈₂ (74a) सद्य एवोपयुञ्जामि] Σ, सत्य एव प्रभुञ्जामि E (74c) स्वादं विज्ञानम्] Σ, स्वादु विज्ञातुम् E (75a) ततः] Σ, तत C₄₅ (75cd) स्वादं सर्वं च] Σ, स्वा-⁴ C₉₄ (76a) सद्यः] corr., C_ΣK₈₂K₁₀K₇E (76b) °पद्यत] C₉₄C₄₅, °पद्यते C₀₂K₈₂K₁₀E, °द्यत K₇ (76c) वली°] Σ, वलि° E (77b) °दन्तो] Σ, °देहो E • दृढेन्द्रियः] Σ, दृढेन्द्रिः K₁₀ (77c) °चक्षुर्बलप्राणा°] C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀, °चक्षुर्वलप्राणा° C₀₂, °चक्षुर्बलं प्राणा° K₇, °चक्षुर्वलप्राण° E (77d) °न्सद्यः] corr., °न्सद्य C_ΣK₈₂K₁₀K₇E • सर्वान°] Σ, सर्वान्न° C₀₂ • °प्तवान्] Σ, °मुयात् K₈₂ (78a) पुरोहितोऽमात्यः] C₉₄C₀₂K₁₀, पुरोहितो मात्य C₄₅K₈₂K₇, पुरोहितामात्य E (78b) सर्वे भृत्यजनास्तथा] Σ, जनास्तथास्तथा C₄₅ (78c) °स्त्री] Σ, °स्त्रि E (78d) सर्वे] Σ, - C₉₄ • गताः] Σ, गतः C₀₂ (79b) परां] Σ, परं K₁₀ (80a) राजा तं] Σ, राजनं K₁₀ • श्रेष्ठं] Σ, श्रेष्ठ E (80b) °दयः] Σ, °दय E

कुरु भीमबलस्त्वेवं फलमानय अद्य वै ॥ १२:८० ॥

पुनर्मे यौवनप्राप्तिस्त्वत्प्रसादान्नरोत्तम ।

केकयीं दुर्बलां वृद्धां पुनः प्रापय यौवनम् ॥ १२:८१ ॥

स राज्ञा एवमुक्तस्तु श्रेष्ठी भीमबलस्तथा ।

प्रत्युवाच ह राजानं प्राञ्जलिः प्रणतः स्थितः ॥ १२:८२ ॥

न वनेन वने राजन्न वाणिज्यकृषेण वा ।

केनापि कुलपुत्रेण तव दर्शनकांक्षया ॥ १२:८३ ॥

दत्तो ऽस्मि तेन राजेन्द्र मया दत्तो ऽसि भूपते ।

न ते शक्नोम्यहं राजन्वक्तुं वैदेशिनं नरम् ॥ १२:८४ ॥

श्रुत्वा भीमबलवाक्यं प्रत्युवाच ततः पुनः ।

अमात्यकुलपुत्रस्त्वं ब्रूहि मद्वचनं पुनः ॥ १२:८५ ॥

यदि नास्ति किं मे दत्तं मया वा मार्गितो भवान् ।

(80c) कुरु] Σ , शृणु E • भीमबलस्त्वेवं] $C_{45}C_{02}K_{82}$, भीमवस्त्वेवं $C_{94}E$, भीमबलस्त्वेव K_{10} , भीमबल(स्त्वे)वं K_7 (81b) उत्तम] Σ , उत्तमः E (81c) केकयीं दुर्बलां] K_{82} , कैकयीन्दुर्बलान् C_{94} , केकयीं C_{45} , केकयी दुर्बला $C_{02}K_{10}E$, कैकयी दुर्बलां K_7 (81cd) वृद्धां पुनः] $C_{45}K_{82}K_{10}K_7$, वृ(द्धा)- $\frac{2}{-}$ C_{94} , वृद्धा पुनः $C_{02}E$ (81d) प्रापय] Σ , प्राप C_{02} (82b) श्रेष्ठी] $C_{02}E$, श्रेष्ठि $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, श्रिष्ठि K_{10} • बलस्तथा] Σ , बलस्तदा $K_{10}K_7$ (82c) उवाच ह] Σ , उवाचाह E • राजानं] Σ , राजान K_{82} (83a) न वनेन] Σ , न फलेदं E (83ab) राजन्न] Σ , राजान्न $C_{45}K_{10}$ (83c) कुलं] Σ , कुं K_7 (84a) ऽस्मि तेन] Σ , स्मिन्तेन K_{10} , ऽस्मि तव E (84b) दत्तो ऽसि] C_{94} $C_{45}K_{10}K_7$, दत्तासि C_{02} , दत्तो स्मि K_{82} , प्राप्तोषि E (84c) ते] Σ , च E (84cd) राजन्वक्तुं] Σ , रा- $\frac{2}{-}$ क्तुम् C_{94} , राजान्वक्तुम् C_{02} (84d) वैदेशिनं नरम्] $C_{45}C_{02}K_{82}K_7$, (वै)देशिनन्नरम् C_{94} , वैदेशिनं नरः K_{10} , च देहि तन्नरः E (85a) बलं] $C_{94}C_{45}$, बलं $C_{02}K_{82}K_{10}K_7E$ (85c) अमात्यं] Σ , अमत्यं K_{10} • पुत्रस्त्वं] Σ , पुत्रं त्वं K_7 (86a) किं मे दत्तं] K_7 , किमे दत्तं $C_{\Sigma}K_{82}K_{10}$, किमेतत्तं E (86b) मार्गितो] Σ , प्रार्थितो E • भवान्] Σ , भगवन् K_7

द्वादशमोऽध्यायः

यत्र ह्येको बहवो ऽत्र जायन्ते नात्र संशयः ॥ १२:८६ ॥

आगमोपायमार्गं च तेनैव स तु गम्यताम् ।

अवश्यं तेन गन्तव्यं तेन मार्गेण मार्गय ॥ १२:८७ ॥

अदत्त्वा फलमन्यच्च शिरश्छेद्यामि दुर्मते ।

छेद्यश्चण्डविचण्डाभ्यां रक्ष भीमबलाधमः ॥ १२:८८ ॥

ततो भीमबलः क्रुद्धः खड्गं गृह्य शशिप्रभम् ।

अलङ्घ्य वचनं राज्ञः कुलपुत्रं व्रज त्वरम् ॥ १२:८९ ॥

मा रुष कुलपुत्रं त्वं मया वध्यो भविष्यसि ।

सद्यो ऽस्ति फलमन्यद्वा देहि राजानमद्य वै ॥ १२:९० ॥

यत्र प्राप्तं फलं दिव्यं तत्र वादेशय त्वरम् ।

तत्फलेन विना भद्रं दुर्लभं तव जीवितम् ॥ १२:९१ ॥

विपुल उवाच ।

जीविताशामहं प्राप्तो वैदेशी भवनं तव ।

87d C₀₂ breaks off here missing one folio (f. 291); it resumes at 12.113d on f. 292.

(86c) यत्र ह्येको बहवो ऽत्र] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, यत्रैको बहवो ऽत्रैव C₄₅, यत्रैक बहून्तत्र C₀₂, यत्रैकैको बहून्तत्र E (86d) जायन्ते] Σ, जायते C₀₂ (87b) तेनैव] Σ, तैवैव C₀₂ (87c) अवश्यं तेन] Σ, अव(स्य) -१- न C₉₄ • गन्तव्यं] Σ, (बुद्ध)व्यं C₄₅ (87d) मार्गय] Σ, मार्गयः E (88a) अदत्त्वा] Σ, अदत्ता K₁₀, अदत्त्वाफत्वा K₇^{ac} (88c) छेद्यश्च] K₈₂, छेद्ये च० C₉₄K₁₀, छेदे च० C₄₅K₇, छेद्य च० E (88d) धमः] Σ, धम C₄₅ (89a) बलः] Σ, बल K₈₂ (89b) शशिप्रभम्] Σ, शशी प्रदम् E (89c) अलङ्घ्य] Σ, लङ्घ्य K₁₀, उवाच E • राज्ञः] Σ, राजा K₁₀ (89d) कुलपुत्रं व्रज त्वरम्] K₁₀E, कुलपुत्रं व्रजत्यरम् C₉₄C₄₅, कुलपुत्रं व्रजन्परं K₈₂, कुलपुत्रं व्रजन्परं K₇ (90a) पुत्रं त्वं] Σ, पुत्रस्त्वं E (90b) वध्यो] Σ, वध्यौ K₁₀ • भविष्यसि] Σ, भविष्यति K₁₀ (90c) सद्यो ऽस्ति] Σ, -१- द्योस्ति C₉₄, यद्यस्ति E (91a) प्राप्तं] Σ, प्राप्तं C₄₅, प्राप्ति E (91b) देशय] Σ, देशयत् K₁₀, देशयन् E • त्वरम्] conj., तव C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E (92b) वैदेशी] em., वैदेशि C_ΣK₈₂K₁₀K₇E

कृतकर्ता कथं वध्यः प्राप्नुयामहमद्य वै ॥ १२:९२ ॥

फलं वा न पुनस्त्वन्यद्वातुं शक्यं न केनचित् ।

सह्यपर्वतशैलाग्रे आसीनः श्रान्तमानसः ॥ १२:९३ ॥

वानरस्तत्फलं गृह्य मम दत्त्वा पुनर्गतः ।

मया दत्तमिदं तुभ्यं त्वयापि च नराधिपे ॥ १२:९४ ॥

तत्र गच्छाव भो श्रेष्ठि दृश्यते यदि वानरः ।

त्वया मया च गत्वैव याचावः प्लवगाधिपम् ॥ १२:९५ ॥

श्रेष्ठिना च तथेत्याह गच्छामः सहिता वयम् ।

यत्र प्राप्तं फलं तुभ्यं मोक्षयामो न संशयः ॥ १२:९६ ॥

रुद्र उवाच ।

तमारुह्य गिरिं सह्यं मार्गमाणः समन्ततः ।

विपुलेन ततो दृष्टो वानरः प्लवगाधिपः ॥ १२:९७ ॥

अयं स वानरश्रेष्ठो वृक्षच्छायां समाश्रितः ।

मम पुण्यबलेनैव दृश्यते ऽद्यापि वानरः ॥ १२:९८ ॥

वानर कुरु मित्रार्थं सद्यो मृत्युर्भवेन्मम ।

(92d) प्राप्नुयाम०] Σ, प्राप्नुयाम० K₈₂, प्राप्तो ऽयम० E • ०हमद्य वै] Σ, ०हपद्य वै K₁₀, ०हमद्य वै: K₇ (93a) वा न] Σ, वा C₄₅ (93ab) ०न्यद्वातुं] Σ, ०न्य दातुं K₇ (93b) शक्यं न केनचित्] Σ, शक्यं न चित् C₉₄, शक्यं न तेनचिद् K₇ (93d) आसीनः] Σ, आशीतः C₄₅ • श्रान्त०] Σ, श्रोत्त० C₄₅, सान्त० K₁₀ (94b) मम] Σ, मह्यं E (94c) तुभ्यं] Σ, तुभ्य K₁₀ (94d) ०धिपे] Σ, ०धिप K₁₀ (95d) च गत्वैव] Σ, (त)गवत्वैव K₇ • याचावः प्लवगाधिपम्] C₄₅, यो वासः प्लवगाधिपः C₉₄K₈₂ K₁₀K₇E (96a) तथेत्याह] C₉₄K₁₀E, तथैत्याह C₄₅K₈₂K₇ (96b) गच्छामः] Σ, ग-१- मस् C₉₄, गच्छाम K₇ (96c) प्राप्तं] Σ, प्राप्त E (96d) तुभ्यं] Σ, तुभ्य K₁₀ (97a) गिरिं] Σ, गिरि C₄₅ (97b) ०मानः] Σ, ०मानाः E (97d) वानरः] Σ, वानर C₄₅ • प्लवगा०] Σ, प्लगा० C₉₄ (98a) वानरश्रेष्ठो] Σ, वानरः श्रेष्ठे K₇, वानरः श्रेष्ठो E (98b) वृक्षच्छायां] K₇, वृक्षच्छाया० C₉₄, वृक्षच्छाया० C₄₅K₁₀E, वृच्छायां K₈₂ (99a) वानर] Σ, वानरं K₁₀ • ०र्थ] Σ, ०र्थ C₄₅K₁₀ (99b) मृत्युर्भ०] Σ, मृत्यु भ० K₈₂K₁₀

द्वादशमोऽध्यायः

पूर्वदत्तं फलमन्यद्देहि वानर जीवय ॥ १२:९९ ॥

वानर उवाच ।

गन्धर्वेण तु मे दत्तं फलं दत्तं तु ते मया ।

पुनरन्यत्कथं दास्ये तत्र गच्छ यदीच्छसि ॥ १२:१०० ॥

विपुल उवाच ।

अदत्त्वा तत्फलं तुभ्यं जीवितुं संशयो भवेत् ।

अथवा तत्र गच्छामो यत्र चित्ररथः स्वयम् ॥ १२:१०१ ॥

वानरः पुनरेवाह एवं कुर्वामहे वयम् ।

ततश्चित्ररथावासमुपगम्येदमब्रवीत् ॥ १२:१०२ ॥

गन्धर्वराज कार्यार्थी त्वामहं पुनरागतः ।

पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि मां यदि शक्यते ॥ १२:१०३ ॥

गन्धर्वराज उवाच ।

सूर्यलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।

मया दत्तं फलं तुभ्यमत्यन्तसुहृदोऽसि मे ॥ १२:१०४ ॥

(99c) °दत्तं] C₉₄K₇E, °दत्तं C₄₅K₈₂K₁₀ • फलमन्य°] Σ, फलंमन्य° K₈₂ (99d) °हि वानर जीवय] C₉₄, °वि वानर जीवयः C₄₅, °हि वानर जीवयः K₈₂K₁₀, °हि वान जीवय K₇, °हि वा न च जीवये E (100a) तु मे दत्तं] Σ, तु मे दत्तं K₁₀, मम दत्तं E (101a) अदत्त्वा] Σ, अदत्ता K₇ (101b) जीवितुं] Σ, जीवितु K₈₂, जीवितं K₁₀ • भवेत्] Σ, (भवेत्) K₈₂ (101c) अथवा तत्र] Σ, अ-त्र C₉₄ (101d) चित्ररथः] Σ, चिरथः C₄₅, चित्ररथ K₈₂ (102b) एवं] Σ, एव C₄₅ (102c) ततश्चि°] C₉₄C₄₅K₈₂, ततश्चि° K₁₀, तत्र चि° K₇E (102d) °ब्रवीत्] C₉₄C₄₅K₇E, °वीत् K₈₂^{ac}, °वीवीत् K₈₂^{pc}, °ब्रवी K₁₀ (103b) त्वामहं पु°] conj., त्वन्ध्ययम्पु° C₉₄K₇, त्वात् ह्यहम्पु° C₄₅, त्वत् ह्ययं पु° K₈₂, त्वत् ह्यहं पु° K₁₀E (104) गन्धर्वराज उवाच] C₄₅, गन्धर्वराजोवाच C₉₄K₁₀E, गन्धर्वराजोवाच K₈₂, गन्धराज उवाच K₇ (104a) गतश्चास्मि] Σ, गत(श्चा)- C₉₄, गतश्चास्मि K₁₀ (104b) तेन दत्तं] Σ, -त्तम् C₉₄ (104c) दत्तं] corr., दत्तं C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇E (104d) °सुहृदो] Σ, °सुहृदो C₄₅

कुतो ऽन्यत्फलमादास्ये मम नास्ति प्लवङ्गम ।
 सूर्यलोकं गमिष्यामस्तत्र याचस्व भास्करम् ॥ १२:१०५ ॥
 गन्धर्वेनैवमुक्तस्तु तथेत्याह प्लवङ्गमः ।
 सूर्यलोकं ततः प्राप्ता गन्धर्वादय सर्वशः ॥ १२:१०६ ॥
 गन्धर्व उवाच ।
 कार्यार्थेन पुनः प्राप्तस्त्वत्सकाशं खगेश्वर ।
 पूर्वदत्तफलं त्वन्यद्देहि जीवमनाशय ॥ १२:१०७ ॥
 सूर्य उवाच ।
 सोमलोकगतश्चास्मि तेन दत्तं फलोत्तमम् ।
 स फलं दत्तमेवासि सुहृदत्वान्मया तव ॥ १२:१०८ ॥
 अन्यद्दातुं न शक्नोमि गच्छ सोमपुराद्य वै ।
 तं प्रार्थयाविकल्पेन अत्रिपुत्रं ग्रहेश्वरम् ॥ १२:१०९ ॥
 रुद्र उवाच ।

(105a) ऽन्यत्फलमादास्ये] Σ, ऽन्यफल दास्यामि E (105b) मम नास्ति प्लवङ्गम] Σ, मम नास्ति प्लवङ्गमः K₈₂, मत्तो ऽस्ति प्लवङ्गमः E (105cd) गमिष्यामस्तत्र] Σ, गमिष्यामस्तत K₇, गमिष्यामि तत्र E (106b) तथेत्याह] Σ, तथैत्याह C₄₅ (106c) प्राप्ता] Σ, प्राप्ताः K₇ (106d) दय सर्वशः] conj., दयस्सर्वशः C₉₄ (unmetr.), दयः सर्वशः C₄₅K₈₂K₇E (unmetr.), दय सर्वश K₁₀ (107) गन्धर्व उवाच] Σ, गन्धर्व (उवा) ¹ C₉₄, गन्धर्वराजोवाच E (107ab) प्राप्तस्त्व०] Σ, प्राप्त त्व० K₈₂ (107b) काशं] Σ, काशां K₁₀ • श्वर] Σ, श्वरः K₁₀K₇ (107c) फलं त्वन्य०] C₉₄K₈₂K₇, फलं त्व० C₄₅, फलंस्त्वन्य० K₁₀E (107d) नाशय] Σ, अनामयः K₁₀, नाशयः E (108ab) स्मि तेन] Σ, स्मिन्तेन K₁₀ (108b) दत्तं] Σ, दत्त० K₁₀ (108c) वासि] C₉₄C₄₅K₇, वा(भि) K₈₂, एवाति K₁₀, वाभिः E (108d) सुहृदत्वान्मया] Σ, सुहृदत्वात्मया K₈₂, स च दत्वा मया E (109a) अन्यद्दातुं] K₈₂K₇E, अन्य दातुं C₉₄C₄₅, अन्य दातु K₁₀ (109b) पुराद्य] Σ, पराद्य E (109c) तं] Σ, त K₁₀ • विकल्पेन] Σ, (विक) ² C₉₄ (109d) पुत्रं] Σ, पुत्र० C₉₄K₁₀ (110) रुद्र] Σ, महेश्वर E

द्वादशमोऽध्यायः

गताः सूर्याग्रतः कृत्वा सोमलोकं तथैव हि ।
 उवाच सूर्यः सोमाय कारणापेक्षया शशिम् ॥ १२:११० ॥
 सोम उवाच ।
 किमर्थमागतो भूयः कर्तव्यं तत्र भास्कर ।
 फलं दातुं पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१११ ॥
 सूर्य उवाच ।
 यदि शक्यं फलं देहि अन्यन्न प्रार्थयाम्यहम् ।
 न दत्तासि फलमन्यन्मया वध्यो भविष्यसि ॥ १२:११२ ॥
 सोम उवाच ।
 आगमं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वावहितो भव ।
 इन्द्रेणास्मि फलं दत्तं स फलं दत्त मे भवान् ॥ १२:११३ ॥
 गत्वैवेन्द्रसदस्त्वन्यत्प्रार्थयामः सहैव तु ।
 एवं कुर्म इति प्राह गत्वेन्द्रसदनं प्रति ॥ १२:११४ ॥

113d C₀₂ resumes here with दत्त मे भवान्

(110a) गताः] C₄₅, गत C₉₄K₈₂K₁₀, गतः K₇E (110b) हि] Σ, om.
 K₁₀ (110c) सूर्यः] Σ, सूर्य K₁₀ (110d) कारणा०] Σ, करुणा० C₄₅ •
 ०पेक्षया] Σ, ०पेक्षणा K₁₀ • शशिम्] C₉₄C₄₅K₈₂, शशि K₁₀E, शशि(न) K₇ (111a)
 ०गतो] Σ, ०गता K₁₀ (111b) तत्र] Σ, तव E • ०कर] Σ, ०करः E (111cd)
 पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा त्वन्यत्क०] corr., पुनस्त्वन्य मुक्त्वा त्वन्यङ्क० C₉₄, पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वास्त्वन्यं
 क० C₄₅, पुनः त्वन्य मुक्त्वा त्वन्यत्क० K₈₂, पुनस्त्वन्य मुक्त्वा त्वन्यत्क० K₁₀, पुनस्त्वन्यन्मुक्त्वा
 त्वन्यङ्क० K₇E (112a) शक्यं फलं देहि] C₉₄K₈₂K₇E, काफलन्देहि C₄₅^{ac}, काफलन्देहि
 C₄₅^{pc}, शक्य फलं देहि K₁₀ (112b) अन्यन्न] Σ, अन्यत्वं K₇, अन्यान्न E (112cd)
 फलमन्यन्म०] Σ, फलमन्यन्म० K₈₂, फलं मन्ये म० E (112d) वध्यो] K₇, वध्यो C₉₄
 C₄₅K₈₂K₁₀, वध्यो E • भविष्यसि] Σ, भविष्यति C₄₅ (113a) वक्ष्यामि] Σ, वक्ष्या(मि)
 K₈₂ (113d) दत्त मे] Σ, वत्त मे K₈₂ (114a) गत्वैवेन्द्र०] C₉₄, गत्वैवेन्द्र० C₄₅
 K₁₀K₇, ०००० C₀₂, गत्वावेन्द्र० K₈₂, गन्धर्वेन्द्र० E (114b) ०र्थयामः] Σ, ०र्थयामा
 K₈₂ • सहैव तु] Σ, सदैव तु C₀₂, सहैव तुः K₇ (114c) कुर्म] Σ, कर्म K₁₀, सोम E

सोमेनेन्द्रमुवाचेदं फलकामा इहागताः ।
 पूर्वदत्तफलमन्यद्देहि शक्र ममाद्य वै ॥ १२:११५ ॥
 इन्द्र उवाच ।
 यदर्थमिह सम्प्राप्तः स च नास्ति निशाकर ।
 विष्णुहस्तान्मया प्राप्तमेकमेव फलं शुभम् ॥ १२:११६ ॥
 सर्व एव हि गच्छामो विष्णुलोकं ग्रहेश्वर ।
 सर्व एवोपजग्मुस्ते फलार्थं मधुसूदनम् ॥ १२:११७ ॥
 एवमुक्त्वा गताः सर्वे देवराजपुरस्कृताः ।
 मुहूर्तेनैव सम्प्राप्ता विष्णुलोकं यशस्विनि ॥ १२:११८ ॥
 उपसृत्य तत इन्द्रः प्रणिपत्य जनार्दनम् ।
 सर्वेषामुपरोधेन प्रार्थयामि यशोधर ॥ १२:११९ ॥
 विष्णुरुवाच ।
 पूर्वदत्तफलस्यार्थं तच्च सर्वमिहागताः ।

117cd This folio side in K₁₀ (verses 12.117–138) is faded and most of it is difficult to read, thus its readings reported are less reliable than usual

- 115a सोमेनेन्द्र०] Σ, सोमेवेन्द्र० K₁₀, सोम इन्द्र० K₇ • ०चेदं] Σ, ०चेन्द्रं C₀₂
 115c पूर्व०] Σ, पूर्व K₁₀ 115cd ०न्यद्देहि] Σ, ०न्य देहि C₀₂ 115d
 शक्र] Σ, शक्र E • वै] Σ, वै: C₄₅ 116b ०कर] Σ, ०कर: C₄₅E 116c
 विष्णुहस्तान्मया] Σ, विष्णुहस्ता मया K₁₀ 116d फलं] Σ, फल C₄₅ 117b
 ०लोकं] Σ, ०लोक C₀₂ • ०श्वर] Σ, ०श्वरं C₄₅, ०श्वर K₁₀ 117c सर्व
 एवोपजग्मुस्ते] Σ, सर्व एवोपजग्मुस्ते C₉₄ (unmetr.), ०००००००० K₁₀ 117d
 फलार्थं मधुसूदनम्] Σ, ०००००००० K₁₀, फलार्थं मधुसूदनम् K₇ 118a एवमुक्त्वा
 गताः सर्वे] C₂K₈₂, ०००००००० K₁₀, एवमुक्त्वा गता सर्वे K₇, एवमुक्ता गताः सर्वे E
 118d विष्णुलोकं] Σ, विष्णुलोक C₀₂, ०००० K₁₀ 119d ०धर] Σ, ०धरम् E
 120 विष्णुरुवाच] C₉₄C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀K₇, विष्णुरुच C₉₄^{ac} om. K₈₂^{ac}, विष्णु उवाच E
 120a ०दत्त०] Σ, ०दत्तं E • ०र्थे] Σ, ०र्थि E

न शक्नोमि फलं दातुं किं वा त्वन्यत्करोम्यहम् ॥ १२:१२० ॥
 इन्द्र उवाच ।
 ब्रह्माण्डमपि भेत्तुं त्वं शक्नोषि गरुडध्वज ।
 अशक्यं तव नास्तीति जानामि पुरुषोत्तम ॥ १२:१२१ ॥
 एवमुक्तः पुनर्विष्णुः प्रत्युवाच पुरन्दरम् ।
 फलमेकं परित्यज्य सर्वं शक्नोमि कौशिक ॥ १२:१२२ ॥
 उपायोऽत्र प्रवक्ष्यामि आगमं शृणु गोपते ।
 ब्रह्मणा च मम दत्तं तत्फलैकं पुरन्दर ॥ १२:१२३ ॥
 मया दत्तं फलं त्वेकं किमन्यद्दातुमिच्छसि ।
 प्रार्थयामोऽत्र गत्वैकं परमेष्ठिप्रजापतिम् ॥ १२:१२४ ॥
 तवोपरोधाद्देवेन्द्र प्रार्थयामि पितामहम् ।
 एवमुक्त्वा गताः सर्वे पुरस्कृत्य जनार्दनम् ॥ १२:१२५ ॥
 इन्द्रः सूर्यः शशी चैव गन्धर्वो वानरस्तथा ।

(120c) शक्नोमि] Σ , शक्नोति C_{45} • फलं दातुं] Σ , फल(न्दातु) C_{02} (120d)
 त्वन्यत्करोम्यहम्] K_7 , त्वन्यं करोम्यहम् $C_{25}K_{82}E$, $\simeq \simeq \simeq \simeq \simeq$ म्यहम् K_{10} (121a)
 ब्रह्माण्डं] Σ , ब्रह्माण्डं K_7 • भेत्तुं त्वं] Σ , भेत्तु त्वं C_{45} , भर्तुं त्वं E (121b) शक्नोषि]
 Σ , शक्नोति C_{45} (121c) अशक्यं] Σ , (अशक्य) C_{45} (121d) • उत्तम] Σ ,
 • उत्तमम् E (122a) एवमुक्तः पुनर्विष्णुः] C_{45} , एवमुक्त्वा पुनर्विष्णुः $C_{94}C_{02}K_{82}K_7E$,
 $\simeq \simeq \simeq$ पुनर्विष्णुः K_{10} (122b) पुरन्दरम्] Σ , पुरन्दरं K_7 (unmetr.) (122d) सर्वं
 शक्नोमि] Σ , सर्वं शक्नोसि C_{02} , $\simeq \simeq$ शक्नोमि K_{10} (123c) मम] Σ , ममां E (123d)
 तत्फलैकं] Σ , तत्फलैकं K_{82}^{ac} , तत्फलेकं K_{82}^{pc} • पुरन्दर] Σ , पुरन्द(रं) K_7 (124a)
 दत्तं] $C_{02}K_{10}$, दत्तं $C_{94}C_{45}K_{82}K_7E$ • त्वेकं] Σ , त्वैकं K_7 (124b) • च्छसि]
 Σ , • च्छति C_{94} (124c) प्रार्थयामोऽत्र गत्वैकं] Σ , प्रार्थया च गत्वैवं E (124d)
 • ष्ठीप्रजां] $C_{94}K_{82}K_{10}K_7$, • ष्ठी प्रजां $C_{45}E$, • ष्ठी(प्रजा)ं C_{02} (125a) तवो] Σ ,
 ततो E • • रोधाद्देवे] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, • रोधा देवे $C_{02}K_{10}$, • राधाद्देवे E (125b)
 • महम्] Σ , • मह K_{10} (125c) गताः] Σ , गता $C_{02}E$ (125d) पुरस्कृत्य]
 Σ , पुनस्कृत्य K_7 • जनार्दनम्] Σ , जनार्दन C_{02} (126a) इन्द्रः] Σ , इन्द्र C_{02} • सूर्यः
 शशी चैव] $C_{94}C_{45}K_{82}K_7$, सूर्य शशी चैव $C_{02}K_{10}$, सोमश्च सूर्यश्च E

विपुलः श्रेष्ठिकश्चैव राजदूतद्वयं तथा ॥ १२:१२६ ॥

ब्रह्मलोकं मुहूर्तेन प्राप्तवान्सुरसुन्दरि ।

दृष्ट्वा ब्रह्मसदो रम्यं सर्वकामपरिच्छदम् ॥ १२:१२७ ॥

अनेकानि विचित्राणि रत्नानि विविधानि च ।

मन्दारतल शोभानि वैडूर्यमणिकुट्टिमान् ॥ १२:१२८ ॥

प्रवालमणिस्तम्भानि वज्रकाञ्चनवेदिकाम् ।

प्रवालस्फाटिको जाल इन्द्रनीलगवाक्षकः ॥ १२:१२९ ॥

पश्यते विपुलस्तत्र नानावृक्ष मनोरमाः ।

पुष्पानामितवृक्षाग्राः फलानामितका भवेत् ॥ १२:१३० ॥

सर्वरत्नमया वृक्षाः सर्वरत्नमयं जलम् ।

वृक्षगुल्मलतावल्ली कन्दमूलफलानि च ॥ १२:१३१ ॥

सर्वे रत्नमया दृष्टा विपुलो विपुलेक्षणः ।

अनेकभौमं प्रासादं मुक्तादामविभूषितम् ॥ १२:१३२ ॥

(126c) विपुलः] Σ , विपुल $K_{82}K_{10}$ (126d) द्वयं तथा] E, द्वयस्तथा C_{Σ}
 $K_{82}K_{10}K_7$ (127a) लोके] Σ , लोक K_{10} (127c) सदो] Σ , सदं E •
रम्यं] Σ , रम्यां K_{10} (128c) तल] Σ , तरु E (128d) वैडूर्यं] Σ ,
वैडूर्यं E • कुट्टिमान्] corr., कुट्टिमाम् C_{94} , कुट्टिमां $C_{45}C_{02}K_{82}K_{10}K_7$, कुट्टिमम् E
(129b) वज्रकाञ्चनवेदिकाम्] $C_{94}C_{45}K_{82}$, वज्रकाञ्चनवेदिका $C_{02}K_7E$, ऽऽऽऽऽऽका
 K_{10} (129c) प्रवालस्फाटिको जाल] $C_{\Sigma}K_7$, प्रवालस्फणिको जाल K_{82} , प्र(ता)लस्फाटिको
जाल K_{10} , प्रवालस्फटिको जाला E (129d) क्षकः] Σ , क्षकं $K_{82}K_{10}$ (130a)
पश्यते] Σ , दृश्यन्ते E • विपुलं] Σ , विपुला E (130c) पुष्पां] Σ , पुष्पं K_7
E • ग्राः] em., ग्रा $C_{\Sigma}K_{82}K_7$, ग्रा K_{10} , ग्रा E (130d) फलानामितका] Σ ,
फलानामितकां E (131a) सर्वं] $C_{45}K_{82}K_{10}E$, सर्वं $C_{94}C_{02}K_7$ • वृक्षाः] Σ , वृक्षा
 C_{02} • मया] Σ , मयो K_{10} (131b) सर्वं] Σ , सर्वं E (131c) गुल्मं]
 Σ , om. K_{82}^{ac} • वल्ली] Σ , वली C_{02} (132a) सर्वं] Σ , सर्वं C_{94} , सर्वं C_{02} •
दृष्टा] Σ , दृष्ट्वा C_{45} , दृ K_7^{ac} (132b) क्षणः] Σ , क्षण C_{02} (132c) भौमं] Σ ,
भौमं K_7

इतिहासः पुराणं च सांख्ययोगः पतञ्जलम् ॥ १२:१३८ ॥

आयुर्वेदो धनुर्वेदो वेदो गान्धर्वमेव च ।

अर्थवेदो ऽन्यवेदाश्च मूर्तिमान् समुपासते ॥ १२:१३९ ॥

ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य जनार्दनम् ।

गां च अर्घं च दत्त्वैवमास्यतामिति चाब्रवीत् ॥ १२:१४० ॥

मणिरत्नमये दिव्ये आसने गरुडध्वजः ।

देवराजो रविः सोमो गन्धर्वः प्लवगेश्वरः ॥ १२:१४१ ॥

विपुलश्च महासत्त्व आस्यतां रत्न-आसने ।

साधु भो विपुल श्रेष्ठ साधु भो विपुलं तपः ॥ १२:१४२ ॥

साधु भो विपुलप्राज्ञ साधु भो विपुलश्रिय ।

तोषिताः स्म वयं सर्वे ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ १२:१४३ ॥

- 138c** इतिहासः पुराणं च] $C_{94}C_{02}K_{82}K_7$, पुराणश्च $C_{45}E$, $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim K_{10}$
- 138d** सांख्ययोगः] Σ , सांख्ययोग C_{02} , $\sim\sim\sim\sim K_{10}$ • पतञ्जलम्] Σ , $\sim\sim\sim\sim$
 K_{10} , पतञ्जलि E **139a** आयुर्वेदो धनुर्वेदो] Σ , वेद धनुर्वेद C_{02} , $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim$
 K_{10} **139b** वेदो गान्धर्वमेव] $C_{94}K_{82}$, वेदो गान्धर्वमेव C_{45} , वेद गान्धर्वमेव
 C_{02} , $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim K_{10}$, वेदो गान्धर्वमेव K_7 , वेदो गान्धर्वमेव E **139c** अर्थवेदो
 Δ न्यवेदाश्च] E , अर्थवेदान्यवेदाश्च C_{94} , अर्थवेदान्यवेदश्च C_{45} (unmetr.), अर्थवेदान्यवेदाश्च
 C_{02} , अर्थवेदान्यवेदां च K_{82} , $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim K_{10}$, अर्थवेदान्यवेदश्च K_7 **139d**
मूर्तिमान् समुपासते] Σ , $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim K_{10}$ **140ab** ततो ब्रह्मा समुत्थाय अभिगम्य
जनार्दनम्] Σ , $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim K_{10}$ **140c** अर्घं च] Σ , अ(घ)श्च
 C_{45} , अर्घ्यश्च E **141c** रविः सोमो] Σ , र(वि) सोमो K_{10} , शशी सूर्यो E **141d**
गन्धर्वः] Σ , गन्धर्व K_{82} , $\sim\sim\sim K_{10}$ • प्लवगेश्वरः] $C_{94}C_{45}^{pe}C_{02}K_{82}E$, प्लवगेश्वरः
 C_{45}^{ac} , $\sim\sim\sim\sim\sim K_{10}$, प्लवगेश्वरः K_7 **142a** विपुलश्च महासत्त्व] Σ , विपुलश्च समासत्त्व
 C_{45} , $\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim\sim K_{10}$ **142b** आस्यतां] Σ , आस्यता C_{45} • आसने] C_{Σ}
 K_{82} , आसने $K_{10}E$, आसने K_7 **142c** साधु भो] Σ , साधु हो C_{45} , $\sim\sim\sim K_{10}$
142d विपुलं तपः] $K_{82}K_{10}E$, (वि) $\sim\sim$ पः C_{94} , विपुलतपः $C_{45}C_{02}K_7$ **143b**
अश्रिय] $C_{94}K_{10}K_7$, अश्रियः C_{45} , अश्रियः $C_{02}K_{82}E$ **143c** तोषिताः] Σ , तोषिता
 $K_{82}E$

द्वादशमोऽध्यायः

आदित्या वसवो रुद्राः साध्याश्विनौ मरुत्तथा ।
 भुङ्क्षु भोगान्यथोत्साहं मम लोके यथासुखम् ॥ १२:१४४ ॥

इयं विमानकोटीनां तवार्थायोपकल्पिता ।
 सहस्राणां सहस्राणि अप्सरा कामरूपिणी ।
 तवार्थीयोपसर्पन्ति सर्वालंकारभूषिताः ॥ १२:१४५ ॥

यावत्कल्पसहस्राणि परार्धानि तपोधन ।
 यत्र यत्र प्रयासित्वं तत्र तत्रोपभुज्यताम् ॥ १२:१४६ ॥

महेश्वर उवाच ।
 इति श्रुत्वा वचस्तस्य विपुलो विपुलेक्षणः ।
 वेपमानो भयत्रस्त अश्रुपूर्णाकुलेक्षणः ॥ १२:१४७ ॥

प्रणम्य शिरसा भूमौ प्रणिपत्य पुनः पुनः ।
 उवाच मधुरं वाक्यं ब्रह्मलोकपितामहम् ॥ १२:१४८ ॥

विपुल उवाच ।
 भगवन्सर्वलोकेश सर्वलोकपितामह ।

144a रुद्राः] C_ΣK₈₂, रुद्रा K₁₀K₇E 144b साध्याश्विनौ] K₁₀, साध्याश्विन्यौ C₉₄C₄₅K₈₂, साध्याश्विन्यो C₀₂K₇, साध्या यक्षो E • मरुत्तथा] Σ, मरुतस्तथा C₀₂
 144c भुङ्क्षु] Σ, भुक्त्वा K₁₀, भुंक्षु E • भोगान्यथोत्साहं] Σ, भोगा यथेत्साह C₀₂भोगा
 यथोत्साहं K₁₀ 144d लोके] Σ, लोक K₁₀ 145a कोटीनां] Σ, कोटीनि C₀₂,
 कोटीना K₁₀ 145b तवार्थायोप०] C₉₄K₈₂K₇E, तवायोपि० C₄₅, त्वयार्थं याव० C₀₂,
 तवार्थायोप्र० K₁₀ • कल्पिता] C₉₄C₄₅K₈₂, कल्पितं C₀₂, कल्पि= K₁₀K₇,
 कल्पितान् E 145c सहस्राणां] Σ, सहस्राणा C₄₅ 145d अप्सरा] Σ, अप्सरो C₀₂ •
 रूपिणी] Σ, रूपिणि E 145e तवार्थीयो०] C₉₄, तवार्थायो० C₄₅K₈₂K₁₀K₇,
 तवार्थीयो० C₀₂, तवार्थीयो० E 145f स्रपन्ति] Σ, षपन्ति K₇ • भूषिताः] Σ,
 भूषितः K₈₂ 146a परार्धानि] Σ, पराणि C₄₅^{ac} • धन] Σ, धनाः E 146d
 पभुज्यताम्] Σ, प्रभुज्यताम् K₁₀ 147b विपुलो] Σ, om. C₄₅, विपुले C₀₂
 147c भयत्रस्त] E, भयस्तत्र C_ΣK₈₂K₁₀, भयस्त्रत्र K₇ 147d अश्रु०] Σ, अश्रु० K₇ •
 पूर्णा०] Σ, पूर्ण० K₁₀ 148a शिरसा] Σ, शिर K₁₀^{ac} 148c मधुरं] Σ, मधुर० C₄₅
 148d लोक०] Σ, लोके E

स्वप्नभूतमिवाश्चर्यं पश्यामि त्रिदशेश्वर ।

स्मृतिभ्रंशश्च मे जातो बुद्धिर्जातान्धचेतना ॥ १२:१४९ ॥

तुभ्यं त्रैलोक्यबन्धो भव मम शरणं त्राहि संसारघोराद्

भीतो ऽहं गर्भवासाज्जरमरणभयात्त्राहि मां मोहबन्धात् ।

नित्यं रोगाधिवासमनियतवपुषं त्राहि मां कालपाशात्

तिर्यं चान्योन्यभक्षं बहुयुगशतशस्त्राहि मोहान्धकारात् ॥ १२:

१५० ॥

श्रुत्वैवोवाच ब्रह्मा विपुलमति पुनर्मानयित्वा यथावद्

आहूतसम्लवान्ते भविष्यसि तव मे जन्मलोभो न भूयः ।

गर्भावासं न च त्वन्न च पुनर्मरणं क्लेशमायासपूर्णं

छित्त्वा मोहान्धशत्रुं व्रजसि च परमं ब्रह्मभूयत्वमेषि ॥ १२:१५१ ॥

(149c) स्वप्नभूतमिवा०] Σ, स्वप्नमितमिवा० C₀₂ (149f) बुद्धिर्जातान्धचेतना] C_Σ,
बुद्धिर्जान्धचेतना K₈₂^{ac}, बुद्धिर्जातान्धचेतना K₈₂^{pc}, बुद्धि जातान्धचेतना K₁₀, बुद्धि जातात्वचेतना K₇,
बुद्धिर्जातो ऽन्धचेतनः । मूढो ऽहं त्वां कथं स्तौमि ज्ञानातीतं परात्परम् ॥ E (150a) तुभ्यं]
Σ, तुभ्यंस K₁₀, नमस् E • त्रैलोक्य०] Σ, त्रैलोक्य० C₄₅ • बन्धो] Σ, ०(वन्तो)
K₈₂ • घोराद्] corr., ०घोरम् C₉₄C₀₂K₁₀E, ०घोरात् C₄₅, ०घोरः K₈₂, ०(घोरात्)त्
K₇ (150b) ०साज्जर०] Σ, ०सा जर० C₀₂, ०साज्जनु० E • ०मरण०] Σ, ०ण० K₁₀^{ac}
• ०भयात्] E, भयं C_ΣK₈₂K₁₀K₇ (150c) नित्यं] Σ, नित्य० C₄₅ (unmetr.) •
रोगा०] Σ, ०रागा० E • ०वासमनियत०] Σ, ०वासमतियत० C₄₅, ०वासमनियत० K₈₂ •
०वपुषं त्राहि मां] Σ, ०(वपुष त्राहि मा) C₄₅ • कालपाशात्] Σ, कापाशात् K₈₂^{ac}, कालपाशान्
K₁₀ (150d) तिर्यं चान्योन्यभक्षं] Σ, तिर्यं चान्योन्यभक्षं K₁₀, तिर्यश्चान्योन्यभक्षं E •
०शतशस्त्राहि] Σ, ०सतस त्राहि C₀₂ (151a) श्रुत्वैवोवाच] Σ, श्रुत्वैव वाच E • ०मति]
C₀₂E, ०मतिः C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.) • मानयित्वा] Σ, माणयित्वा K₇, मानयंवा
E • यथावद्] corr., यथावत् C_ΣK₈₂^{pc}K₁₀K₇E, वत् K₈₂^{ac} (151b) आहूत] Σ, आभूत
E • सम्लवान्ते] C₀₂, सम्लवन्ते C₉₄C₄₅K₈₂K₁₀E, संल्वन्ते K₇ • भविष्यसि] Σ, भविष्य
C₀₂, अविपलि E • मे जन्मलोभो न] C_ΣK₈₂, मे जन्मलाभो न K₁₀K₇, यजन्मलाभानु E •
भूयः] Σ, भूय K₇ (151c) ०वासं न च त्वन्न] C₉₄K₈₂K₁₀K₇, ०वासन्न C₄₅, ०वासा न
च त्वन्न C₀₂, ०वासानुबन्धं न E • पुनर्मरणं] C₀₂E, पुनर्मरणं C₉₄K₈₂K₁₀K₇ (unmetr.),
पुनर्मण C₄₅ • ०पूर्णम्] Σ, ०पूर्ण C₀₂

द्वादशमो ऽध्यायः

महेश्वर उवाच ।
ब्रह्मणा एवमुक्तस्तु विष्णुना प्रभविष्णुना ।
एवं भवतु भद्रं वो यथोवाच पितामहः ॥ १२:१५२ ॥
इन्द्रेण रविणा चैव सोमेन च पुनः पुनः ।
साध्यादित्यैर्मरुद्रुद्रैर्विश्वेभिर्वसवैस्तथा ॥ १२:१५३ ॥
अहो तपःफलं दिव्यं विपुलस्य महात्मनः ।
स्वशरीरो दिवं प्राप्तः श्रद्धयातिथिपूजया ॥ १२:१५४ ॥
एवमादीन्यनेकानि विपुले परिकीर्तितम् ।
ब्रह्माणं पुनरेवाह विष्णुर्विश्वजगत्प्रभुः ॥ १२:१५५ ॥

॥ इति वृषसारसंग्रहे विपुलोपाख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः ॥

151d cf. Manu 1.98cd : स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते and Manu 12.102cd : इहैव लोके तिष्ठन्स ब्रह्मभूयाय कल्पते

(151d) ०शत्रुं] Σ, ०शत्रु C₄₅C₀₂ • परमं] Σ, परम K₁₀ (152b) विष्णुना]
Σ, om. C₄₅, विष्णुनात् C₀₂ (152d) ०महः] C₉₄K₇E, ०मह C₄₅C₀₂K₈₂K₁₀
(153a) रविणा] Σ, रविना C₀₂, शशिना E (153b) सोमेन] Σ, सूर्येण E • पुनः
पुनः] Σ, पुन पुनः C₄₅ (unmetr.), पुन च पुनः पुनः C₀₂ (153c) ०दित्यैर्म०] Σ,
०दित्यै म० C₀₂ (153cd) ०रुद्रुद्रैर्विश्वेभिर्] E, ०रुद्रुद्रैर्विश्वेभिर् C₉₄K₈₂, ०रुद्रुद्रै विश्वाभि
C₄₅, ०रुद्रुद्रै विश्वेभिर् C₀₂, ०रुद्रै विश्वे= K₁₀, ०रुद्रैर्विश्वेभिर् K₇ (154c) स्वशरीरो] em.,
स्वशरीरं C₉₄K₈₂K₁₀K₇, शशरीरो C₄₅, स्वशरीर C₀₂, सशरीरं E • प्राप्तः] C₄₅C₀₂,
प्राप्तं C₉₄K₈₂K₁₀K₇E (154d) ०पूजया] Σ, ०पूजनात् E (155b) ०नेकानि] Σ,
०नेनेकानि K₁₀ (155c) ब्रह्माणं] Σ, ब्राह्मणः C₄₅, ब्रह्मणं C₀₂ (155d) विष्णुर्वि०]
Σ, विष्णु वि० C₀₂ • ०जगत्प्रभुः] Σ, ०जगत्प्रभु C₀₂ (Colophon) वृषसार०] Σ,
वृष० K₁₀ • ०ख्यानो नामाध्यायो द्वादशमः] Σ, ०ख्या(न ना)माध्यायो द्वादश K₇, ०ख्यानो
नाम द्वादशो ऽध्यायः E